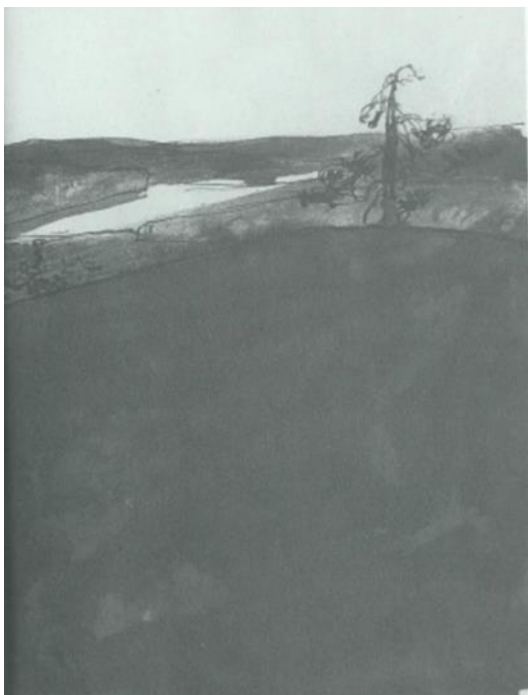

Savumerkkejä? Hämeen ja Satakunnan maakuntien väliset rajapaikat Kangasalan Saarikylien Oionkiven ja Punkalaitumen Yhivuoren välillä

Turkka Kaukametsä

Pro gradu -tutkielma

Arkeologian oppiaine

Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/

Humanistinen tiedekunta

KAUKAMETSÄ, TURKKA: Savumerkkejä? Hämeen ja Satakunnan maakuntien väliset rajapaikat Kangasalan Saarikylien Oinonkiven ja Punkalaitumen Yhivuoren välillä

Pro gradu -tutkielma 89 s., ei liitteitä

Arkeologian oppiaine

Toukokuu 2021

Tiivistelmä

Tutkielmassa pohditaan rajatulien polttamisen uskottavuutta esimerkiksi halkivahojen syntymisen taustalla. Aluksi on inventoitu historiallisten Hämeen ja Satakunnan maakuntien välisiä rajapaikkoja Kangasalan Saarikylien Oinonkiven ja Punkalaitumen Yhivuoren välillä systemaattisesti vanhimpiin rajatuomioihin nojautuen. Lisäksi vanhoja karttoja on georeferoitu QGIS-ohjelmistossa tutkimusalueelta. Saatujen paikkatietojen perusteella on tehty maastoprofiiliin perustuva analyysi Maanmittauslaitoksen Paikkatietoikkunassa näkyvyydestä paikkojen välillä, ja keskitytty tulenpitoon mahdollisesti liittyviin rakenteisiin. Suullisilla tiedonannoilla on suuri osuus. Näitä ovat Tomi Koivusen rajapaikannimistöön liittyvät selvitykset sekä Kansallisarkiston Jaana Inkisen tiedonannot vanhimpien rajatuomioiden sijainneista eri arkistoissa, ja niiden digitaalisten kopioiden saatavuudesta. Tutkielmassa selviää, ettei kaikkien rajapaikkojen välillä ole esteetöntä näkymää maastonmuotojen osalta, ja että näkyvyys vaikuttaisi puuttuvan rajapisteiden välillä varsinkin erämaisemmilla rajan osilla, kuten Kuohenmaassa, Arajärvenmaassa ja Kehron pohjoispuolella. Vesimyllyjen ilmaantuminen 1400-luvulla on voinut vaikuttaa rajoihin, ja mylly paikannimessä liittyy rajan tuohon aikaan. Toisinaan rajapaikannimen etymologia ajoittaa sen keskiajalle, kun taas toisten paikannimien kaikki sanaosat ovat hyvin vanhoja. Rajapaikoilla, kuten Soidunkivellä on kaskeamiseen liittyviä rakenteita, mikä voi viitata muuhun tulenkäyttöön rajapaikalla. Lisäksi rajapaikoilla, kuten Halkivahan kiven kohdalla, on uhripaikkakäyttöön liittyviä tulkintoja, jotka saattavat edeltää rajakivikäyttöä, ja jotka olisivat saattaneet päätyä rajoiksi uskonnollisten paikkojen haltuunoton seurauksena ristiretkiajalla.

Asiasanat:

halkivahat, historiallisen ajan paikkatieto, historialliset kartat, historialliset maakunnat, historiallinen nimistö, Häme, kaskeaminen, maisema-arkeologia, rajatulien polttaminen, Satakunta

SISÄLLYS

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuksen aihe ja kysymyksenasettelu	1
1.2. Tutkimushistoria	3
1.2.1. Rajojen tutkimushistoriaa	3
1.2.2. Sinettimaakunnat ja linnaläänit	6
1.2.3. Lars Schroderuksen 1600-luvun kartoitus Hämeen puolella	8
1.3. Tutkimuksen aineistot ja menetelmät	9
1.3.1. Arkistotutkimus	9
1.3.2. Inventointi	10
1.3.3. Kartta-analyysit	10
1.3.4. Nimistöntutkimus	10
2. Kohteiden analyysi: Kartat, rajatuomiot ja maastoprofiilit	11
2.1. Oinonkivi, Pajuensaari, Järventaival, Halkohaavanjärvenpää, Myllynselkäkivi, Pyörökoski	11
2.2. Leukamankivi ja Haihunkoski	24
2.3. Rupaistenojan suu, Likolammi, Kehrintynneri	33
2.4. Soidunkivi, Kangurijärvi, Kehroivuori, Kiukurivuori, Vaskisuonluoto, Halkivaha	44
2.5. Tuhonkoski	65
2.6. Halkivaha, Rajasilta, Karhee, Yhivuori sekä Koukonmäki	70
3. Analyysitulosten tulkinta ja yhteenveto	81
3.1. Rajapaikkojen käyttö analyysitulosten valossa	81
3.1.1. Kronologia	81
3.1.2. Vesistöt	82

3.1.3. Käyttö uhripaikkana	83
3.1.4. Kaskeaminen	85
3.2. Tulokset ja yhteenveto maastoprofiileista	86

Lähdeluettelo

Kansikuva: Lumikangas, Pentti. :”Kolkan kalliolta, Lumijärvi Kylmäkoski” (2005: 181). Teoksesta Lumikangas, Pentti 2005.”Luonnoksia”. Painokotka 2005. Adverbi, Espoo, Finland.

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen aihe ja kysymyksenasettelu

Tutkimuksen tavoitteena on rekonstruoida historiallinen maakuntaraja Kangasalan Saarikylien Oionkiven ja Punkalaitumen Yhivuoren väliseltä osaltaan, mutta myös Punkalaitumen Koukonkallio on otettu mukaan tarkasteluun. Tämän rekonstruktion pohjalta arvioidaan hypoteesia rajatulien polttamisesta.

Rajapisteeet on kerätty etsimällä historiankirjoituksesta tiedot vanhimmista rajatuomioista rajapaikkanimien listauksineen, joiden sijainti on selvitetty inventoimalla ja historiallisten karttojen avulla. Syvemmälle näihin historiallisiin lähteisiin päästään vielä Kansallisarkiston Jaana Inkisen tiedonannon avulla, jonka sain vastaukseksi Astia-verkkopalvelun kautta tekemääni asiakirjakyselyyn koskien historiankirjoituksessa käytettyjä rajatuomiolähteitä.

Paikkatieto-ohjelmissa on tehty rajaseutukarttoja, joissa vanhoista kartoista poimittu tieto yhdistyy inventointihavaintoihin rajapaikkojen rakenteista. Tämän jälkeen on tehty yksinkertainen paikkatietoanalyysi selvittämällä maastoprofiilit rajapaikkojen välillä. Muutamien rajapaikkojen tarkassa paikantamisessa ei ole onnistuttu, ja näissä tapauksissa aineiston puuttumisen ongelma ratkaistaan tapauskohtaisesti. Rajapaikkojen osalta pisteet perustuvat muun muassa havaittuihin rajamerkkeihin ja niiden raunioihin. Jos raunioita on useita, yritetään tulkita ja järkeillä sopivaa tapaa maastoprofiilin linjaamisen osalta. Viivamaisena korkeusmallina maastoprofiili on menetelmänä melko yksinkertainen analyysi kahden pistemäisen rajapaikan välillä. Jos rakenteita on paljon, muodostuu rajapaikka hieman polygonisemmaksi, tai jos rajamerkki on suuri luonnonkivi, niin se on tietysti jossain määrin polygoninen. Tällaiset asiat eivät kuitenkaan vaikuta maastoprofiilin ominaisuuksiin suuresti.

Mikäli rajapaikkojen välillä on esimerkiksi 10 metriä korkea näkymäeste maastossa, tulkitaan, ettei näkyvyyttä ole. Kahden metrin korkuinen näkymäeste ei sen sijaan haittaisi, sillä ihminen melkein näkee seisoessaan sellaisen yli. Tai ainakin voi havaita tulen tai savua siltä korkeudelta.

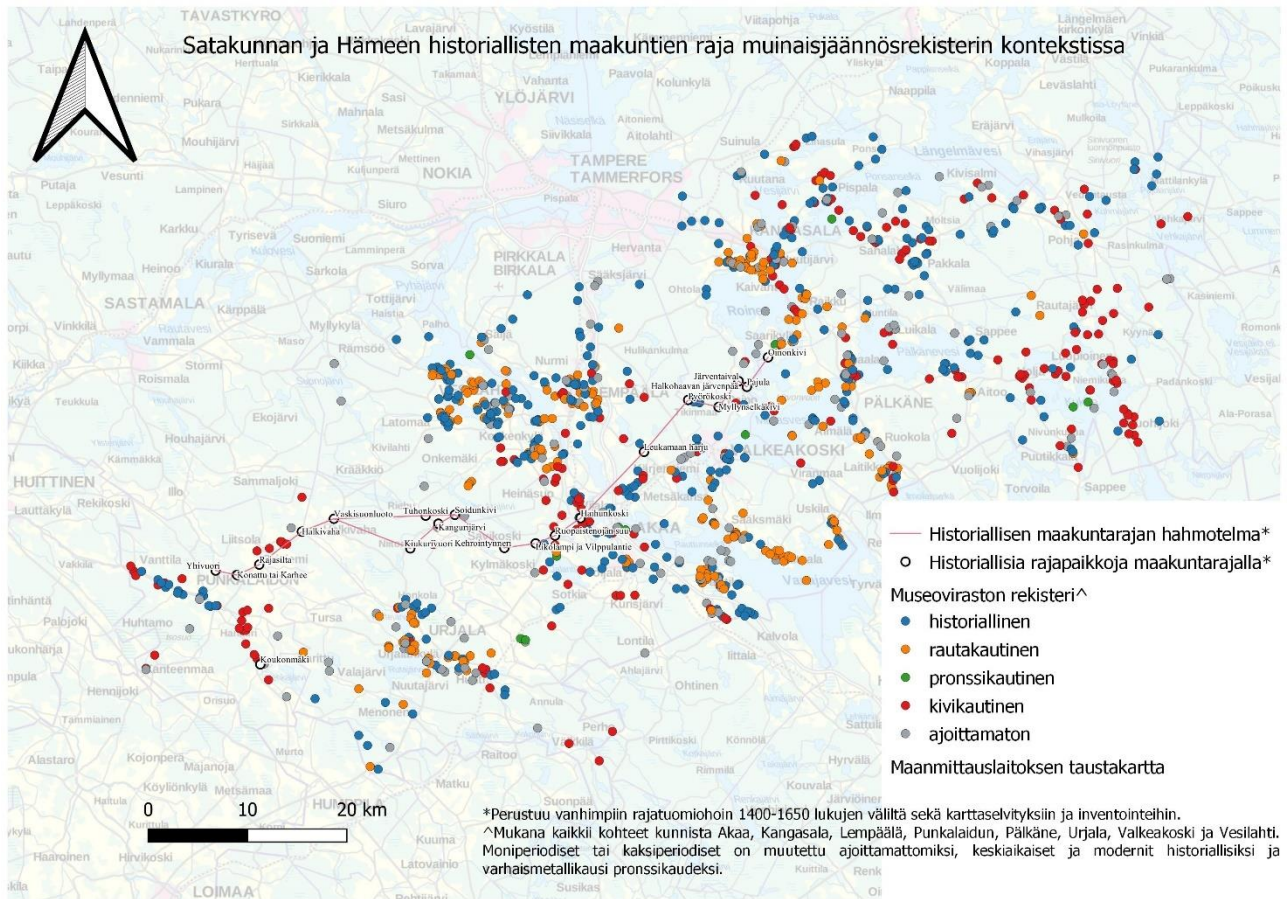
Tämän analyysin sekä inventoinnissa kohdattujen, erityisesti tulen pitoon viittaavien ja rajalla tai sen tuntumassa sijaitsevien rakenteiden perusteella arvioidaan aiemmassa tutkimuksessa esitettyä oletusta rajatulien polttamisesta. Analyysitulokset kertovat, olisiko nuotion tai kokon kokoisten rajatulien polttaminen ollut näkyvyyden kannalta mahdollista, mutta eivät sitä, tapahtuiko näin vai ei.

Rajatulikysymys sivuaa kysymystä muinaisista maakunnista tai muinaispitäjistä, mikäli oletamme rajatulien polton olleen jo esihistoriallinen tapa. Toisaalta maakuntien alueellinen muodostuminen liittyy mahdollisesti ristiretkiin (Alifrosti 1984: 62, 68-69, 71-76). Niiden on tavallisesti ajateltu olleen alueellisesti maakunnan kokoisia tapahtumia. Mikäli rajatulien poltto olisi alkanut ristiretkien seurauksena mahdollisesti kehittyneiden sinettimaakuntien synnyn myötä 1200-luvun paikkeilla, olisi esimerkiksi Halkivahan pitänyt lohjeta rajatulien polton seurauksena 178 vuoden kuluessa, ensimmäinnän Halkivahasta ollessa vuodelta 1418 (Alifrosti 1984: 119). Jos ristiretkien menetelmäksi katsotaan pakanuuden aikaisten palvontapaikkojen haltuunotto (Alifrosti 1984: 64-66), niin voisi kuvitella historiallisten maakuntien rajojen muodostuneen tällaisista palvontapaikoista.

Kaikki tässä käsiteltävät vanhimmat, säilyneet rajatuomiot ovat kuitenkin hallintopitäjien vuoden 1410 perustamista nuorempia. Yhteen rajatuomioon tosin liittyy tulkintaa, että sen rajapaikat juontuisivat mahdollisesti 1300-luvulla laaditusta ja Vesilahden kirkossa säilytetystä ”rullasta”. Vuonna 1410 perustettiin Alifrostin (1984: 93-94) mukaan hallintopitäjät. Jos rajat ovat tätä vanhempia, ovat ne siis kirkkopitäjien aikaisia rajoja.

Mahdollisella tulen polttamisella rajapaikoilla on voinut olla muitakin syitä, kuin rajan linjauksen merkitseminen maastoon. Esimerkiksi kaskeaminen on ollut vanhan tapaoikeuden mukaan keino maa-alan omistukseen ottamiseksi, ja siten territoriaalista toimintaa, joka liittyy nautinta-alueiden ja siten jonkinlaisten rajojen muodostumiseen. Vakiintunut kiertokaski voisi olla esimerkiksi säännölliseen tulenkäyttöön perustuva eräänlainen rajamerkki. Kenties kiertokaskiksi sopivia paikkoja on säännöllisesti poltettu varsinaisesta kaskeamistarkoituksesta irtaantuen rituaalisessa tai territorialistisessa tarkoituksessa. Tällöin rajapaikan olisi oltava luonnonoloiltaan kiertokaskeamiseen soveltuva, eli lehtomainen. Toisaalta palvontapaikkojakin on nimitetty usein uhrilehdoiksi, joten yhdistävä ympäristöekologinen tausta voisi molemmilla käyttötavoilla olla. Kartassa A on maakuntarajan hahmotelma koillisen Oionkiven ja läntisen Yhivuoren sekä kartassa erillään olevan lounaisen Koukonmäenkin osalta. Tämän lisäksi kartassa on muinaisjäännösrekisterin kohteet rajaa ympäröivistä kunnista eli Akaasta, Kangasalta, Lempäälästä, Punkalaitumelta, Pälkäneeltä, Urjalasta, Valkeakoskelta ja Vesilahdesta.

Kartassa A kohteet on lajiteltu eri värein kohteiden ajoituksen perusteella. Kuitenkin moniperiodiset tai kaksiperiodiset, yleisemmin ”esihistorialliset” sekä ajoittamattomat on kaikki ryhmässä ajoittamaton. Varhaismetallikautiseksi merkityt on siirretty pronssikautisiksi ja keskiaikaiset tai modernit historiallisiksi. Kartasta saa yleiskäsityksen esimerkiksi rautakauden keskittymistä, tai toisaalta Kehron kylän alueen arkeologisesta löytötyhjiöstä.

Kartta A.

1.2. Tutkimushistoria

1.2.1. Rajojen tutkimushistoriaa

Huhtamiehen (2008: 101) mukaan vanhimpia rajoja käytiin maastossa savumerkkien avulla, joka synnytti ”halkivahat” kun kivi polton seurauksena halkesi. Laukkanen (1997: 87) mainitsee tosin ”Satakunnan seutukaavaliiton julkaiseman kulttuurihistoriallisten kohteiden luettelon v:n 1978 laitoksen mukaan” Halkivahalla toimitetun uhreja.

Seppo Suvanto (1972: 138) puolestaan sanoo, että ”rajasavujen polttamistapa on ollut vanha pakanallinen riitti ainakin Skandinaviassa, vaikkei tavasta ole historiallisia mainintoja ainakaan Suomesta”. Hänestä rajankäynti savumerkkien avulla näkyy rajapaikkojen nimistössä Hämeessä ja Hämeen maakuntarajoilla sekä Ylä-Satakunnassa, muttei siellä pitäjänrajoilla (Suvanto 1972: 143). Suvannon vuoden 1972 *Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos* nimenomaan käsittelee aihetta nimistöntutkimuksen näkökulmasta, jaotellen alueellista rajapaikannimistöä näiden tämänkin tutkielman käsittelemien historiallisten maakuntien osalta nimistöllisten tarkoitteidensa perusteella erilaisiin luokkiin.

Halkivahan lisäksi muut rakenteet, aivan erityisesti ”tulen ja savun” rakenteet ja merkit rajapaikoilta otetaan tarkastelussa huomioon, mikä on rakenteellinen vastine Suvannon nimistöisille savu- ja tulipaikkojen luokittelulle, sisältäen siis esimerkiksi riihet, kiukaat ja halkivahat.

Arkeologisista kohteista esimerkiksi Konatunmaan rajaseudun Palonkallion muinaisjäännöksiksi rekisteröity röykkiö (Laukkanen 1997: 39-40) tai Konatun kivilatomus (Laukkanen 1997: 42, 84-85) voisivat molemmat tahollaan sopia Seppo Suvannon (Suvanto & Niemelä 1986: 30-31) mainitsemaa tietoon, jonka mukaan Karheen rajapaikalta, Orinimestä Punkalaitumelle menevän tien viereiseltä hietamäeltä on Urjalan rajoja käytäessä 1780 löydetty ”palaneiden kivien latomus, kuin ne olisivat olleet riihenkiukaasta”. Karheen liittäminen Konattuun puolestaan perustuu Suvannon karttaan ”Konatunmaan rajaseutu” (Suvanto & Niemelä 1986: 32), sekä Konatun yhteydessä usein mainittuun maaperän erityisyyteen.

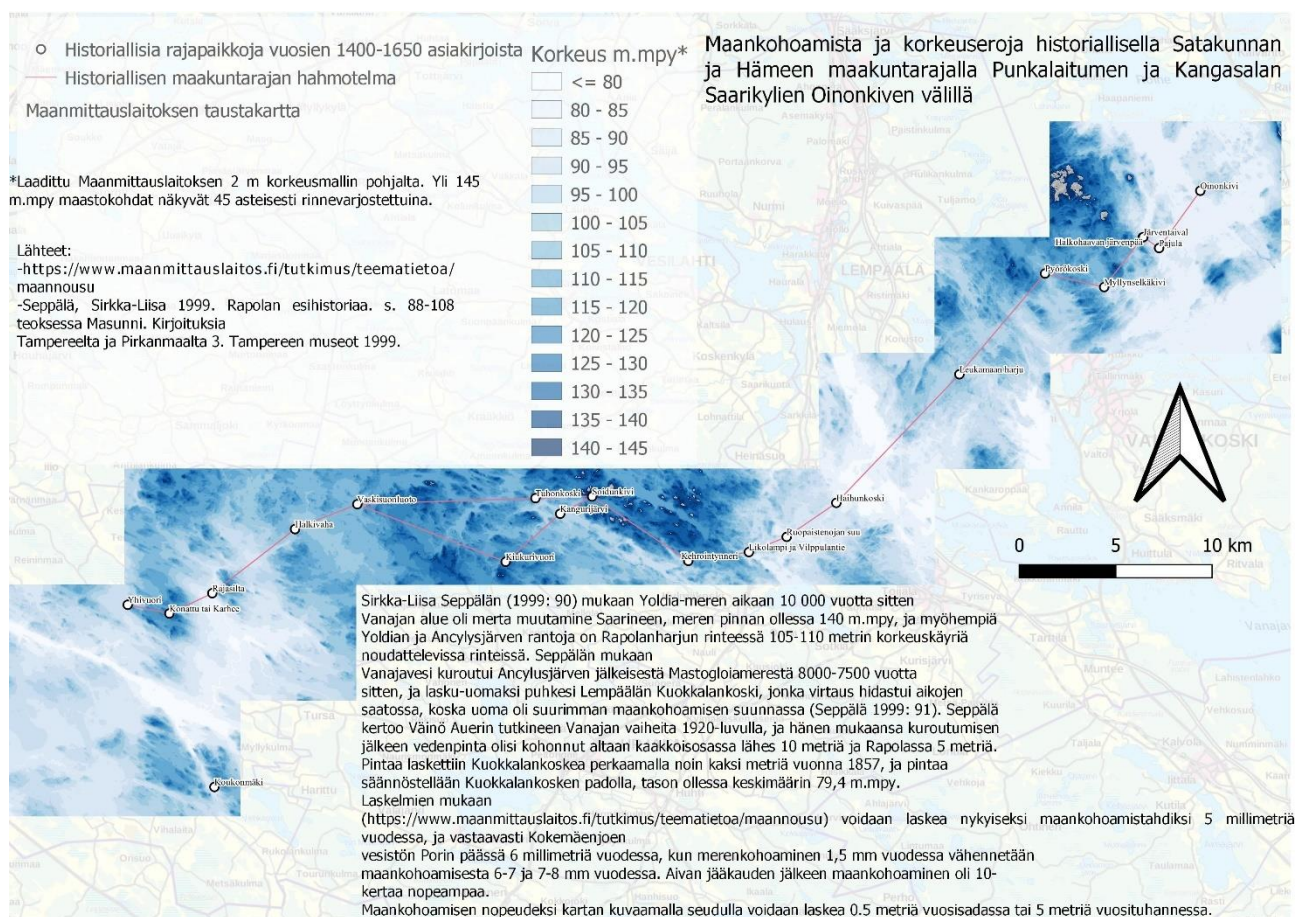
Ensimmäisessä, vuoden 1510 Tiihalan rajankäynnissä on käsittääkseni mainittu myös rajankäyntiin osallistuneiden isäntien lukumäärä, nimiä ja kotikyliä. Ainakin Kuisma (2016: 20-44) on maininnut tästä. Itse en ole translitteroinut asiakirjaa. Erityisesti näiden toimitusmiesten lukumäärä tuntuu tutkielman kysymyksenasettelun kannalta kuitenkin kiinnostavalta ja merkitykselliseltä.

Melanderin (1933: 76-77) mukaan nimittäin rajankäynneissä puihin hakattiin uurteita yleensä 12 tai 6 kappaletta, ja pitää mahdollisena, että se liittyy rajankäynnin toimitusmiesten määrään. Uplannin laki määräsi toimimaan näin yhteismetsää asutettaessa, hän jatkaa, ja että näin myös toimittiin esimerkiksi Islantia asutettaessa. Institutionaalinen 6:n tai 12:n toimitusmiehen määrä toisaalta myös asettaa rajankäyntiä tulen avulla ehkä kyseenalaiseksi tai vaikeammaksi kysymykseksi, sillä näin suuri ryhmä ei välttämättä tarvitsisi lyhyillä rajaetapeilla tulta avukseen, tai jos sitä on käytetty, on käytön tekninen toteutus vaikeasti pääteltävissä useiden toimijoiden takia.

Huhtamiehen (2008: 100-101) mukaan rajankäynti kuului talonpoikien itsehallinnon piiriin vielä Vaasa-ajalla, ja kamarikollegion ensimmäiset ohjeet vuodelta 1630 kielsivät maanmittaria kajoamasta rajamerkkeihin maastossa.

Kuinka vanha on toimitusmiesten määrään liittyvä talonpoikaisitsehallinnollinen tapa, ei tässä tutkielmassa pystytty vastaamaan, mutta aikajänne jää nuorimmankin tarkasteltavan osan kohdalta, eli Viialan kohdalla talonpoikaisen itsehallinnon ajalle. Ongelma on siis kenties oikeushistoriallinenkin myös tältä osin. Instituutiona Suomessa se siis voisi olla Uplannin laista ja Ruotsin vaikutuksesta Suomeen kulkeutunut, jolloin sitä edeltävä mahdollinen rajatulien poltto ei ehkä noudattaisi esimerkiksi toimitusmiesten määrää sääteleviä lakeja ja normeja.

Suvannon (1972: 232) kuitenkin näkee, että ”Satakunnan ja Hämeen rajalaitoksella on vahvasti kansanomaisen luonne, joka perustuu tapaoikeuteen ja jonka juuret näyttävät ulottuvan keskiajan taakse”. Lisäksi Suvannon (1972: 143) mukaan rajankäynti savumerkkien avulla näkyy Ylä-Satakunnassa metsästyksen, kalastuksen ja kaukokaskeamisen takia toisin kuin Ala-Satakunnassa, jossa näiden merkitys oli elinkeinoina keskiajan lopussa vähäinen, ja että Hämeen ja Ylä-Satakunnan rajan tarkoitus olisi ollut ”*jakaa tärkeimmät kalavedet Akaan Haihunkoskessa, Sääksmäen Konhonvuolteessa, Kangasalan Sarsassa, Längelmäen Koppalansalmessa, Vilppulan- ja Mäntänkoskissa, Hunnunsalmessa ja Keuruulla*”, mutta samalla estää hämäläisten eränkäynti Ylä-Satakunnan alueella (Suvanto 1972: 228). Hän myös sanoo (Suvanto 1972: 229-230) Turun piispan vuonna 1354 todenneen maidensa rajoittuvan ”talonpoikien rajaan”, ja 1300-luvun lopulla talonpoikien ryhtyneen hankkimaan viranomaisten kirjallisia vahvistuksia omistuksilleen.

Kartta B.

Kartassa B on maanmittauslaitoksen 2 metrin korkeusmalli visualisoituna 14-portaiseen asteikkoon, alkaen 80-85 m.mpy korkeudesta ja kohoten 5:n metrin intervallein tummimpaan 140-145 m.mpy:n korkeuteen, ja vieläpä tätä korkeammat paikat kuultavat 45-asteisesti vinovalovarjostettuina.

Korkeimpia paikkoja on Kuohenmaan ja Arajärvenmaan suunnilla. Kartassa on myös

tekstiruudussa Seppälän (1999: 90) ”Rapolan esihistoriaan” laatimaan tekstiin perustuva esitys maankohoamisesta Vanajan vesistön seudulla. Myös Maanmittauslaitoksen teematietoa (www.maanmittauslaitos.fi/tutkimus/teematieto/maannousu) on tulkittu maannoususta Vanajan seudulla. Kartasta siis saa käsityksen yleisistä korkeusolosuhteista tutkimusalueella. Kartta on pieni, mutta digitaalisesti zoomattavissa.

1.2.2. Sinettimaakunnat ja linnaläänit

Kari Alifrosti (1984) pro gradu -tutkielmansa abstraktissa katsoo katolisen kirkon luoneen sinettimaakunnat ja sen toiminnallisena muotona maakuntakäräjät 1200-luvun puolivälissä kompensoimaan maallisen vallan heikkouksia, ja jatkaa, että kruunun hallinto alkoi jo 1300-luvulla ottaa näiden tehtäviä itselleen, jonka seurauksena 1400-luvun alussa syntyivät linnaläänit, joissa maakuntalait alkoivat olla yhtenäiset, siis valtakunnalliset.

Alifrosti (1984: 3-5) pohtii mielenkiintoisesti oletetun muinaismaakunnan käytännön funktioita, sen mahdollisia toimielimiä, instituutioita, rajaten tutkielmansa ajallisesti 1540-luvulle, tililäänijärjestelmän perustamisaikaan päättyväksi. Hän erottaa yhteisöä ja maantieteellistä aluetta tarkoittavat latinankielisten lähteiden käsitteet, ”*communitas*” ja ”*terra*”, arvellen yhteisön olleen sinettimaakuntien alkuperäisempi idea (1984: 9). Linnaläänin keskus on linna tai kruununkartano, ja alueellisesti se muodostaa linnavoutikunnan (Alifrosti 1984: 10).

Satakunnan ja Hämeen osalta Alifrosti (1984: 35-37) viittaa Jalmari Jaakkolaan teoriaan, jonka mukaan Satakunnan ja Hämeen raja olisi vanha, ensin mainitun suuntautuessa eränkäynniltään pohjoiseen ja jäljemmän itään, ja näiden olleen jonkinlaisia eränkäyntijärjestöjä. Hän kuitenkin lisää Kaukiaisien vastustaneen teoriaa sillä perusteella, että turkiskaupan merkitystä on liioiteltu vain vähemmistön eläessä siitä, ja että eräsijat olivat yksityisiä.

Maakuntalaitoksen tehtäviin liittyen Alifrosti (1984: 39) ottaa esimerkin Virosta, jossa lättiläiseen kronikkaan perustuen on maakuntalaitoksen tehtävä ollut ”*malevan*” eli puolustuslaitoksen ylläpito, samoin kuin oli Ruotsin vanhimpien maakuntien laita viikinkiajan lopulla, ja Alifrosti lisää, että Ruotsissa jo tuolloin näillä maakunnilla oli myös hallinnollisia ja oikeudellisia instituutioita. Suomessa Alifrostin mukaan tätä funktiota edustaisi linnavuoret vartiotuliperinteinen, mutta Havian tutkimuksen mukaan puolustuslaitos olisi pitäjäntasoista, ei maakunnallista, hän toteaa.

Vartiotulijärjestelmä voitaisiin tietysti nähdä toiminnallisesti rajatulijärjestelmän kaltaisena, ja mikäli se olisi keskiajalla toiminut pitäjittäin, niin tutkimuksen aluerajauksen osaltahan Hämeen

puoli on pelkästään Sääksmäkeä sen vanhimmassa historiallisessa laajuudessa, ja Satakunnan puoli valtaosiltaan Lempäälä-Vesilahtea, Kangasalan ollessa pohjoisessa ja Tyrvään ja Huittisten etelässä.

Vanhoina asutuskeskittyminä Satakunnassa Alifrosti mainitsee Huittisten jakokunnan, Tyrvään-Karkun alueen, Nokianvirran Pirkkalassa ja Roineen rannat Kangasalla, kun taas Ylä-Satakunnan keskusalueen hän sanoo ylittyneen saumattomasti asutukseltaan vanhan Sääksmäen puolelle ja Vanajan Hämeeseen, jossa myös oli voimakas asutustihentymä (Alifrosti 1984: 51-52). Tämä on havaittavissa kartassa A, ainakin Kangasalan ja Pälkäneen suunnalla.

Sinettimaakuntien mahdollisiksi muodostajatahoiksi Alifrosti (1984: 62) mainitsee kirkon tai kruunun ”ylhäältäpäin muodostajina” tai spontaanin muodostamisen maakunnan itsehallinnollisia tehtäviä varten, ja johtaa tästä huomion tehtäviin, joita sillä oli oltava, oli ne kenen hyvänsä muodostamia. Kirkolliselta osin hän arvelee asiaan mahdollisten liittyvien asiakirjalähteiden tuhoutuneen Kuusiston palossa vuonna 1318.

Alifrostista (1984: 68-69) sinettimaakuntien juuret ovat 1200-luvun puolella, ja hän toteaa ensi maininnan Hämeen maakuntasinetistä olevan vuodelta 1319 ja Satakunnan vuodelta 1331. Hämeen hän kertoo olleen välillisesti tietäen olemassa Magnus-piispan kaudella 1291-1308 ja Uudenmaan Ragvald II:n kaudella 1308-1321.

Maakuntasinettien pyhimysaiheista voi Alifrostin (1984: 71-76) mukaan päätellä niiden kytkeytyvän ristiretkiajan kirkkokuntiin, eli Uudenmaan, Ahvenanmaan ja Satakunnan Pyhä Olavi viittaisivat Ruotsiin, Varsinais-Suomen Neitsyt Maria Saksaan ja Hämeen Kristus ristillä viittaisivat Baltian tanskalaiseen lähetykseen. Hämeen maakunnan synty olisi tällä perusteella vanhin, sillä tanskalainen vaikutus Virossa loppui vuonna 1227, toteaa Alifrosti (1984: 74), epäillen näin varhaista ajankohtaa maakunnan olemassaololle.

Muiksi maakunnallisiksi instituutioiksi ja tehtäviksi Alifrosti (1984: 77) nimeää maakuntakäräjät, joita sinettimaakunta melkeinpä tarkoitti, ja jotka muuttuivat kihlakunnankäräjiksi 1400-luvulla. Muita mahdollisia tehtäviä olisi voinut olla jopa ulkopoliittikka koskien Tallinnan kaupparauhaa sekä muun muassa Kokemäen linnan purkamispäätös v. 1367, yläsatakuntalaisen Daavidin kapinan vuoden 1439 oikeuskäsittely Lempäälässä, jonka dokumenteissa käytettiin tuolloin tiedettävästi Kokemäellä säilytettyä Satakunnan maakuntasinettiä (Alifrosti 1984: 78-85).

Alifrosti (1984: 91-92) siis pitää sinettimaakunnan käsitettä kirkollistaustaisena laitoksena, ja linnaläänin ideaa maallistaustaisena, sen liittyessä nimenomaan linnoihin. Linnalääneihin luotiin kihlakuntajako 1300-1400 lukujen vaihteessa (1984: 93-94) ja vuonna 1410 perustettiin

hallintopitäjät, jotka usein poikkesivat kirkkopitäjäjäosta, jatkaa Alifrosti lisäten, että vuonna 1413 oli 7 linnalääniä, joihin kuuluivat myös tässä tutkielmassa käsiteltävät Hämeenlinnan lääni ja Satakunnan lääni.

Hän katsoo, että vasta linnaläänit virkamiehistöineen loivat tarpeen maakunnallisille rajankäynneille, jollaista ”communitas” tyyppiset sinettimaakunnat eivät edellyttäneet, koska niihin ei liittynyt erityisemmin virkahenkilöstöä (Alifrosti 1984: 97). Tämän seurauksena yksityinen maanomistus myös irtautui hallinnollisista rajoista omaksi asiakseen, hän lisää.

Sinettimaakunta-aikana Alifrostin (1984: 108-109) mukaan Hämeeseen kuului muun muassa Sääksmäen ja Kalvolan kirkkopitäjät ja Satakuntaan liitetään vuoden 1439 maakuntakäräjillä Pirkkala, Kangasala, Vesilahti ja Lempäälä ja Satakunnan eteläisenä pitäjänä Huittinen. Hän lisää Satakunnan kahtiajaon tulkitun periytyvän esihistoriasta, mutta ajattelee itse sen liittyvän ehkä ennemmin kihlakuntajakoon. Hän silti arvelee vanhojen kirkkopitäjien välillä olevien rajojen olevan ehkä vanhojakin.

Hallintopitäjien perustamisen jälkeen kihlakuntarajoja on Alifrostin (1984: 111) mukaan luultavasti käyty, laatimatta niistä karttoja, joista pääosa on tehty vasta 1700-luvulla. Halkivahan ensimmäinnäksi Alifrosti (1984: 119) mainitsee vuoden 1418, kuvatessaan tässä tutkielmassa käsiteltävää maakuntarajan osuutta.

1.2.3. Lars Schroderuksen 1600-luvun kartoitus Hämeen puolella

Omanlaistansa tutkimushistoriaa ovat vanhimpien maanmittareiden kartat, joista tutkittavalla alueella ensimmäisenä tuotteliaampana maanmittarina on ollut 1600-luvun puolivälin paikkeilla Lars Schroderus. Hän myöskin asui rajan tuntumassa Votilan kruunutalossa Akaan Haanojan kylässä (Huhtamies 2008: 109-110). Haanojan kylän nykymaisemaa on valokuvattu kuvassa 1.

Schroderus on ollut merkittävässä roolissa esimerkiksi Koukonkallion raja-alueen mytologian synnyttämisessä nimeämällä sen vuoden 1651 kartassaan *mansio diabolicaksi* (Heikki Rantatupa: KA bb1a: 95 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-200805163699>), missä yhteydessä suomenkielisen ”*olim*” verbin käyttö tuntuu oudolta hänen kirjoittaessa muutoin lauseet valtaosin ruotsiksi, ainakin tässä tutkielmassa käsiteltyjen maakuntarajalle sijoittuvien karttojensa osalta. Paikannimiä hän kirjoittaa suomeksikin. Olen yrittänyt georeferoida tuota niittykarttaa Koukonkalliolle, mikä ei niittykarttojen osalta tunnu sujuvan helposti, sillä sama vaikeus oli Kehronkin niittykartassa. Schroderukseltahan on myös vanhin maininta Rapolan linnavuoresta.

Jotkin rajapaikat selviävät niminä vanhoista kartoista. Esimerkiksi Olof Mörtin vuoden 1692 kartalta (KA h43: 14/1-2) löytyi nimetty rajapaikka Rupaistenoja, ja Pälkäneen pitäjänkartalta (Maanmittauslaitos. *Pälkäne (1749-1917): 2141 01 Ia. * -/- -*) löytyy Selkäkivi Rå, jonka tulkitsin oleva Myllynselkäkivi.

Varhaisimmat rajatuomiot esimerkiksi tutkimusalueen eteläosassa ovat 1400-luvulta, ja ainoat maantieteelliset asiat näissä ovat paikannimiä, joita ei välttämättä enää ole, mikä johtuu tietysti siitä, että paikannimistön kerääminen on alkanut vasta 1900-luvun paikkeilla (Itkonen 1997: 12-21).

Kuva 1. Haanojan kylää, jossa Schroderus asui Voitilan kruunutalossa Jalannin koillispuolella. Kuvattuna alkuvuodesta 2020.

1.3. Tutkimuksen aineistot ja menetelmät

1.3.1. Arkistotutkimus

Tutkimuksen aineistona olevat rajatuomiot ovat vuoden 1510 Kuohenmaan rajatuomio (6 rajapaikkaa), vuoden 1568 Hogenskild Bjelken ja Knuut Knuutinpojan tuomio (2 rajapaikkaa), useammat 1600-luvun rajatuomiot Viialan ja Järviön välillä (3 rajapaikkaa), kaksi 1400-luvun toisistaan poikkeavaa rajatuomiota Kehron suunnalta (6 paikkaa ja 3 paikkaa, joissa molemmissa 2 samaa paikkaa eli yhteensä 7 rajapaikkaa) sekä 1400-luvun tuomio Halkivahasta Yhivuoreen (4 paikkaa joissa 1 sama edellämaitun kanssa eli 3 paikkaa). Yhteensä siis 21 rajapaikkaa rajatuomiosta ja erikseen Koukonkallio, jolloin kohteita on siis yhteensä 22.

Rajatuomioihin liittyvä, syventävä aineisto on myös Kansallisarkiston Jaana Inkisen tiedonanto astia-verkkopalvelussa tekemääni asiakirjakyselyyn näistä rajatuomioista. Hän vastasi kysymyksiini

kertomalla, mihin historioitsijoiden tekstit perustuivat, missä alkuperäisasiakirjoja säilytetään, ja antoi tiedot niiden digitaalisesta sijainnista, mikäli ne olivat digitoitu.

Joitakin yllättäviäkin kysymyksiä Kansallisarkistosta saamani vastaus herättää, kuten sen, ettei Haihunkosken kärkeä ole käyty silloin, kun historiankirjoituksessa sanotaan. Asiaa käsitellään enemmän Tuhonkosken rajapaikan yhteydessä, johon se erityisesti liittyy. Epäsuorasti asia liittyy myös Kehroivuoren rajapaikkaan, sillä sen ja muun tiedon avulla voinee paikantaa Kehroivuoren sijainnin tai ainakin sen, missä sen katsottiin vuonna 1681 sijainneen.

1.3.2. Inventointi

Rajapaikkojen kartoitus tutkielmassa perustuu yhdeltä osin kohteista ottamiini valokuvasarjoihin Nikon Coolpix digipokkarilla, joka tallentaa kunkin kuvan GPS-tiedot WGS84-koordinaattijärjestelmässä kuvan metatietoihin kunkin kuvan yhteyteen. Inventoitujen kohteiden sijainnit on sitten tuotu QGIS-ohjelmistoon. Toiselta osin on georeferoitu vanhoja karttoja, ja yhdistelty näitä tietoja keskenään paikkatieto-ohjelmistossa. Kuvasarjat on otettu fotogrammetrisessä tarkoituksessa, eli useampia kuvia eri puolelta kohdetta, ja sijoitin kohteen näiden kuvasijaintien keskipisteeseen silmämääräisesti karttaohjelmassa. 3d-mallit pyrin rakentamaan ja lataamaan Sketchfabiin vastaisuudessa, liittämättä niitä tähän tutkielmaan.

1.3.3. Kartta-analyysit

Vanhoja karttoja on georeferoitu QGIS-ohjelmistossa. Erityisesti Schroderuksen 1600-luvun puolivälin karttoja Hämeen puolelta, mutta myös esimerkiksi elementtejä Laukkasen (1997) Punkalaitumen inventointikartoista Konatunmaan seudulta ja Oriniemestä sekä elementtejä Seppo Suvannon (1972: 136) kartasta ”Pälkäne keskiajalla”.

Maastoprofiilit puolestaan on tehty Maanmittauslaitoksen Paikkatietoikkunan maastoprofiilityökalulla. Olen vienyt sinne rakenteiden paikkatietoja omaan karttatasoon.

1.3.4. Nimistöntutkimus

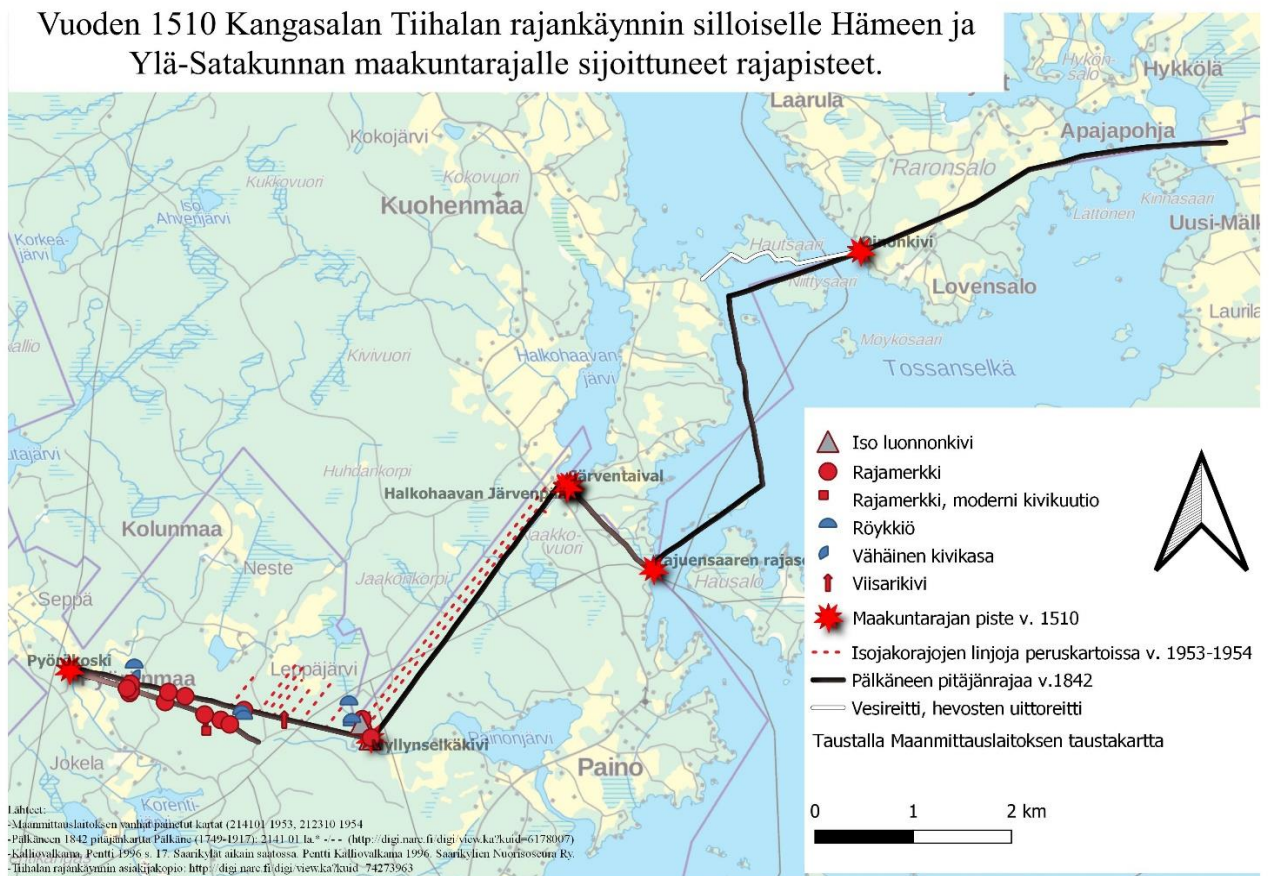
Kielitieteellistä näkökulmaa rajapaikkojen vanhimpiin nimiin sovelletaan myös, tukeutuen siinä Tomi Koivusen tekemään analyysiin aluerajauksen vanhimmista rajapaikannimistä. Hän muistuttaa, kysyttyäni lupaa kokoamansa aineiston käyttöön, ettei ole etymologi eikä analyysi ole vertaisarvioitu. Kyseessä on ryhmätyöpanos arkeologian kielitieteen kurssilla, jonka yhteydessä ehdotin kandidityöstäni ottamaani rajapaikannimien listaa hänen tarkasteltavakseen, mihin työhön hän ystävällisesti tarttui. Mielestäni Koivusen analyysit ovat monin paikoin hyvin kiinnostavia, ne

antavat runsaasti näkökulmia rajapaikkojen nimistön ajoitukseen ja ominaisuuksiin liittyen. Esimerkiksi Kehrintynnerin nimen hän arvelee tynnyrin osalta lainaksi myöhäisestä muinaisruotsista vuosien 1375-1562 väliltä (suullinen tiedonanto) ja Tuhonkosken olevan tuhosan osalta korkeintaan tuhat vuotta vanha, ellei tuho tarkoita tuhtoa, jolloin se olisi vanhempi.

Etymologisten ajoitusten lisäksi olen arvioinut kronologiaa vesimyllyjen ilmaantumisen perusteella, jos paikannimessä on sana mylly, niin arvelen Niukkaseen (2009: 55-56) tukeutuen rajapaikan syntyneeksi 1400-luvulla aikaisintaan. Epäsuorasti ja suuremmin varauksin tämä voi päteä myös silloin, kun rajapaikan nimessä on sana koski. Myös sanana mylly osoittautuu etymologialtaan keskiaikaiseksi lainaksi (Koivunen). Esiin nousee joitakin viitteitä vesimyllyjen saapumisen aiheuttamasta ja kenties suurestakin vaikutuksesta tutkimusalueen yhdyskuntiin.

2. Kohteiden analyysi: Kartat, rajatuomiot ja maastoprofiilit

2.1. Oinonkivi, Pajuensaari, Järventaival, Halkohaavanjärvenpää, Myllynselkäkiwi, Pyörökoski Oinonkivi

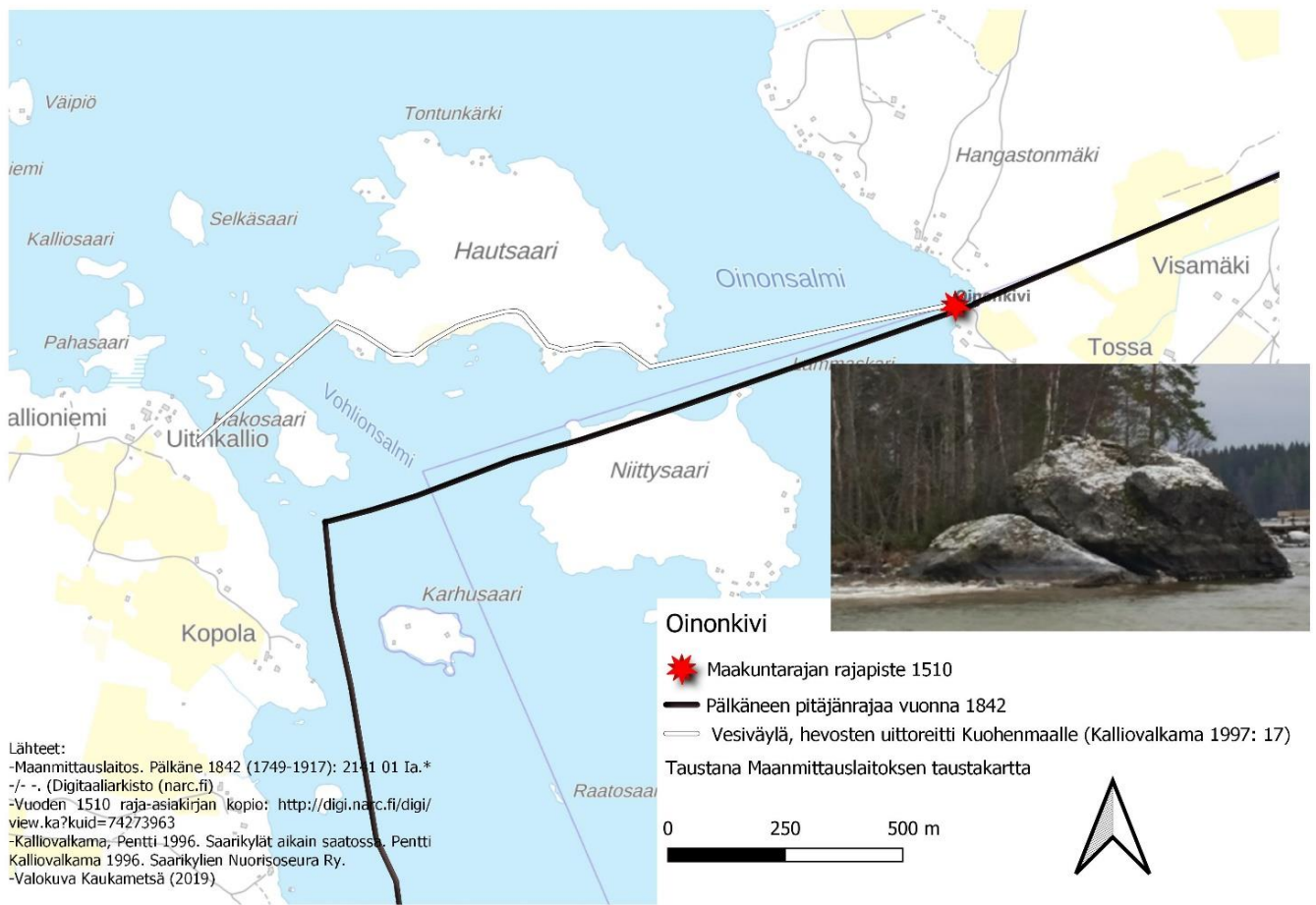
Kartta 1.

Oinonkiven ja Pyörökosken välinen raja perustuu vuoden 1510 Kangasalan Tiihalan rajankäyntiin. Rajankäynnin alkuperäisen asiakirjan kopio on digitoituna osoitteessa <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=74273963>. Oinonkivestä rajankäynti jatkui koilliseen Raronkiukaaseen. Se on Tiihalan rajankäynnissä nimellä Raron Kiuwass, ja se sijaitsi Kangasalan Tiihalan jakokunnan rajalla Kangasalan Vehoniemen jakokuntaa vastaan Raronsalossa. (Suvanto 1972: 139). Pyörökosken rajapaikasta pohjoiseen muodostaa Tiihalan rajankäynti puolestaan Lempäälän ja Kangasalan vanhimman, kirjallisista lähteistä tunnetun rajan.

Oinonkiven paikantaminen perustuu kirjallisuuteen (Suvanto 1972: 136, Kalliovalkama 1996) ja puhelinkeskusteluun Kalliovalkaman kanssa vuonna 2019. Kiven sijainti on merkitty esimerkiksi kartoille 1 ja 2, ja kartassa 2 on myös valokuva Oinonkivestä.

Tomi Koivusen (suullinen tiedonanto) mukaan Suomalainen paikannimikirja esittää Oinolan alkuperäksi oinasta joko pässin merkityksessä tai talon isännän lisänimenä, ja sanan olevan balttilainen laina vuosilta 2300-500 eKr. Koivunen nostaa paikannimen yhteydessä esiin myös inarinsaamen ’nähdä’-sanana uáiniđ (taivutettaessa esim. mun oinim ’minä näin’; kantasaame ˘jnē). Koivusen mukaan Älgu-tietokanta tosin esittää saamen sanan norjalaiseksi lainaksi, huomauttaen ettei saamen kielessä ole voinut olla norjalaisia lainoja siinä vaiheessa, kun sitä puhuttiin eteläisessä Suomessa. Tiedon lähde on Koivusen mukaan vanha (vuodelta 1893), mutta hän kertoo samakantaisen sanan esiintyvän kaikissa saamen kielissä.

Näkemiseen perustuva nimi voisi kertoa jonkinlaisesta tähyttämisestä, mukaan lukien rajan tähyttämisen. Tuntematta itse kielitieteen alaa pintaraapaisua syvemmin, arvelisin saamelaiskieliä puhutun Saarikylän alueella, sillä ainakin sieltä seudulta tunnetaan lapinraunioita. Myös kartan A perusteella voi nähdä ihmistoiminnan olleen melko jatkuvaa tuolla seudulla.

Kartta 2. Oinonkivi nykyiselläkin Kangasalan ja Pälkäneen rajalla Saarikylissä.

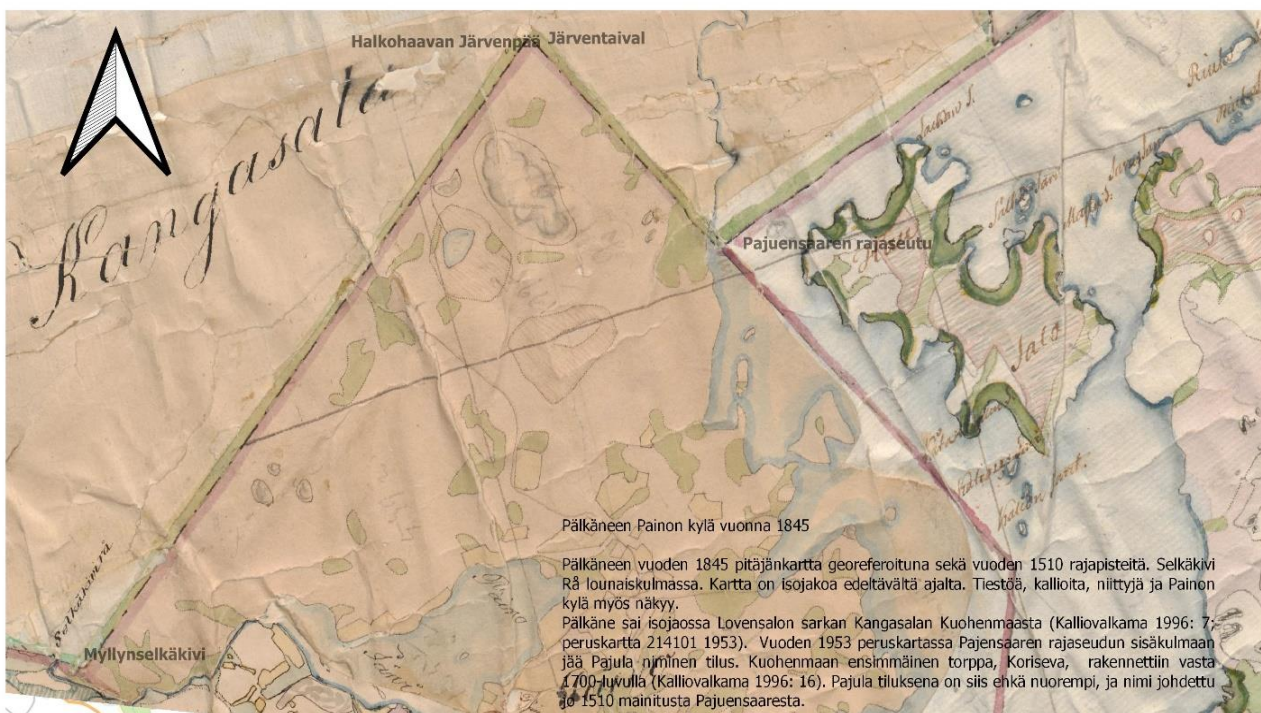
Pajuensaari

Pajuensaarelle en löytänyt tarkkaa sijaintia esimerkiksi rajaraunion tai historiallisen kartan perusteella. Pajula niminen tilus kuitenkin esiintyy vuoden 1953 peruskartassa. Tilusraja on merkitty karttaan 4. Seppo Suvanto kartassaan ”Pälkäne keskiajalla” (1972: 136) on linjannut rajan ja siten Pajuensaaren sijainnin olevan melko suoraan itään Halkohaavan Järvenpään ja Järventaipaleen suunnalta. Tuon Suvannon kartan georeferoinnin perusteella Pajuensaari on nimetön saari (kartta 4B). Pidän tätä parhaana ja uskottavimpana paikkatietona sille.

Pajula -nimistä tilusta ei ole ainakaan Kangasalan Kuohenmaan puolella voinut olla vuoden 1510 rajankäynnin aikaan, sillä Kalliovalkaman (1996: 16) mukaan ensimmäinen torppa, Koriseva nimeltään, perustettiin Kuohenmaalle vasta 1700-luvun lopulla. Siellä ei siis liene ollut lainkaan historiallisen ajan tiluksia ennen 1700-lukua. Koriseva paikannimenä näkyy esimerkiksi kartassa 4. Kartassa 4 on myös kaksi valokuvaa Pajulan vuoden 1953 pohjoisemman tilusrajan suunnalta vesistölle päin. Nykyinen kuntaraja sijaitsee Pajulan tilusrajan eteläpäädyssä.

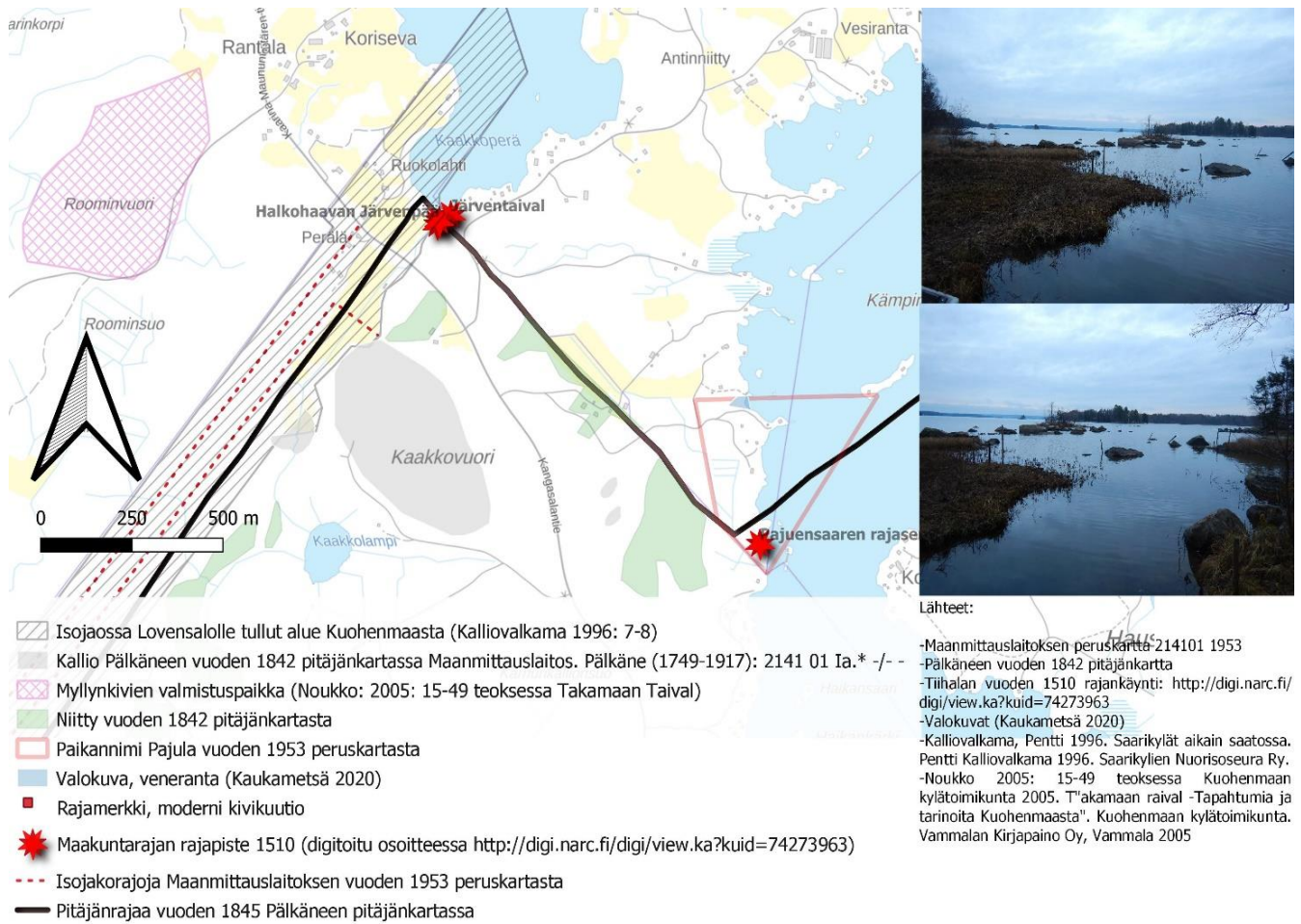
Suvannon (1972: 136) kartan ”Pälkäne keskiajalla” georeferoinnin perusteella (kartta 4B) näyttäisi Pajulan tiluksen alue olevan Pälkäneen Lovensalon eli siis saarikyläläisten nautinnassa ja omistuksessa. Nykyinen ja myös Pälkäneen pitäjänkartassa (Maanmittauslaitos. *Pälkäne (1749-1917): 2141 01 Ia.* -/- -.*) näkyvä kuntaraja olisi Suvannon (1972: 136) mukaan siis ollut Lovensalon mantereisen omistuksen eteläraja ja Pajuensaari – Järventaival pohjoisraja (kartta 4B). Painosta menee kartassa 3 osittain esitetyn Pälkäneen pitäjänkartan perusteella huonosti näkyvä tie Osmalahteen, joka on pitkänomainen lahti karttakuvan tekstikentän alla. Aivan tuon tien viereen sisäkaarteeseen näyttäisi georeferoinnin perusteella jäävän muinaisjäännösrekisterin kohde Paino Jarmunen, rekisteritunnukseltaan 908010018. Rekisterin mukaan se on 22 metriä pitkä lounais-koillis -suuntainen kivirivi, joka perimätiedon mukaan on kirkonraunion paikka.

Historiallisen ajan rajaseudulle sijaitsevana paikkana se on kiinnostava, vaikka en keksi sille mitään rajaan liittyvää yhteyttä.

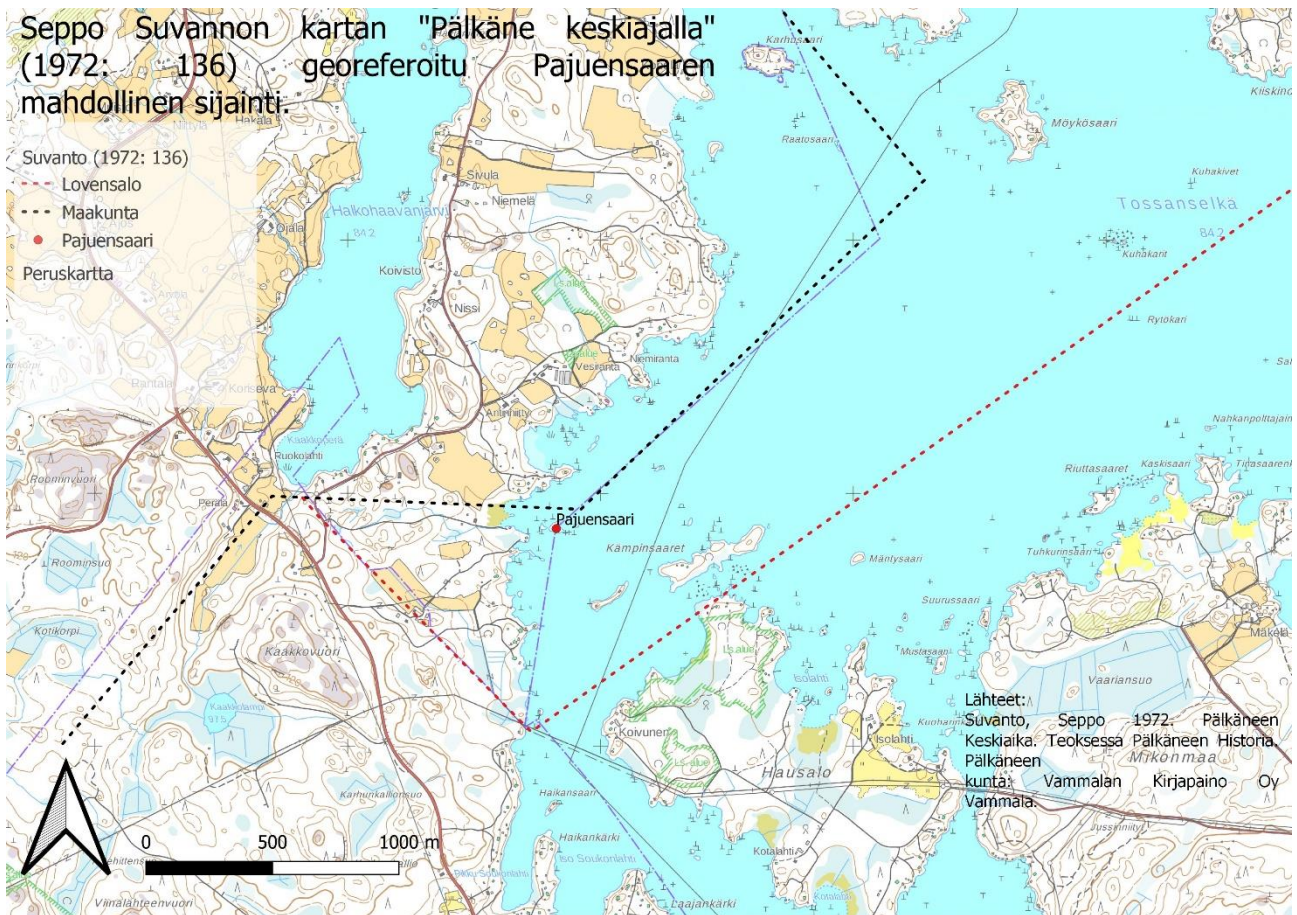

Lähteet:
 -Peruskartta 214101 1953
 -Maanmittauslaitos. Pälkäne (1749-1917); 2141 01 Ia.* -/- -.
 -Kalliovalkama, Pentti 1996. Saarikylät aikain saatossa. Pentti Kalliovalkama 1996. Saarikylien Nuorisoseura Ry.
 -Digitoitu 1510 raja-asiakirja: <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=74273963>

Kartta 3. Painon kylä ja maakunta tai linnalääniraja myöhemmällä pitäjänkartalla. ”Selkäkivi rä” lounaassa, jonka tulkitsen olevan vuoden 1510 tuomion ”Myllynselekäivi”.

Kartta 4. Pajuensaaren rajapaikalle en löytänyt tarkkaa pistettä. Kartassa 4B on esitetty Seppo Suvannon käsitys, jonka perusteella Pajuensaari olisi tuo nimetön saari, jossa nykyrajakin Maanmittauslaitoksen taustakartalla kääntyy.

Kartta 4B. Pajuensaaren sijainti arvioituna Suvannon (1972: 136) kartan Pälkäne Keskiajalla perusteella.

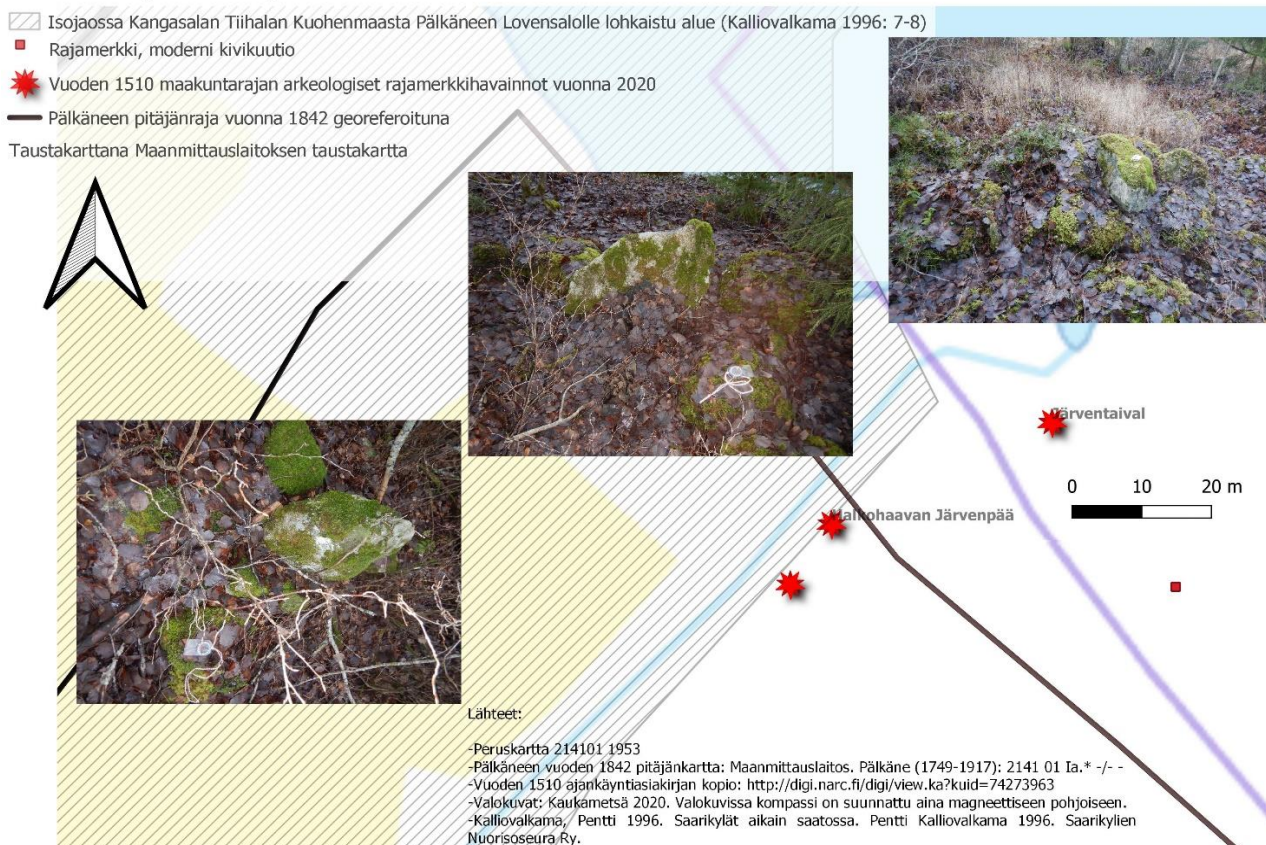
Järventaival

Pajuensaaresta Halkohaavanjärvelle tullessa, ovat rajapisteet Järventaival ja sitten Halkohaavan Järvenpää. Rajapisteet ovat Suvannon (1972: 136) kartan mukaan hyvin lähekkäin, että ne voisivat olla, kuten olen ne kartalle nimennyt. Nimeäminen tosin perustuu siihen, ettei muita sopivia rajamerkkejä tai raunioita ollut. Myös kartan 4B perusteella asia on juuri näin.

Järventaipaleen rajapisteeksi tulkitseen tässä rajaraunion, jonka pystykivi on kumossa, ja jossa on hakattuna mahdollisesti numero 24, jollaiseksi sen on joku liiduttanut. Liiduttaja on tosin saattanut ylitulkita ykkösen neloseksi piirtämällä ykköselle väkäsän. Pidän itse hakkausta 21 todempana. Rakenteet järven eteläpäässä on sijoitettu valokuvineen pienimittakaavaisemmalle kartalle 5.

Järventaival voisi olla jonkinlainen lovensalolaisten reitti mantereella sijaitseville alueilleen, esimerkiksi kartassa 4B näkyvä Halkohaavalta saaren edustalle kulkeva tie. Kangasalan saarikyläläisten reitti lienee mennyt kartassa 2 kuvatulla tavalla, se on piirretty kartalle Kalliovalkaman (1996: 7) kirjallisen kuvauksen perusteella. Ehkä lovensalolaisilla oli oma saarten suojissa Oionkiveltä Pajulaan kulkenut reitti, ja painolaisilla rantatie Osmalahdessa.

Halkohaavanjärven eteläpää

Kartta 5.

Halkohaavan Järvenpää

Halkohaavan Järvenpääksi luen kaksi rajarauniota, joista pohjoisempi on ehkä viisarimaisempi rakenne. Rakenteet ovat valokuvattuna kartassa 6. Kalliovalkaman (1996: 7-8) mukaan Kangasalan Kuohenmaasta luovutettiin isojaossa Pälkäneen Lovensalolle ”Lovensalon sarka”. Vuoden 1953 peruskartassa sarka on nimetty Lovensalolle. Vedettäessä linja näistä rakenteista seuraavaan rajapisteeseen, eli Myllyniitynojan suureen luonnonkiveen, on linja yhdensuuntainen nykyrajan kanssa, eli Pälkäneen Lovensalon isojaossa Kangasalta saama palsta jäisi tasaleveäksi.

Myllynselkäkivi

Myllynselkäkivi löytyy uskoakseni nimellä Selkäkivi Rå Pälkäneen pitäjänkartalta (Maanmittauslaitos. *Pälkäne (1749-1917): 2141 01 Ia.* -/- -*). Seppo Suvanto (1972: 129) on kirjoittanut, että Myllynselkäkivi oli ”vuoren laelle pystytetty kivistä Kangasalan ja Pälkäneen rajalla”, mutta itse arvelen sen olevan luokkaa ”Suuret luonnonkivet rajamerkkeinä” Suvannon luokittelua mukaillen. Suvannon tarkoittama kivistä saattaa tosin olla kiven lähellä, sen pohjoispuolella oleva rajamerkkikin. Lisäksi läheisellä Ristikalliolla on Pälkäneen ja Sääksmäen

rajaan liittyviä merkkejä, jotka on sijoitettu valokuvineen kartalle 7. Ne eivät kuitenkaan sijaitse vuoden 1510 rajatuomion tarkoittamalla rajalla, joka samalla on maakuntaraja tai linnalääniraja.

Pyörökosken suunnan Kangasala-Pälkäne rajan pyykki osuvat lännen puolella luonnonkiven linjalle hyvin. Kalliovalkaman (1996: 7-8) mainitsema ja vuoden 1953 peruskartassa nimetty ”Lovensalon sarka” puolestaan osuu tuohon isoon luonnonkiveen toiselta suunnalta. Tämä on havainnollistettu kartassa 6, jossa tuo sarka on harmaalla viivoitettu alue. Luonnonkivi tuntuisi osuvan Lovensalon sarkan kaakkoiskulmaan, ja kivistä hieman pohjoiseen päin on myös rajamerkki tuolla linjalla, joka johtaa Halkohaavan Järvenpään suuntaan. Kuva luonnonkivestä ja rajamerkistä on liitetty kartan 6 alaosaan, ja muu rajamerkki on yläkuvassa.

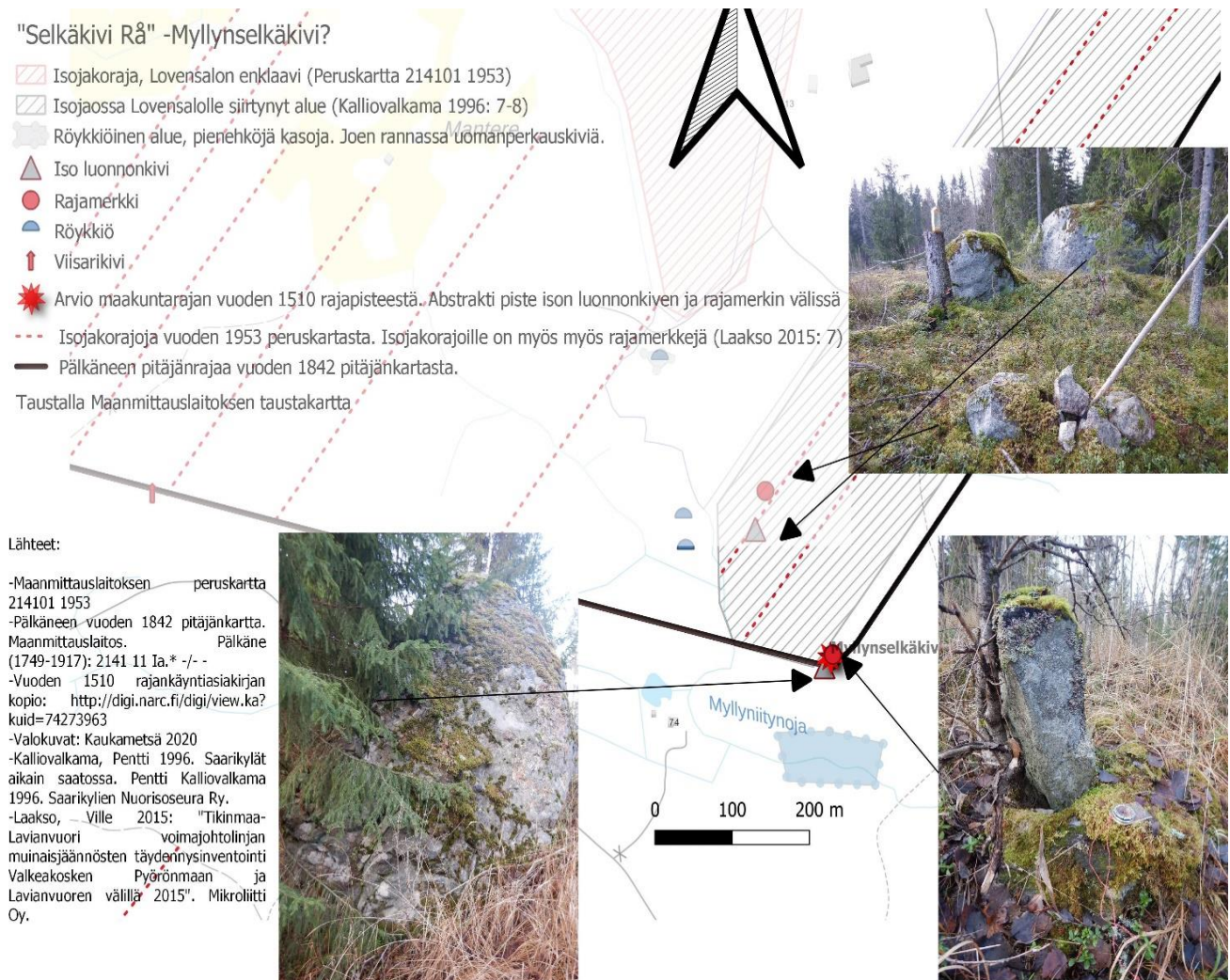
Alue vaikuttaa vesimyllyalueelta. Marianne Niukkanen (2009: 55) mukaan varhaisimmat maininnat vesimyllyistä ovat 1300-luvun puolivälistä Varsinais-Suomesta, ja 1400-luvulla on jo noin 100 mainittua vesimyllyä Varsinais-Suomen, Hämeen ja Satakunnan muodostamalla alueella, ja seuraavalla vuosisadalla vesimyllyt levisivät Savoan ja Pohjanmaalle. Niukkanen jatkaa, että 1600-luvulla kruunu halusi ottaa myllyt omaan valvontaan, ja kielsi pienet puromyllyt.

Tästä voinee siis päätellä, että Myllynsekkäivi paikannimenä on ehkä ollut korkeintaan sata vuotta vanha, kun se on merkitty tuon nimisenä vuoden 1510 Tiihalan rajatuomion asiakirjoihin. Ja rajaa käytäessäkin siellä lienee ollut mylly, mistä nimi olisi juontunut. Mahdollisesti pienenä puromyllynä se olisi lopetettu 1600-luvulle mennessä. 1800-luvun pitäjänkartassa ei ole Myllynsekkäiviä, vaan paikka on Selkäivi Rå. Mylly on siis pudonnut nimestä pois.

Mahdollisia myllyn patoja muistuttavia jäänteitä oli alueella nähtävissä lähinnä Myllynsekkäivien eteläpuolella alueella, joka karttaan on merkitty harmaalla, puolipalloreunaisella alueella Myllyniitynojan varrelle. Toinen mahdollinen myllynpaikka, perustuen edellisen tavoin vain patomaisiin kivikeskittymiin ja koskimaiseen virtaukseen, oli hieman yläjuoksuun edellistä, suunnilleen toisen rajamerkin ja vastarannalla sijaitsevien, pienten ja epämääräisten ryötkiöntapaisten välisellä ojan osuudella (kartta 6). Ensin mainittu mahdollinen myllyalue sijoittuisi Pälkäneen puolelle rajaa, ja jälkimmäinen jäisi Kangasalan Tiihalan Kuohenmaan puolelle.

Kuohenmaan kylätoimikunnan vuonna 2005 julkaisemassa ”Takamaan taival -Tapahtumia ja tarinoita Kuohenmaalta” on Noukon kirjoitus (2005: 110-112), jonka mukaan Kuohenmaalla on ollut soveliaasta kallioperästä johtuvaa myllynkivien valmistushistoriaa Kokovuorella, Kivivuorella ja Roominvuorella, ja hän kertoo osalta niistä löytyvän yhä myllynkivien aihioita.

Tomi Koivusen tiedonannon mukaan *Suomalaisessa paikannimikirjassa* mainitut kaksi mylly-alkuista paikannimeä juontavat juurensa lähistöllä sijaitsevaan myllyyn, kun taas Suomen murteiden sanakirja ei yllä aakkosissa riittävän pitkälle. Koivusen mukaan mylly -sana on lainaa muinaisruotsista (1225–1526) (SSA: mylly). Selkä puolestaan voi merkitä ruumiinosan lisäksi 'jonkin kääntöpuolta tai taustaa' sekä 'suurta yhtenäistä vesialuetta' (Kielitoimiston sanakirja: selkä). Sanalla on vastineita saamessa ja marissa (SSA: selkä) eli sana on tuhansia vuosia vanha, jatkaa Koivunen.

Kartta 6. Myllynselekäiven alue.

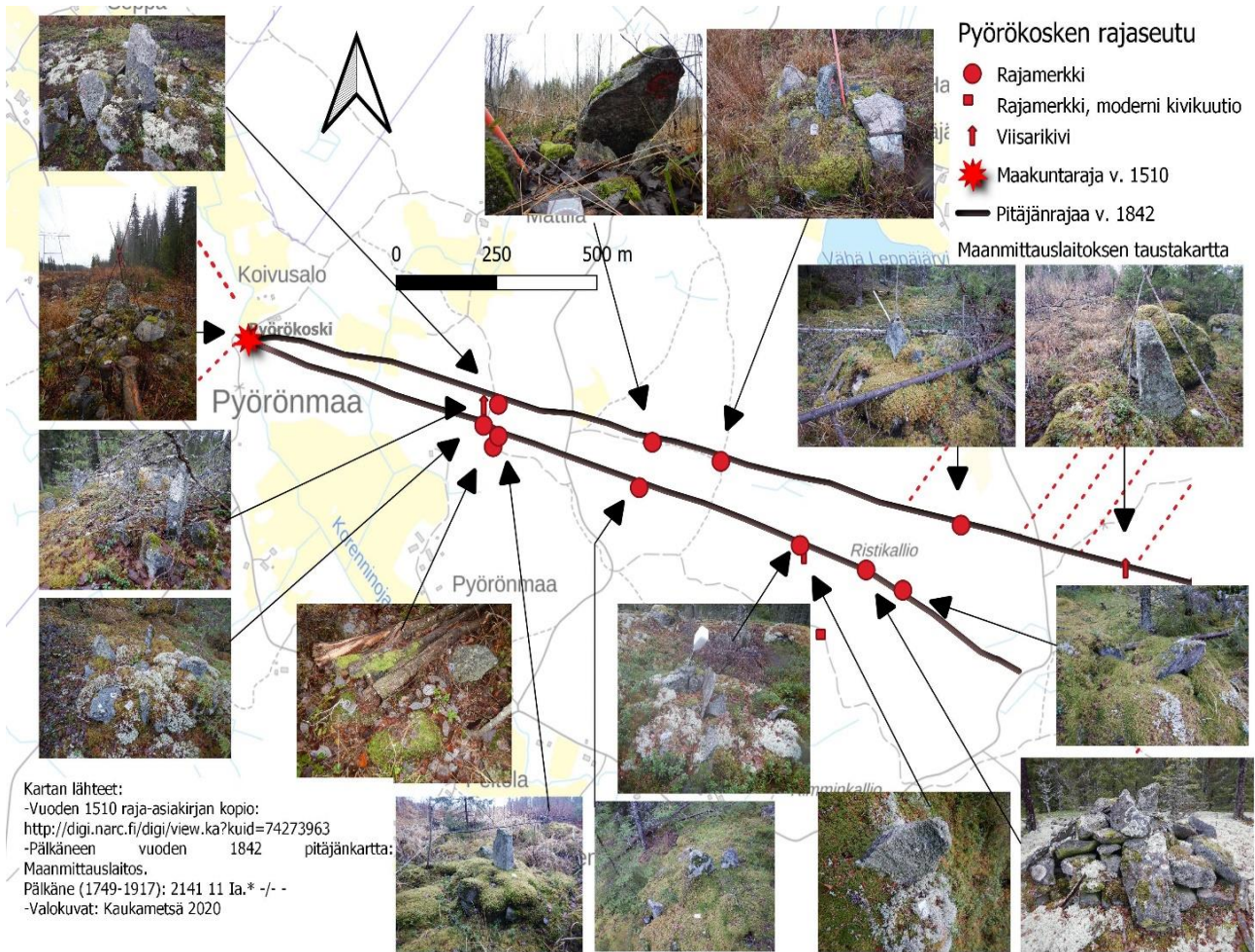
Pyörökoski

Mäkelän *et al.* (2016: 245) mukaan koski sijaitsi Rutajärvestä Lotilanjärveen virtaavassa ojassa, Pyörönojan ja Korenninojan yhtymäkohdassa ja että raja oli pystytetty ojan keskellä olleeseen saarekkeeseen. Ojaa perattiin ja oikaistiin vuonna 1961, jolloin se jäi ojan itäpuolelle, hän lisää.

Pyörökosken rajapaikka saattaisi siis olla muotoutunut myös puomyllynpaikan perusteella, kuten kenties edellä käsitelty Myllynselkäkiven rajapaikkakin. Voisin kuvitella sanan pyörö olevan myllyn synonyymi, mutta voisi se olla koskenkin metonymia. Jos pitäisi arvata, niin sijoittaisin mahdollisen myllynpaikan Sääksmäen alue sektorille Pyörökosken rajapaikasta katsoen, sillä se lienee ollut Pyörönojan ja Korenninojan yhtymäkohdan alapuolella parempi mahdolliselle myllylle. Mikäli raja perustuisi jonkinlaiseen myllynpaikan valtaukseseen, niin sekään ei olisi ehkä sataa vuotta vanhempi ensi mainintaansa vuoden 1510 Tiihalan rajankäynnin asiakirjoissa. Tietysti puroilla ja pienilläkin koskilla voi olla jonkinlaista kalastuksellista merkitystä ennen vesimyllyjen aikaa, tai ne ovat voineet sinällään valikoitua rajoiksi ilman suoraa taloudellista näkökulmaa.

Pyörökoskesta itäkaakkoon avautuvaa kapeaa, Pälkäneelle kuulunutta Kelolan takamaapalstaa reunustaa pohjoisessa Kangasalan rajalla ja etelässä Pälkäneen Kelolan ja Sääksmäen rajalla runsas rajamerkistö hämäläispitäjien välillä ainakin Ristikalliolle asti. Rajamerkeistä moni on myös merkitty historiallisen ajan muinaisjäänöksiksi muinaisjäännösrekisteriin.

Samaan Tiihalan vuoden 1510 rajankäyntiin kuuluvat Arajärven (1959: 26) mukaan Lempäälän ja Kangasalan rajapaikat Pyörökoskesta pohjoiseen Hervantajärvelle asti. Ne olivat Pyörökosken ja Rutajärven jälkeen Paskonkivi, Suolinesunen, Kivipyykki, Kiviristinhauta, Järvenkorpi ja Ristinniemi, jonka pitäisi jo olla Hervantajärven itäpäässä. Tämä yläsatakuntalainen pitäjienvälinen sisäraja ei kuitenkaan kuulu tämän maakuntarajaan keskittyvän tutkimuksen aluerajaukseen, mutta se on osa samaa historiallista rajankäyntitapahtumaa, kuten kangasalalaisten jakokuntien välinen Raronkius Oinonkiven jälkeen idässä.

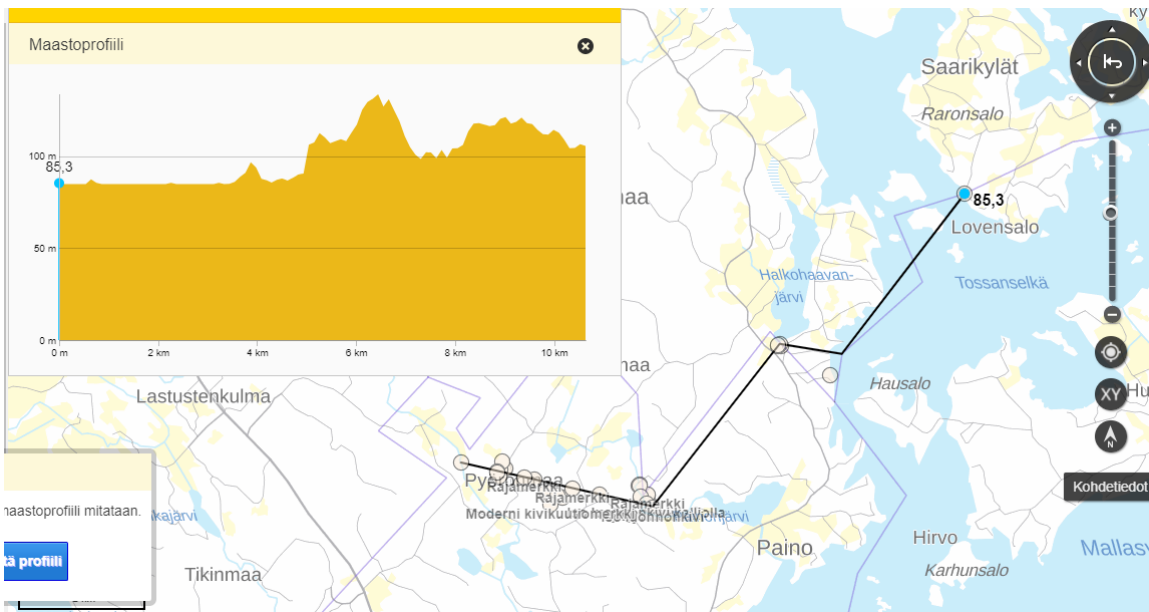

Kartta 7. Pyörökosken ja Myllynselkäkiven väli, pohjoisempaa maakuntaraja Kangasala-Pälkäne ja etelämpänä hämäläisraja Pälkäne-Sääksmäki. Väliin jää Pälkäneen Kelolan takamaapalsta (Bilund 2013: 7-8).

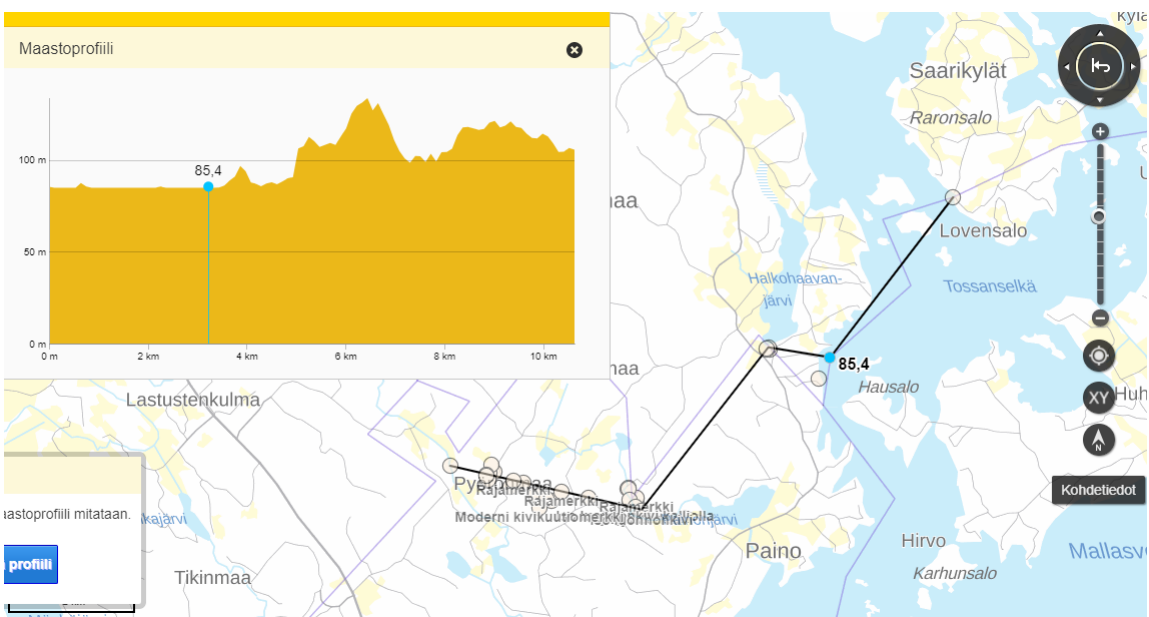
Maastoprofiilit Tiihalan vuoden 1510 rajankäynnistä maakuntarajan osuudelta

Maastoprofiilit perustuvat Oiononkiven osalta sijaintiin, Pajuensaaren osalta Seppo Suvannon kartan ”Pälkäne Keskiajalla” georeferointiin, jonka perusteella raja osuisi kyseisen, nykykartalla nimettömän saaren tuntumaan Lovensalon mantereisen alueen muodostuessa sen ja nykyisen kuntarajan sisään jäävästä kolmiosta (kartta 4B).

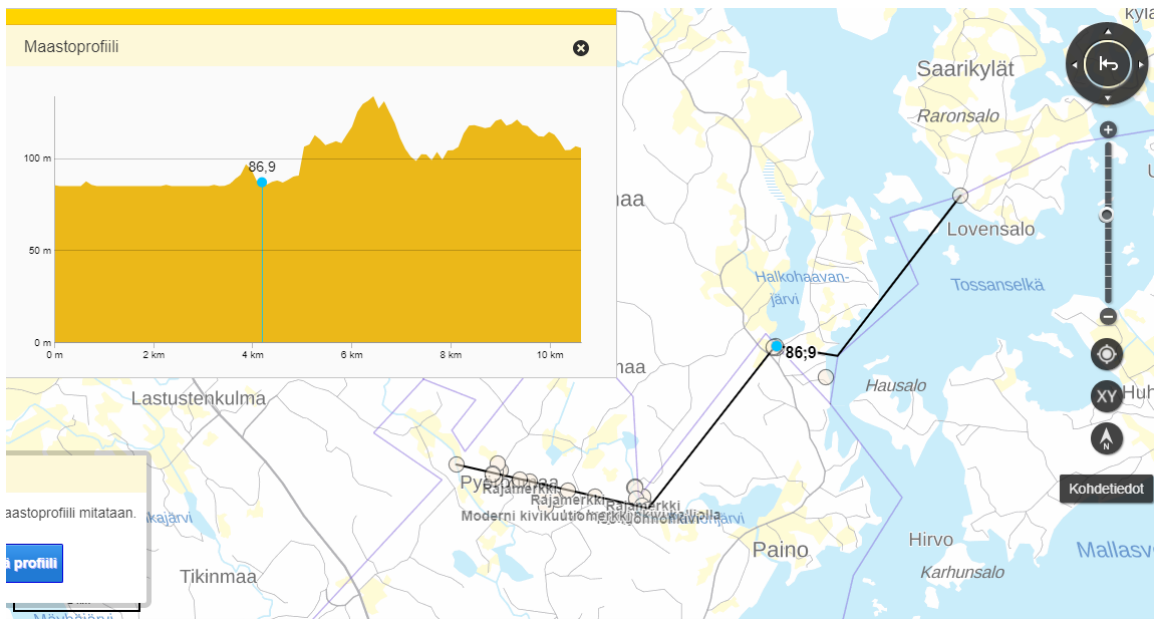
Loppu perustuu Järventaipaleen kiveen, jossa on hakkaus 24 (liidutettu) tai 21 (oma näkemys). Tämän jälkeen on kahden muun vanhemman rajaraunion puoliväli Halkohaavan Järvenpäässä. Myllynselkäkiveksi on tässä otettu rajamerkki suuren luonnonkiven pohjoispuolelta (kartan 6 valokuva alhaalla oikealla) ja Pyörökoski perustuu mm. muinaisjäännösrekisterinkin sijaintitietoon.

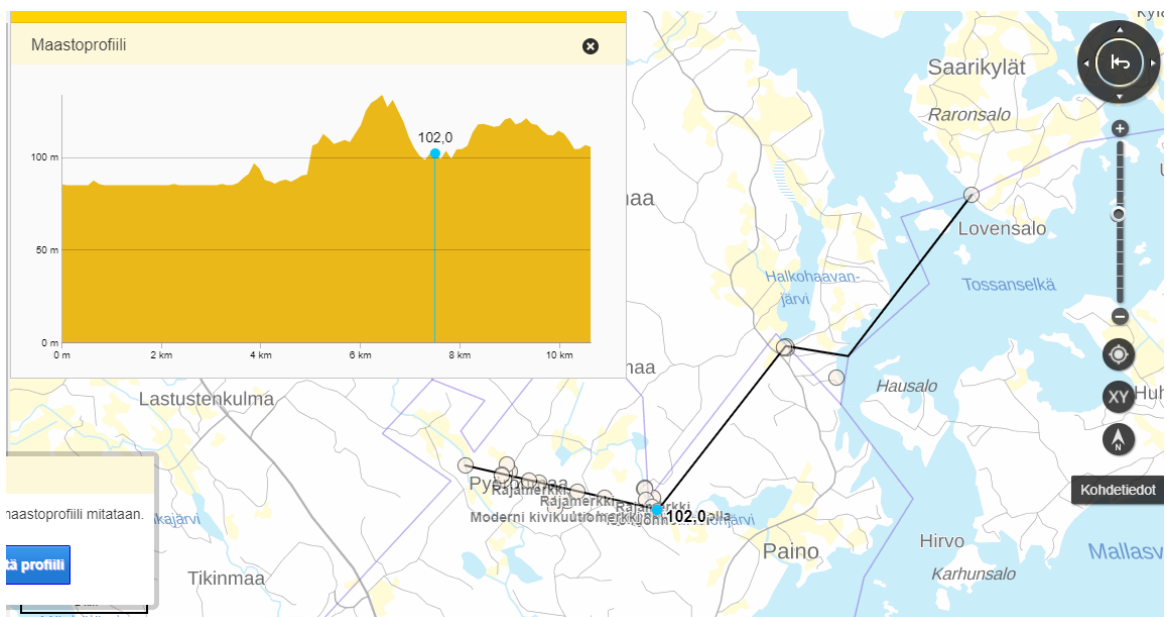
Kohde 1. Oionkivi, korkeus 85,3 metriä mpy.

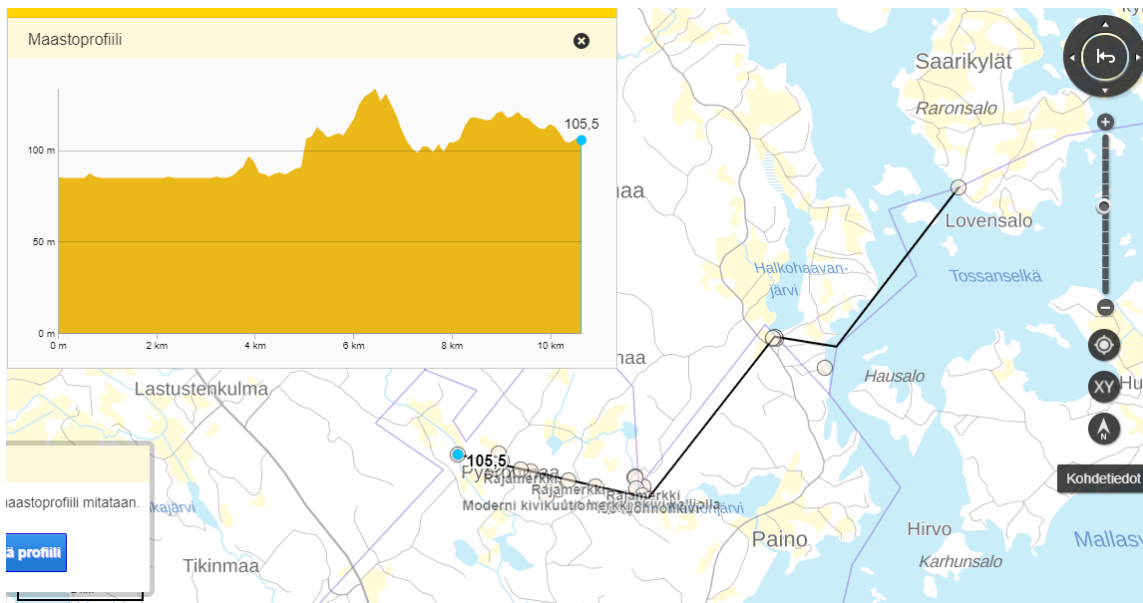
Kohde 2. Pajuensaari 85.4 metriä mpy. Niittysaaren kaakkoiskulma kohoaa 87,4 metriä korkeaksi esteeksi. Noin 2 metrin näkymäeste ei ole merkittävää näkyvyyden kannalta.

Kohde 3 ja 4. Järventaival ja Halkohaavan Järvenpää 86,9 metriä mpy. Väliin jää 96,6 metriä korkea kannas. Kymmenen metrin näkymäeste on merkitsevää näkyvyyden kannalta.

Kohde 5. Myllynselkäkivi 102 metriä mpy. Väliin jää linjauksen kohdalla 133,6 metriä korkea Lavianvuori, joka muodostaa merkittävän, yli 30 metriä korkean näkymästeen.

Kohde 6. Pyörökoski sijaitsee 105.5 metriä mpy. Väliin jää 121,2 metriä korkea Ristikallio. Yli 15 metriä muodostaa merkittävän näkymäesteen.

2.2. Leukamankivi ja Haihunkoski

Tomi Koivusen (suullinen tiedonanto) mukaan *Suomalainen paikannimikirja* tai ei tunne leukama-aineksisia paikannimiä eivätkä *Kielitoimiston sanakirja* tai *Suomen murteiden sanakirja* leukama-sanaa. Koivusen mielestä leuka voisi viitata ulokkeeseen ja johdosta puolestaan voisi verrata muihin ma-johtimen (ikivanha kantauralilainen johdin) sisältäviin maastosanoihin, kuten alenema, kohoama; kaljama. Leuka esiintyy koko itämerensuomalaisella alueella ja on mahdollinen balttilaislaina (2300–500 eKr.), toteaa Koivunen.

Suvannon (1972: 129) mukaan tämä varhaisin tunnettu tuomio pitäjien ja maakuntien välillä Pyörökoskesta Haihunkoskelle on vuoden 1564 Hogenskild Bjelken ja Knuut Knuutinpojan tuomio, jossa rajapaikkoina on Haihunkosken laakan jälkeen Leukamankivi. Leukamankivi ja Pyörökoski eivät sen sijaan ilmeisesti esiinny missään vanhassa tuomiossa keskenään, mutta historiankirjoituksessa näkyy ajattelu, että raja muodostuu näiden välille ilman tuomiotakin.

Suvannon teoksen kohtaan liittyvään tuomioon vuodelta 1564 ei ole omaa lähdeviitettä, mutta se on mainittu 1616 pöytäkirjassa, joka ilmeisesti sisältyy vuoden 1616 valitusluetteloon 139. Se puolestaan on julkaistu Jalmari Jaakkolan ja John E. Roosin toimittamassa *Suomen Historiallisen Seuran* julkaisusussa *Suomen historian lähteitä 1*.

Suvanto (1972: 129) on luokitellut Leukamankiven osioon ”Suuret kivet rajamerkkeinä”. Lisäksi hän on kirjoittanut Satakunnan Historia III Keskiajassa (1973: 89), että Leukamankiven rajaa

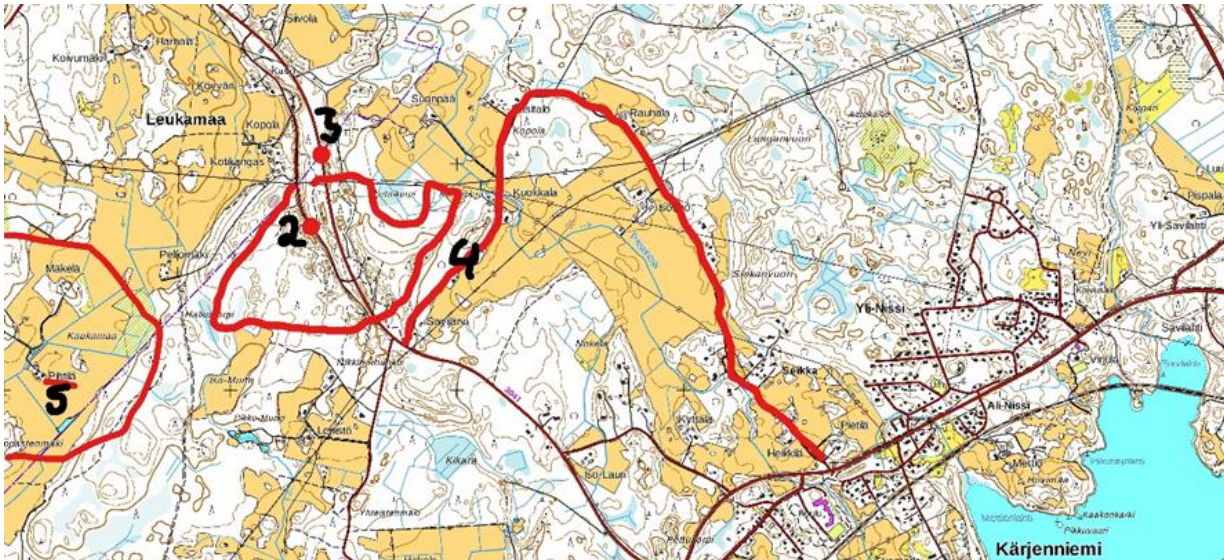
mainitaan historiankirjoituksissa riidattomaksi. Proseminarityötäni varten tekemässä inventoinnissa havaitsin yksittäisen kivipaaden Tanhuantieltä nykyisen Lempäälän ja Valkeakosken rajan läheltä. Paasi oli vinosti pystyssä maassa ilman minkäänlaista jalustaa tai kiviä paaden juurella. Paasi on sittemmin kadonnut, sillä en havainnut sitä enää vuonna 2020 inventoidessani. Se näytti kuitenkin jo vuonna 2019 siltä, että se on melko hiljattain uudelleenpystytetty, eli se ei ollut *in situ* silloinkaan.

Tanhuantien paasi voi olla ollut myös jonkinlainen tiehistoriallinen merkki. Nimittäin muinaisjäännösrekisterissä on kohde numero 1000009746 nimeltä Harhala, joka on sadan metrin pätkä tienpohjaa tiestä, joka on rekisterin tietojen mukaan useita satoja vuosia vanha tie Sääksmäen Metsäkansan keskiaikaisten kylien kautta Lempäälän kirkolle. Voisi ajatella, että rajakivi olisi saattanut olla tien linjan läheisyydessä, sillä kulkureitin varrella se olisi helpommin tullut yleisesti tunnetuksi, ja tunnettuna tienvarren maamerkinä toisaalta valikoitunut helpommin rajan paikaksi. Todennäköisesti tie on kulkenut Leukamanharjun laella kulkevan Tanhuantien tuntumassa. Jos se on sijainnut Tanhuantien itäpuolella, niin se alue on tuhoutunut soranotossa ja uudemman ajan tierakentamisessa. On mahdollista, että Leukamankivikin on tuhoutunut 1900-luvun puolivälin paikkeilla, jos se on sijainnut sillä kohtaa. Maastoprofiilia laatiessani havaitsin Leukamanharjun kohoavan vielä hieman Tanhuantien kohdalta nykyrajaa lounaaseen mentäessä.

Luulen myös löytäneeni Leukamankivestä mahdollisen maininnan vanhasta kartasta, nimittäin Lars Forsellin vuoden 1692 kartasta, mutten ole onnistunut georeferoimaan sitä hyvien kiintopisteiden puuttuessa ja kartan haastavan muodon vuoksi, arvelemani Leukamankiven ollessa sen terävässä pohjoiskulmassa. En myöskään saa tekstistä tarkkaa selkoa ja 1600-luvun käsialakin ylittää paleografisen osaamiseni. Vieläpä kartan metatiedotkin ovat harhaanjohtavat, koska Ylenjoen kylä ei ole ikinä kuulunut Akaaseen. Sen etelänaapuri Konho on toisinaan kuulunut Sääksmäkeen ja toisinaan Akaaseen.

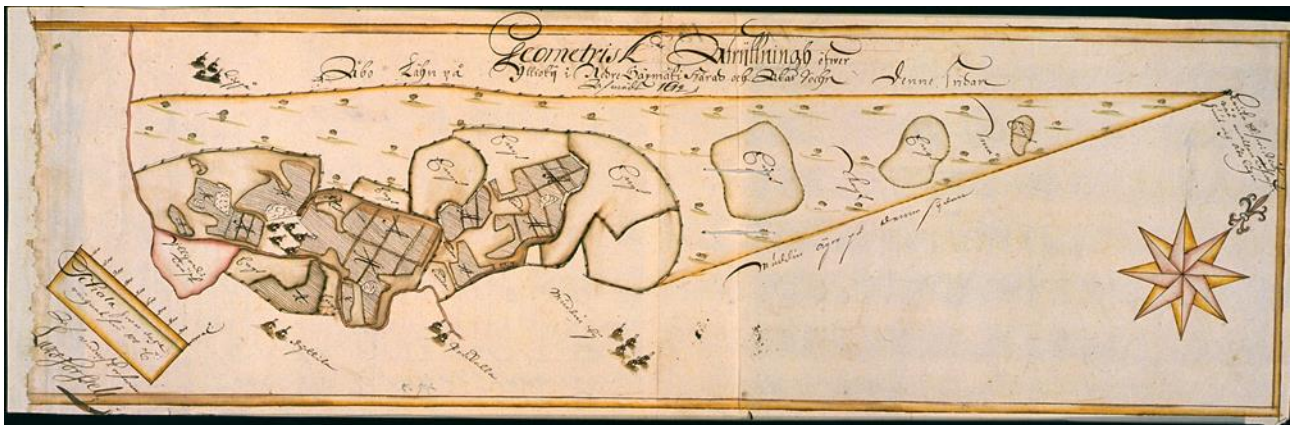

Kuva 2. Tanhuantien paasi v. 2019

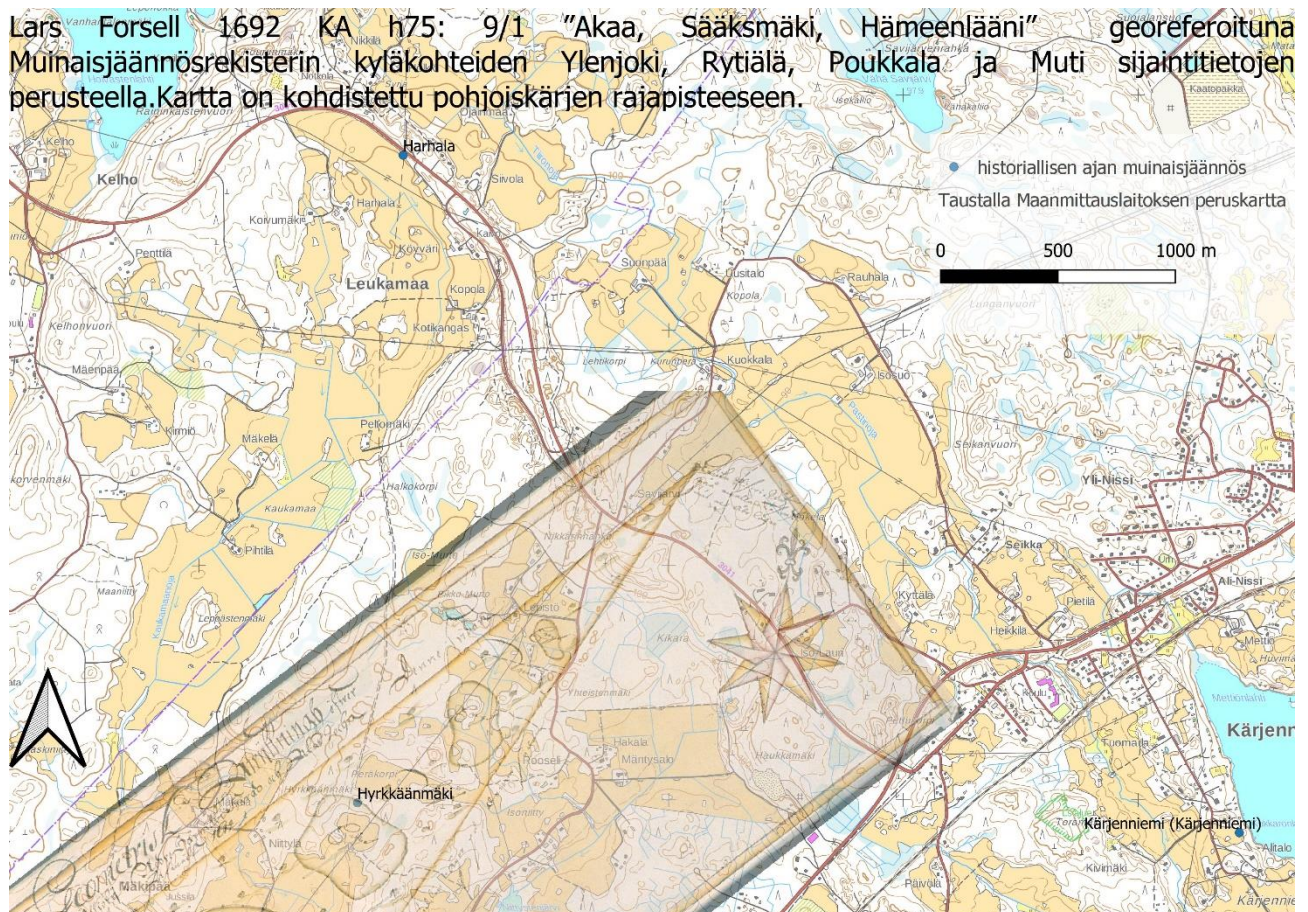

Kuva 3. Tanhuantien paasi kartassa piste 2.

Kansallisarkiston aineistossa löytyy pyykkiselvityksiä Ylenjoen, Mutin, Savijärven Takamaa-alueen seuduilta. En ole näitä nyt pandemia-aikana käynyt katsomassa, eikä niitä ole digitaalisina saatavissa. Myös mittakaavan perusteella voisi laskea, mutten tunne 1692 käytettyjä mittayksiköitä. Tämä edellyttäisi tietysti myös lisää maastokäyntejä.

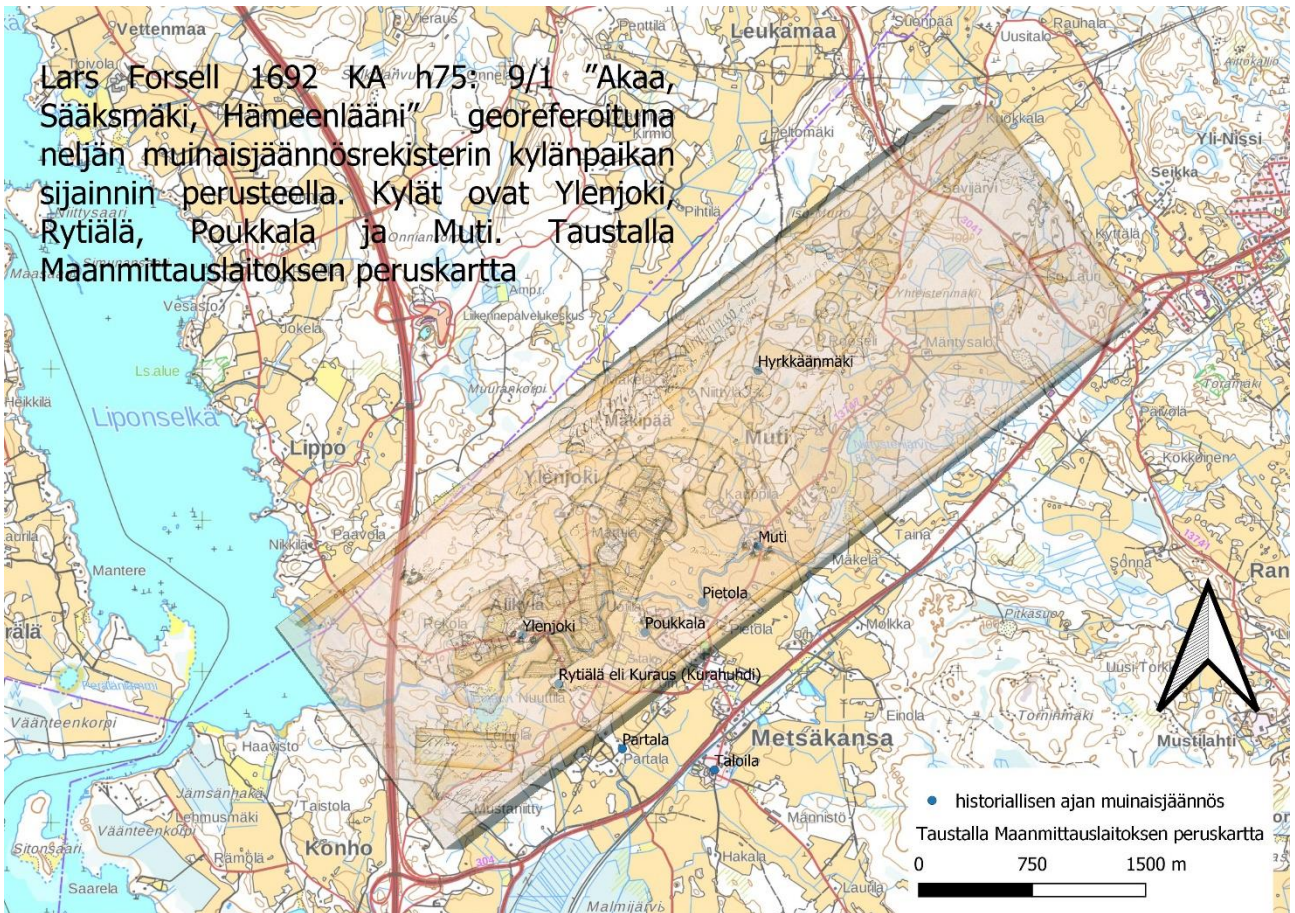
Lars Forsell 1692 KA h75: 9/1 "Akaa, Säaksmäki, Hämeenlääni" (Heikki Rantatupa, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-200805161834>).

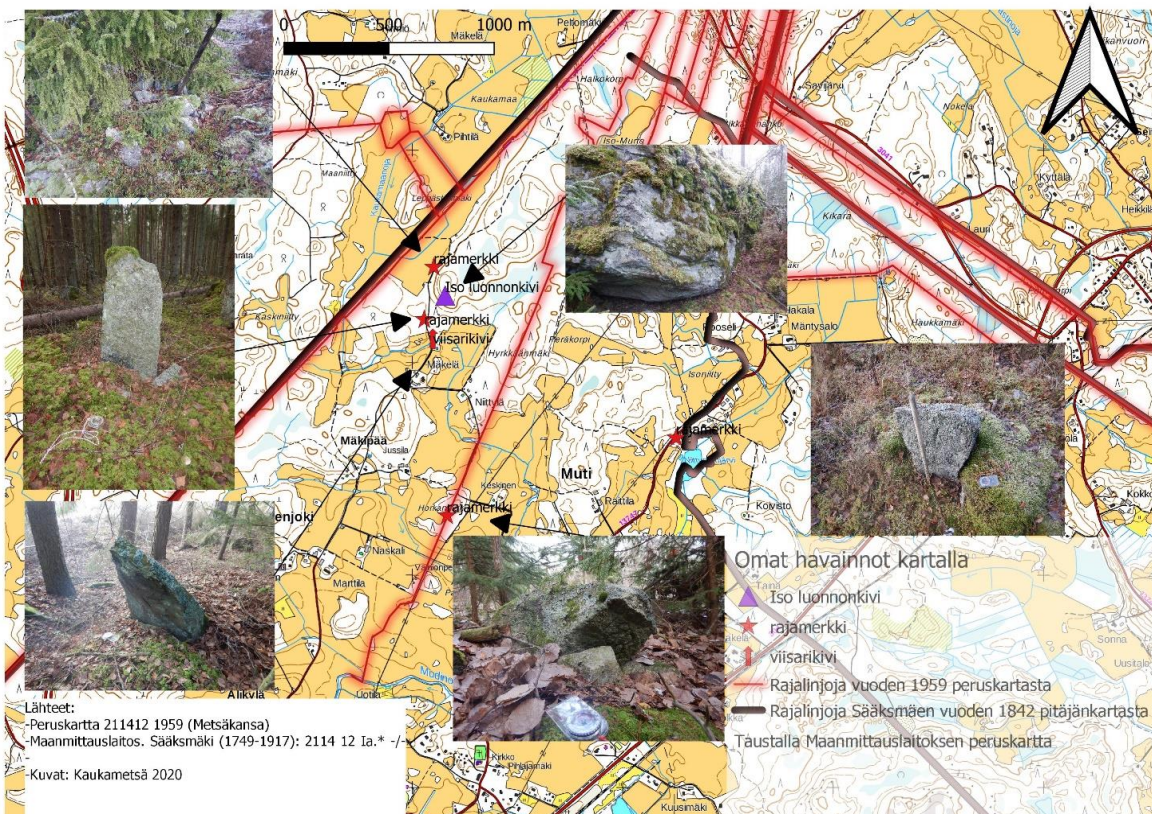
Kartta 8.

Kartassa 8 on Forsellin vuoden 1692 kartta georeferoitu muinaisjäännösrekisterin neljän Metsäkansan kylänpaikan sijainnin perusteella, yhdistämällä ne Forsellin kartassa (tosin kuvattun alueen ulkopuolelle) nimettyihin kylänpaikkoihin. Sikäli kartassa 8 lienee Forsellin kartta oikeahkossa mittakaavassa. Kartassa 9 myös näkyy, ettei kartan muoto juuri vääristy kyliin perustuvassa georeferoinnissa (asetuksilla "Polynomial 2, Nearest neighbour" QGIS-ohjelmassa) Kartassa näkyvä Harhala on aiemmin mainittu tienpohja ja Hyrkkäänmäki on muinaisjäännösrekisterin mukaan kellarikuoppa. Tämän kokeilun perusteella Leukamankiveä voisi etsiä myös Kopolantien eteläpään pellon laidasta, Pastinojan suunnalta. Uskottavimmin se ehkä kuitenkin asettuisi kartassa 10 kuvattujen vuoden 1959 peruskartan tilusrajojen muotoja ja suuntia noudattelevaksi. Voisi ajatella siis, että myöhempien aikojen tilusrajat periytyvät jossain määrin Forsellin vuoden 1692 Ylenjoen kylää esittävän kartan muodoista. Tuntuu kuitenkin, että erilaiset georeferoinnin lähtökohdat tuottavat aina eri sijainteja tuolle kärjen rajapisteelle.

Kun kartta näin saa mittakaavaa ja orientaatiota, osuun se aika lailla nykyisen kuntarajan kohdalle Leukamanharjulle, vanhan tien varrelle suunnilleen.

Kartta 9.

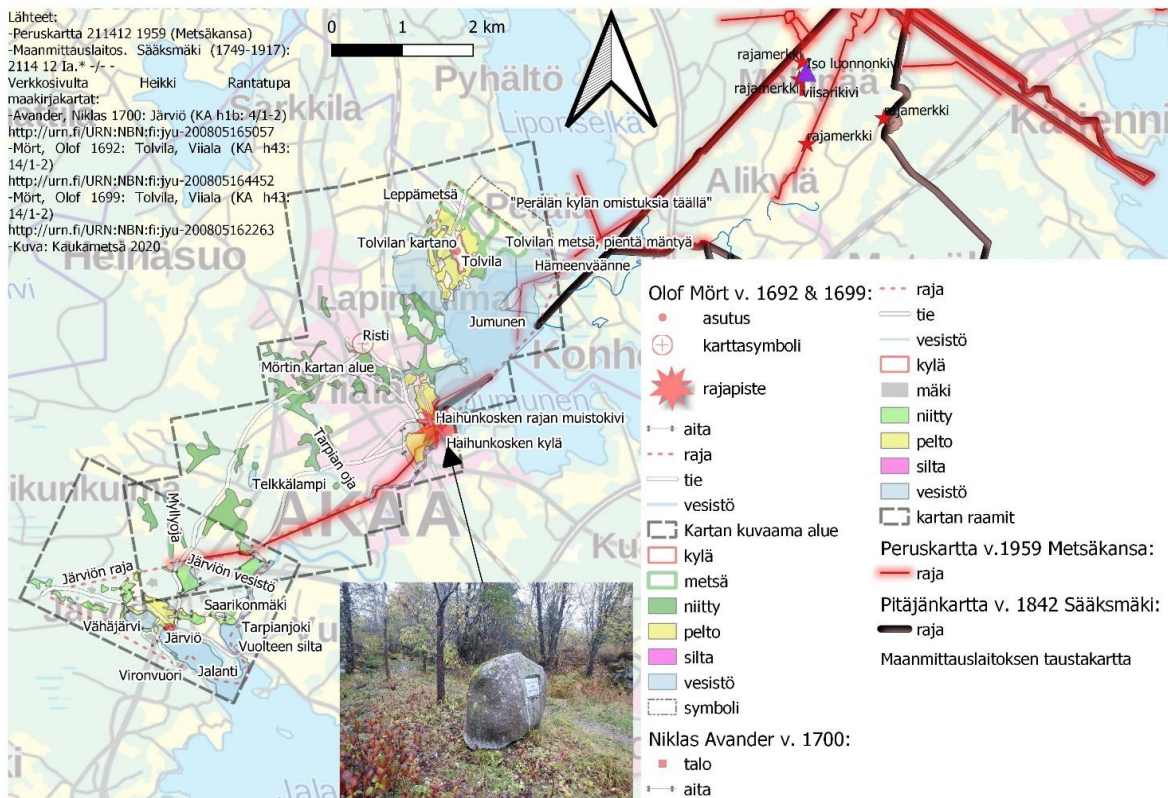

Kartta 10. Metsäkansan rajamerkkejä. Aluksi näytti, että Ylenjoen kylän kartan kärki osuisi tänne kartalla ison luonnonkiven kohdalle, joten kävin katsomassa kartan suurta kiveä, johon se mielestäni osui ensisilmäyksellä, kuvaten samalla muita rajamerkkejä. Tuolloin yritin yhdistää kartat muun muassa Ylenjärven ja jokien perusteella. Peruskartan rajalinjat saattaisivat puhua enemmän sen puolesta, että Forsellin kartta sijoittuisi niiden mukaisesti, nykyiseen rajaan yhdeltä sivultaan kiinnittyen. Tällöin kolmion kärki voisi osua lähelle Tanhuantien paaden vuoden 2019 sijaintia. Kaatunut rajamerkki hakkauksella 188 näyttäisi ainakin Ylenjoen kolmion sivuun osuvan myöhempien aikojen rajojen kohdalla, eli se voisi periaatteessa olla kylien välinen raja.

Ylenjoki, Kurahunkoski, Hämeenväänne ja Antianmaa

Ylenjoki ei esiinny vuoden 1564 Hogenskild Bjelken ja Knuut Knuutinpojan tuomiossa, jossa Leukamankiven jälkeen on Haihunkoskenkivi. Lempäälän Lipon ja Sääksmäen Ylenjoen välillä oli kuitenkin vuonna 1616 rajariita koskien sitä, olisiko rajana Ylenjoki vai Kurahunkoski (Suvanto 1954: 43). Kurahuhti on Ylenjoen itäpuolisen Rytiälän kylän (KA bb1a: 2) toinen nimi. Suvannon (1954: 43) mukaan vuoden 1616 rajakiistassa Lempäälän Perälän kylän näkemyksen mukaan raja kulkisi Haihunkoskenkivestä Kurahunkoskeen siten, että se jakaa Antinmaan kahtia. Konholaisten mielestä taas Haihunkoskenkivestä Jumunselän ja Korteselän välisen Hämeenväänteen keskellä olevaan Hämeenväänteenkiveen josta suoraan Leukamankiveen, mutta ”keskiajan osalta asia jää epävarmaksi”, toteaa Suvanto.

Suvannon lähteenä edellisen osalta on ollut vuoden sama kuin Bjelken Leukamankiven ja Haihunkosken välisessä tuomiossakin, eli vuoden 1616 valitusluettelo 139. Se on julkaistu Suomen Historiallisen Seuran ”Suomen historian lähteitä 1.”:ssä (Jaakkola & Roos 1936).

Kartta 11.

Haihunkoski

Suvannon (1954: 38) mukaan Soidunkivestä itään oli Saarioisten hallintopitäjän ja Akaan kirkkopitäjän raja Vesilahtea ja Lempäälää vastaan, kunnes Viiala 1600-luvun lopussa liitettiin kirkollisesti Lempäälästä Akaaseen. Hallinnollisesti Viiala jäi Lempäälään vielä pitkälle uudelle ajalle asti.

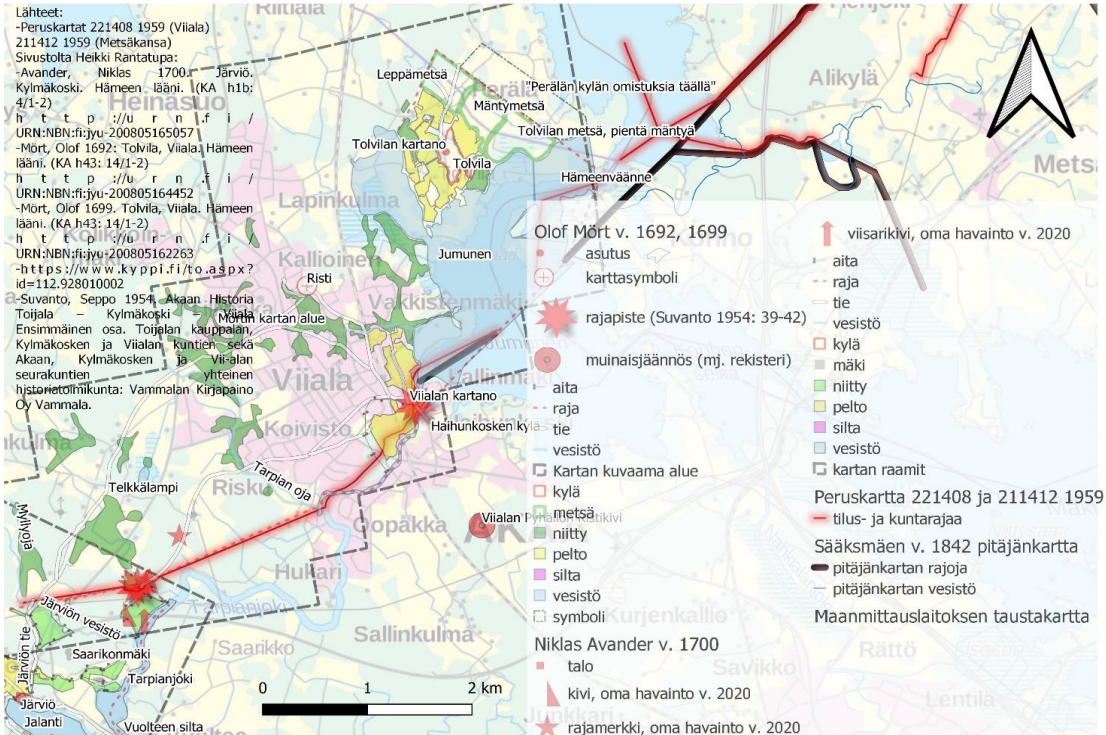
Vuonna 1610 Kristoffer Pietarinpoika perusti Viialan kartanon Lempäälään kuuluneen Viialan-Alkkulan-Tolvilan jakokunnan alueelle (Suvanto 1954: 39). Suvannon (1954: 129) mukaan keskiaikaiseen Viialan kylän seitsemästä talosta säilyi 1500-luvulta vain Seppälä, ja muut myivät tilansa Kristoffer Pietarinpojalle vaihtaen ne taloihin Haudanniemestä. Viialan kartano näkyy aivan Haihunkosken pohjoispuolella kartassa 12, johon sen sijainti on asemoitu Olof Mörtin vuosien 1692 ja 1699 kartan perusteella (KA h43: 14/1-2).

Haihunkosken rajapaikka puolestaan paikantuu Viiala-Seuran vuonna 1973 paikalle pystyttämän rajan muistokiven ja siinä olevan laatan perusteella. Suvannon (1972: 129) mukaan Haihunkosken rajan varhaisin maininta on vuoden 1564 Hogenskild Bjelken ja Knuut Knuutinpojan tuomio, jossa rajapaikkoina on Haihunkosken laakan jälkeen Leukamankivi.

Suvanto käyttää siis sanaa *laaka* Haihunkosken yhteydessä. Laaka on käsittääkseni horisontaalinen muoto, joten rajamerkin tulisi olla sen muotoinen. Mitään erityistä, alkuperäistä laakaa en ole Haihunkoskella havainnut. Mieleen on myös tullut, voisiko alkuperäinen Haihunkosken laaka olla Viialan Perälän Ristikivi, jonka muinaisjäännösrekisterin tunnus on 928010002. Kivi on muinaisjäännösrekisterin mukaan 1 x 2 metriä pinta-alaltaan oleva maakivi, johon on hakattu 2-3 senttimetriä syvä ja 25 x 25 senttimetriä ulottuvuuksiltaan oleva risti.

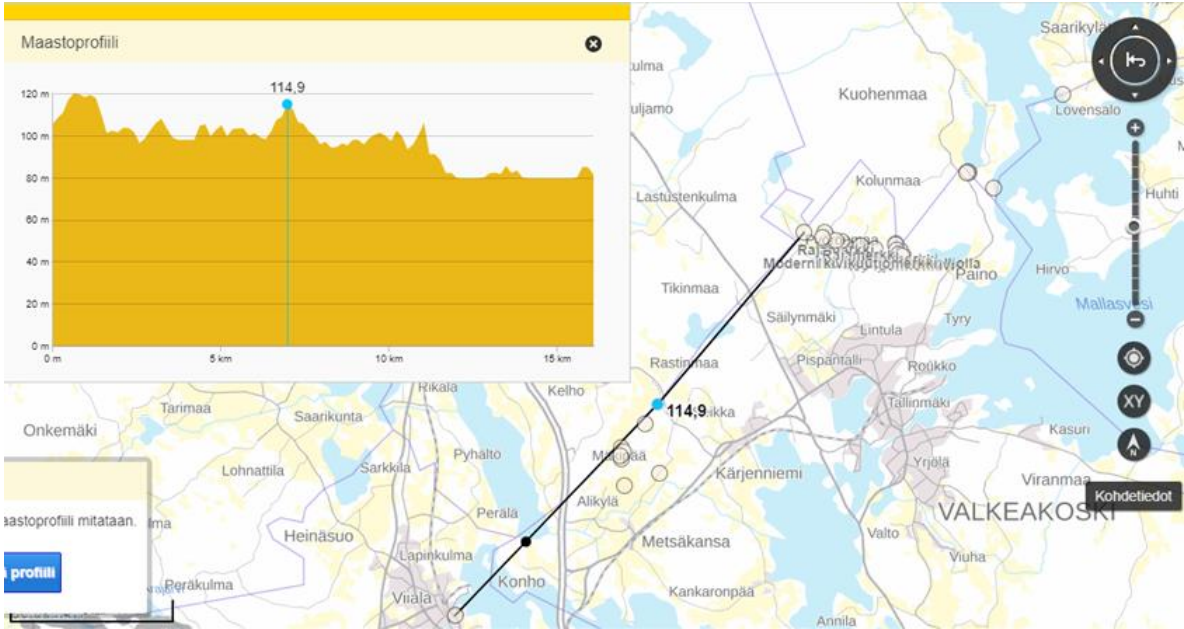
Ristin hakkaaminenhan oli Melanderin (1933: 76-77) mukaan erityisesti keskiaikainen tapa, joka säilyi paikoin pitkälle 1600 -luvulle, mutta josta Ruotsin valtakunnassa on uudelle ajalle tultaessa luovuttu. Tältä kannalta voisi ajatella, että Viialan Pyhällön ristikivi voisi olla keskiaikainen raja, ja sellaisena ehkä osa pitäjän tai maakunnan rajaa.

Myös Alkulanlahden sittemmin kadonnut Jumusen lahti Viialan ja Tolvilan välillä, joka on piirretty kartalle 12 Olof Mörtin kartan perusteella viittaa korkeampaan vedenkorkeuteen Vanajan vesistön Jumusen selällä 1600-luvun lopussa. Muistomerkki Haihunkosken rajalla on aika alavalla maalla Tarpianjoen pintaan nähden, ja toisaalta Mörtin kartan vedenkorkeus Haihunkosken kylän puolelle siirrettynä voisi tuoda vesirajaa sielläkin lännemmäksi Viialan Pyhällön Ristikiveä. Kukaties vaikka joen lasku-uomakin olisi keskiajalla siirtynyt. Toisaalta kartan A perusteella ja Jumusen rannan rauta- ja pronssikautisia kohteita katseltuani, on moni niistä hyvinkin nykyrannan lähellä, joten niiden perusteella ei Jumunen ainakaan silloin ole kovasti suurempi ollut. Tietysti keskiaika saattaa jostain syystä poiketa vedenkorkeudeltaan muista aikakausista vedenkorkeuden osalta Vanajan vesistössä. Ehkä 1400-luvulla ilmaantuneet vesimyllyt ja niiden rakentaminen esimerkiksi Lempäälän Kuokkalankoskeen olisivat voineet nostaa vedenpintaa hetkellisesti ja ihmistoiminnasta johtuen tuolla vuosisadalla. Haihunkosken rajan muistomerkki sijaitsee maastoprofiilien perusteella korkeudella 81,4 mpy, eli aika matalalla ja lähellä veden nykyistä pintaa.

Kartta 12. Mörtin karttaan on merkitty punainen ristimerkki tienhaarassa Viialassa. Tarkoittaisikohan se kirkkotietä. Lempäälän ja Saarioisten keskiaikaista rajaa koskevat kirjalliset lähteet ovat kadonneet tai niitä ei ole ollutkaan, sillä varhaisin säilynyt kirjallinen tuomio on Lempäälän raja Akaata vastaan vuodelta 1564 (Arajärvi 1959: 38).

Bjelken ja Knuutinpojan vuoden 1568 tuomion maastoprofiileista

Kohde 7. Leukaman harju nykyisen kuntarajan kohdalta kohoaa 114,9 metriin. Korkein kohta olisi Tanhuan tieltä hieman Haihunkosken suuntaan kuntarajalla, eli jäisi tien lounaispuolelle. Linja ainakin kulkisi luonnikkaasti Antianmaan leikaten Haihunkoskeen. Savijärven seutua jäisi myös

enemmän Lempäälälle Pyörökosken suuntaan mentäessä, raja kulkisi sen Mantansaaren kautta. Tanhuantie paasi olisi Leukamassa 104,7 metriä ja näkyvyys huonompi.

Vasemmalla Pyörökoskelle (105,5 metriä) päin näkymäeste on 119, 2 metriä korkea mäki vain hieman Pyörökoskelta luoteeseen. Haihunkosken muistomerkkisaareke 81,4 metriä oikealla. Aivan Valtatie 3:n itäpuolella on 106,7 metrin näkyvyyttä heikentävä kohouma Ylenjoen kylän seudulla.

Karttaan 9 Metsäkansan kylien perusteella georeferoitu sijainti ei ole parempi näkymien kannalta. Viialan Pyhällön Ristikiven ja nykyisen kuntarajan kohdalta Leukamanharjua olisi aika hyvä näkyvyys. Linjana se jakaisi Sääksmäen Konhovuolteen Hämeen ja Satakunnan välillä, mikä Suvannon (1972: 228) mukaan oli yksi rajan tarkoitus.

Haihunkosken kiveltä vanhojen karttojen perusteella linja näyttäisi kulkevan suoraan Leukaman suuntaan, kuten Bjelken tuomiossa. Kartassa KA MH 14 56M suora linja näyttää minusta tekevän kulman vasta Savijärven pohjois-koillis puolella (Heikki Rantatupa <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200910214271>). Kartasta ei löydy tekijä- tai päiväystietoja, mutta se näyttää vanhalta, 1650-lukulaiselta minusta.

2.3. Rupaistenojan suu, Likolammi, Kehrointynneri

Rupaistenojan suu

Suvanto (1954: 39-42) kuvailee seikkaperäisesti vaiheikkaita ja pitkäkestoisia rajakiistoja Viialan kartanon lainlukija Kristoffer Pietarinpojan ja järviöläisten välillä, mutta toteaa, että lopulta rajan voidaan sanoa kulkeneen paikkojen Soidunkivi, Kehrointynneri, Likolammi, Rupaistenojansuu ja Haihunkoskenkivi kautta.

Suvannon (1954: 39-42) käsittelemää vuoden 1643 rajasovintoa koskeva lähdeviite on HMA, Sääksmäki 40: 51v–53v. HMA on Jaana Inkisen suullisen tiedonannon mukaan lyhenne säilytyspaikasta Hämeen maakunta-arkisto, Hämeenlinna, joten se lienee sieltä saatavissa.

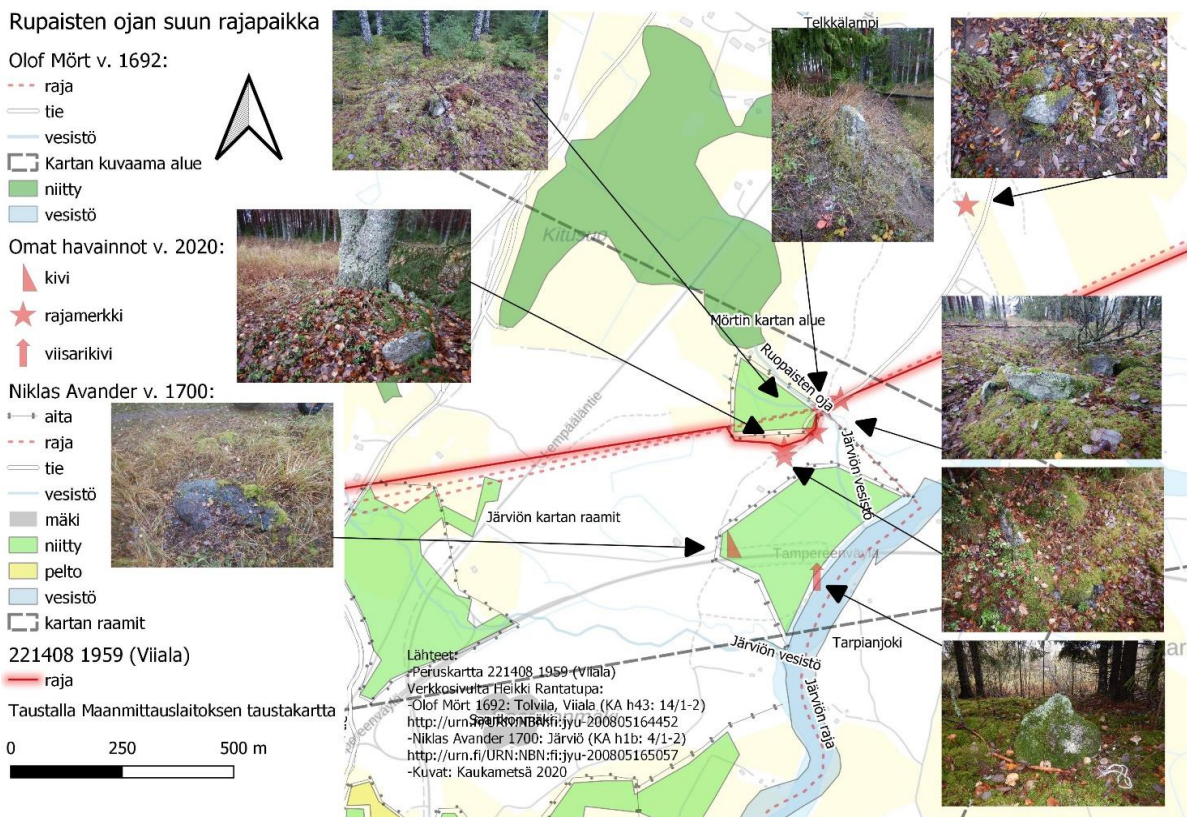
Rupaistenojan suun sijainti paikantui Mörtin kaksiosiasen kartan (KA h43: 14/1-2) läntisemmän ja vanhemman, vuoden 1692 kartan perusteella (itäisempi karttalehti oli päivätty vuoteen 1699). Rupaistenojaa ei ole nimetty aikalaiskartoille eikä vanhoille peruskartoille.

Kartassa 13 on pienimittakaavaisempi kartta rakennevalokuvineen tuosta paikasta. Kartan 13 läntisempi ja lounaisempi puoli perustuu osin myös Niclas Avanderin vuoden 1700 Järviön kylää esittävään karttaan (KA h1b: 4/1-2). Kartassa 12 on piirretty mustalla katkoviivalla Mörtin karttojen kuvaama alue ja lounaiskulmassa Avanderin Järviön kartan kuvaama alue. Niittyjä, metsiä,

asutuskeskittymiä ja vesistöelementtejä on tuotu kartalle 12 ja 13 näistä. Järviön kartassa on jopa aitauksia piirretty, jotka olen tuonut kartalle 13.

Suvannon (1954: 39-42) yksityiskohtaisista kuvauksista voisi mainita, että vuonna 1643 aidattu Jokiluhdan niitty on sijainnut Ruopaistenojan sillan vieressä, ja sillan koillispuoli on kuulunut Viialalle ja luoteispuoli Järviölle. Sillalta raja on jatkunut Vilppulan tietä mukaillen Ahvenistenjärvelle, jonka eteläpuolella on Kehrintynnerin rajapaikka. Kartasta 13 on ilmeisesti nähtävissä tuo Hevonojan niitty aitauksineen, jonka vierestä silta kulki. Tähdellä merkityt ja valokuvatut rajarakenteet mukailevat Avanderin vuoden 1700 kartalta georeferoidun niityn ja aidan viertä. Avanderin kartan kuvaaman alueen musta katkoviivaraja menee tuon niityn koillispuolella kartassa 13.

Sivustolla Heikki Rantatupa, verkko-ositteessa [Suomalaisen maanmittauksen kehittyminen 1600-luvulta 1800-luvulle · JYX-EXPO \(jyu.fi\)](#), kerrotaan Järviön kartanpiirtäjän, maanmittaaja Avanderin joutuneen isovihan aikana vuosien 1709-1713 välillä venäläisten vangiksi ja kadonneen.

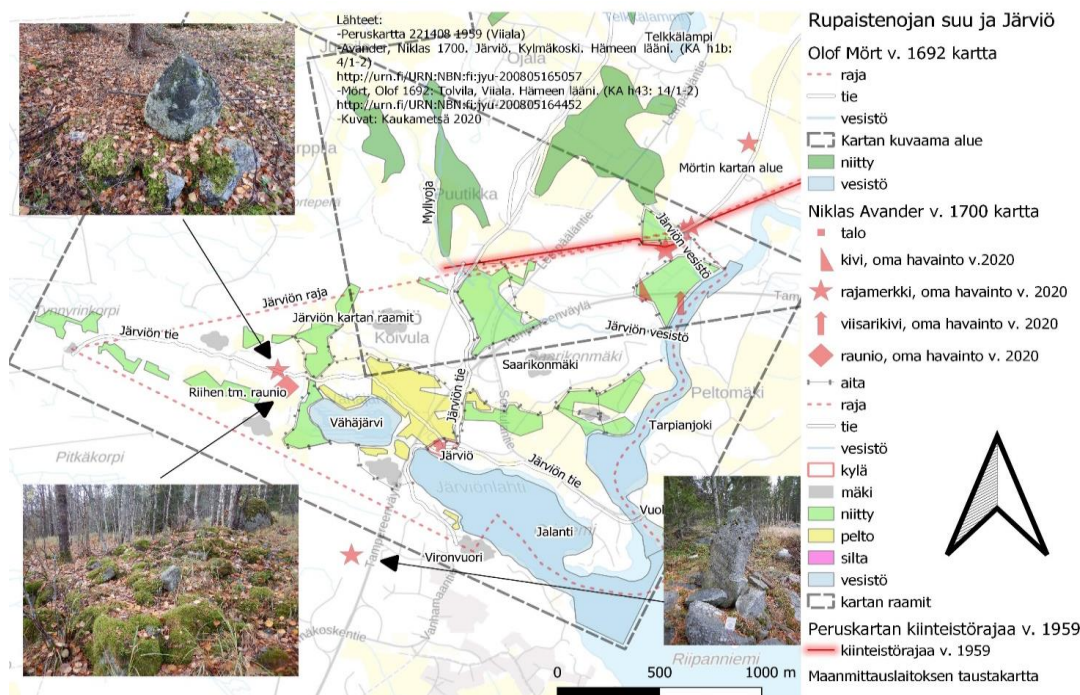

Kartta 13. Rupaistenojan suu löytyy nimenä Mörtin 1600-luvun lopun kartoilta. Ympäristössä on paljon erilaisia rajamerkkejä. Ojan rannassa pellon laidassa kävelysillan pohjosipuolella lienee vuosilukuhakkaus 1800-jotakin.

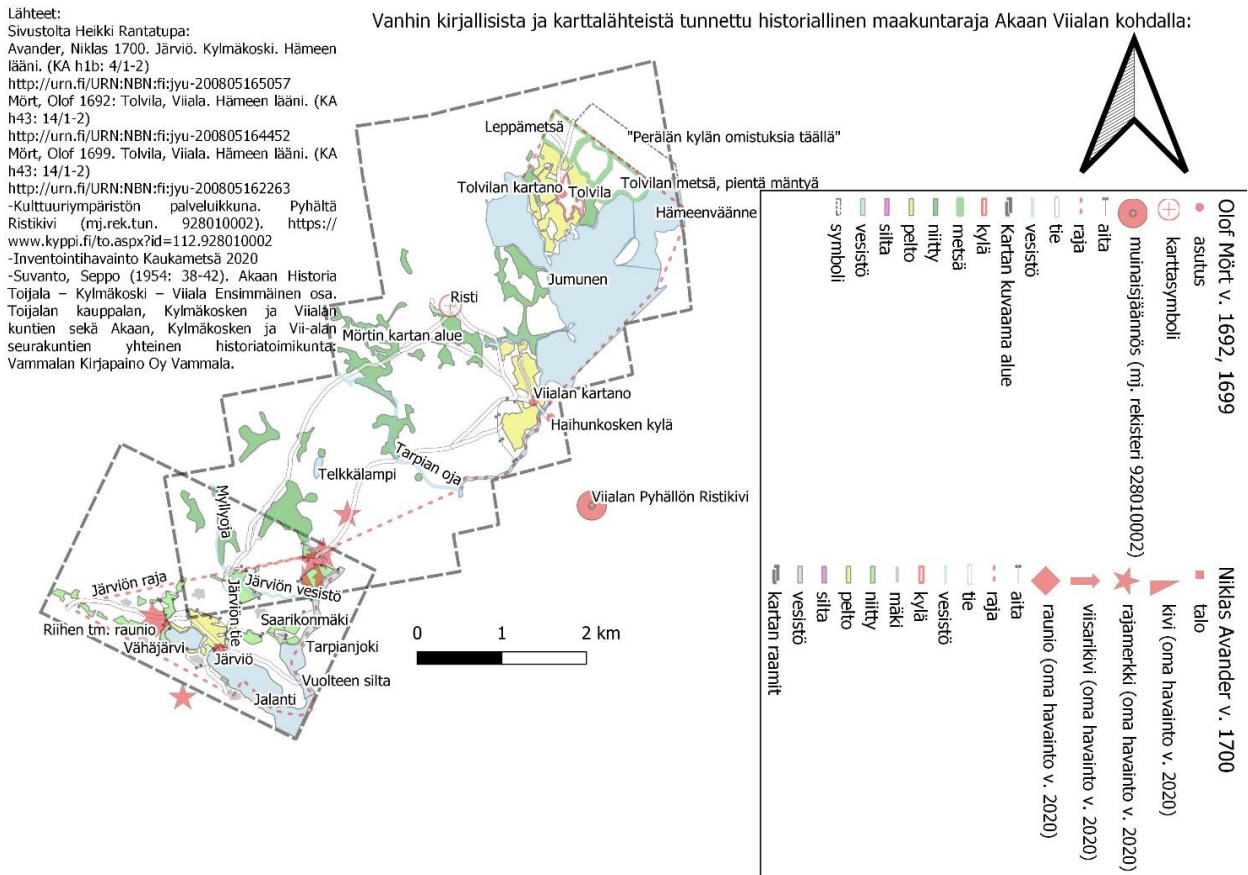
Likolampi

Viialan ja Haihunkosken kylien välistä Haihunkosken laakasta raja kulki Suvannon (1954: 39) mukaan ensin Tarpianjokea poiketen Lempäälän suuntaan niin, että Tarpian kylä jäi Hämeeseen ja jatkui Likolammiin Järviön lähelle. Muun muassa tästä päättelen, että 1600-luvun rajatuomioiden Likolampi on siis nykyisin Vähäjärvi. Se on kuitenkin jo Avanderin vuoden 1700 kartassa nimetty Vähäjärveksi.

Oleellimmat löydökset Likolampea eli Vähäjärveä kierrellessäni olivat riihen tai vastaavan raunio, jonka paikalla en käsittelemässäni kartoissa havainnut rakennusta, mistä ei suoraan voi päätellä raunion olevan Avanderin karttaa eli vuotta 1700-vanhempi. Raunion luoteispuolella havaitsin rajamerkin. Molemmat rakenteet olivat magneettisia kompassin neulaa kohtaan. Rajamerkin ympärillä on tosin piikkilankaa, josta se voi sen osalta johtua. 1700-luvun kartassa kylän rajat eivät kuitenkaan osu raunioon tai rajamerkkiin. Pitäjän-, senaatin ja Avanderin kartoissa näyttää menevän Järviöstä kulkutie metsän halki Kehrintynnerille. Tie, ilmeisesti Suvannon (1954: 39- 42) mainitsema Vilppulan tie, näyttää kuitenkin georeferoinnin perusteella menneen raunion ja rajamerkin välistä. Vironvuoren laella on kartassa 14 on Järviön yksi kyläraja.

Kartta 14.

Kartta 15. Kokonaisesitys rajasta Haihunkoski, Rupaistenojan suu, Likolampi.

Kehrointynneri

Nykyisin Akaassa sijaitseva Kehrointynnerin mainitaan Suvannon (1954: 39) mukaan vuoden 1612 laamannintuomiossa erottavan Järviön Viialasta (joka keskiajalla kuului Lempäälän pitäjään) ja Vesilahden Kehrosta. Tämä puolestaan Suvannon mukaan tarkoittaa, että Saviniemen, Savikosken ja Poutalan alueita voitiin vielä 1600-luvulla pitää Kehrona. Laamannintuomio 21.1.1612 mainitaan Seppo Suvannon kirjoittamassa Akaan historiassa, ja sen lähdeviite VA öö 1: 92. on viittaus Etelä-Suomen laamanninkunnan tuomiokirjaan LO:1.

Tomi Koivusen mukaan Suomen murteiden sanakirja ei yllä Kehroi-alustaan. Tynnerin hän yhdistäisi tynnyri-sanaan, jonka variantiksi SSA mainitseekin muun muassa tynnerin. Suomen lisäksi sana esiintyy karjalassa, kertoo Koivunen, ja jatkaa sanoen sanan olevan laina myöhäisestä muinaisruotsista (ajoitus vuosien 1375–1526 välissä).

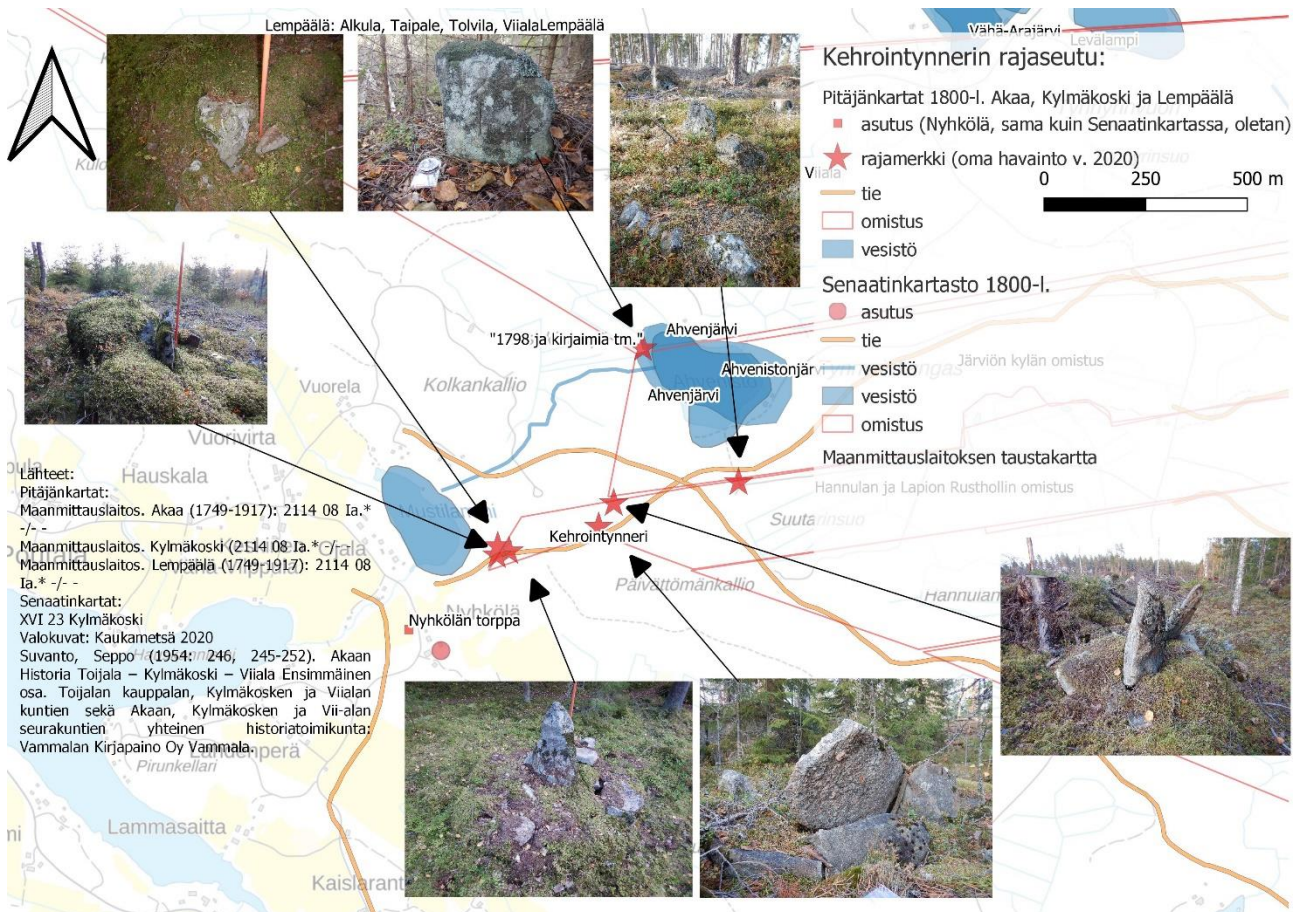
Toisaalta Majakkaseuran merimerkkioppaassa (PDF-dokumentti, ks. lähteet) mainitaan, että tynnyriä on käytetty sauvamerkin huippumerkkinä tai se voi olla viittaus tynnyrinalaan eli noin puoleen hehtaariin viljelyksiä, toteaa Koivunen.

Kartan 16 sisältämän, pitäjänkarttaan viittaavan tiedon perusteella Kehrointynnerin rajamerkit voisivat selittyä Lapion ja Hannulan maiden omistamalla palstalla, joka on Järviön palstan sisällä. Ahvenistonjärven länsipään rajamerkki hakkauksella 1798 ei tosin sijoitu tuon palstan rajoille. Avanderin vuoden 1700 Järviön kartassa ei vielä ole Lapion rustholliä tai Hannulan taloa, mutta 1800-luvun pitäjänkartassa ne jo näkyvät Järviön kylän koilliskulmalla.

Akaan, Kylmäkosken ja Lempäälän pitäjänkartoissa näkyy kulkuväyliä järvelle. Kartassa 17 on tuotu Senaatinkartta XVI 23 Kylmäkoski etualalle. Senaatinkartassa näkyy musta neliömäinen rajamerkki Kehrointynnerin kaakkoispuolella Päivättömänkalliolla, ja sen yhteydessä kyrillisellä kirjoituksella ehkä teksti ”*Dahom*” (osaan vain kyrilliset isot kirjaimet jotenkin, enkä löytänyt sanakirjasta sopivaa merkitystä tekstitulkinalleni). Kenties neliömäinen rakennus on kolmiomittaustorni tai kartoittajien tähytyspiste. Kyseessä voisi myös olla jokin talousrakennus. Kartan luoteiskulmassa Kulonsuun torppa paikassa, jossa ei nykyisin ole enää asutusta.

Pitäjänkartoissa Lempäälän ja Vesilahden pitäjänraja on Ylisen Mertajärven pohjoispuolen ja Kaakkolammin välissä, mutta niissä raja kulkee Ahvenistonjärven länsipään rajakivestä, jossa on hakkaus 1798 (valokuva ja sijainti kartassa 16). Etelämpää Kehrointynneristä Soidunkiveen menevä raja kulkisi enemmän Sormussuonkallion yli. Eli kallion, joka muodostaa maastoprofiileissa näkymäesteen Kehrointynnerin ja Soidunkiven välille.

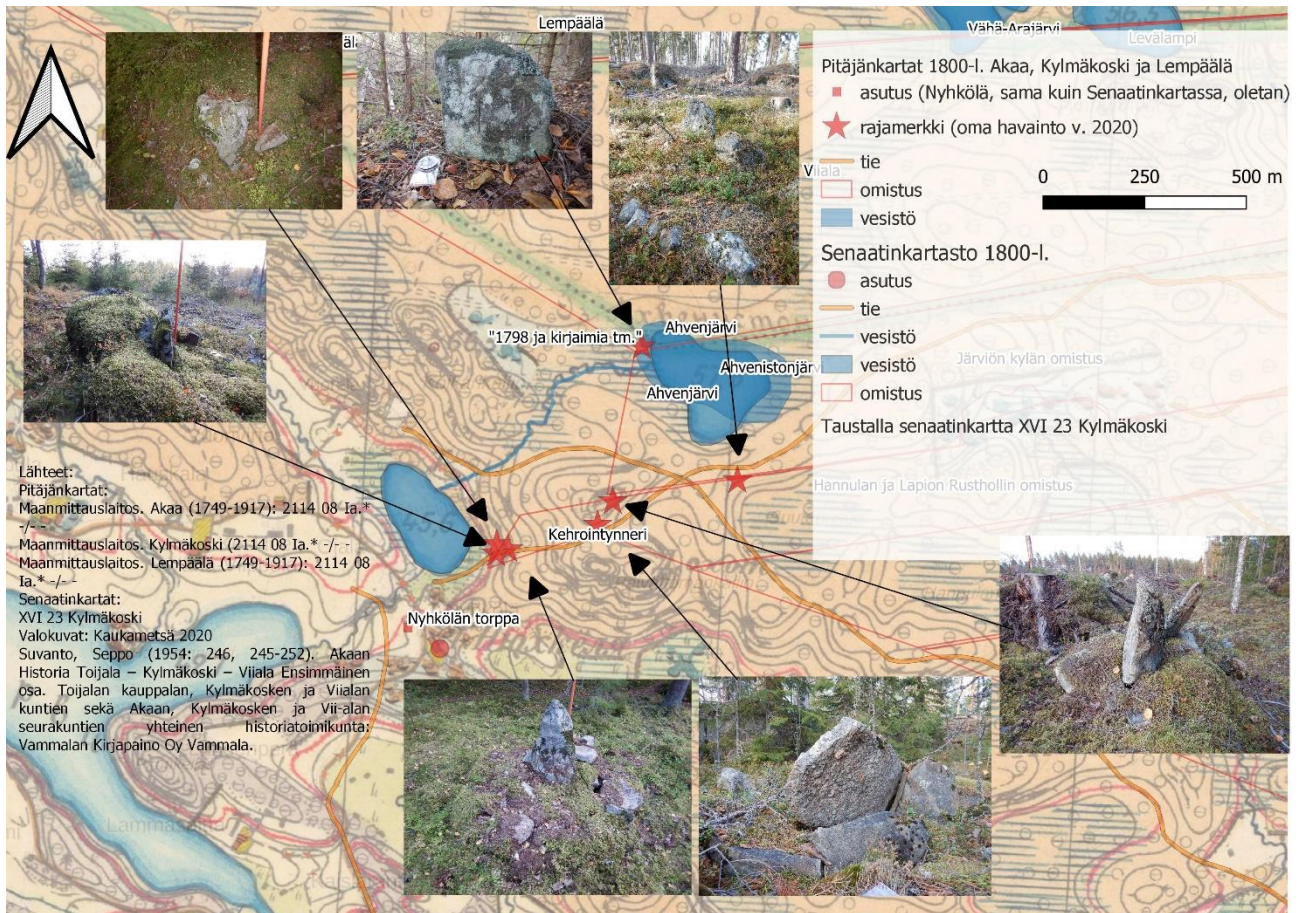
Sivumennen perusteltakoon vielä kansikuvaksi asettamani taidegraafikko Pentti Lumikankaan luonnos näkymästä Kolkankalliosta Lumijärvelle päin. Kolkankallio on nimittäin hyvin läheltä Kehrointynneriä, kutakuinkin rajan kulkusuunnassa luoteessa (kartta 16).

Kartta 16. Kartasta selviää, että lukuunottamatta järven länsipään rajamerkkiä kaikki alueen havaitut rajamerkit voivat selittyä Lapion ja Hannulan palstaa merkitseviksi. Lapiro ja Hannula ilmestyivät Järviöön 1700 vuoden jälkeen, koska niitä ei näy Avanderin kartassa.

Kartta 17.

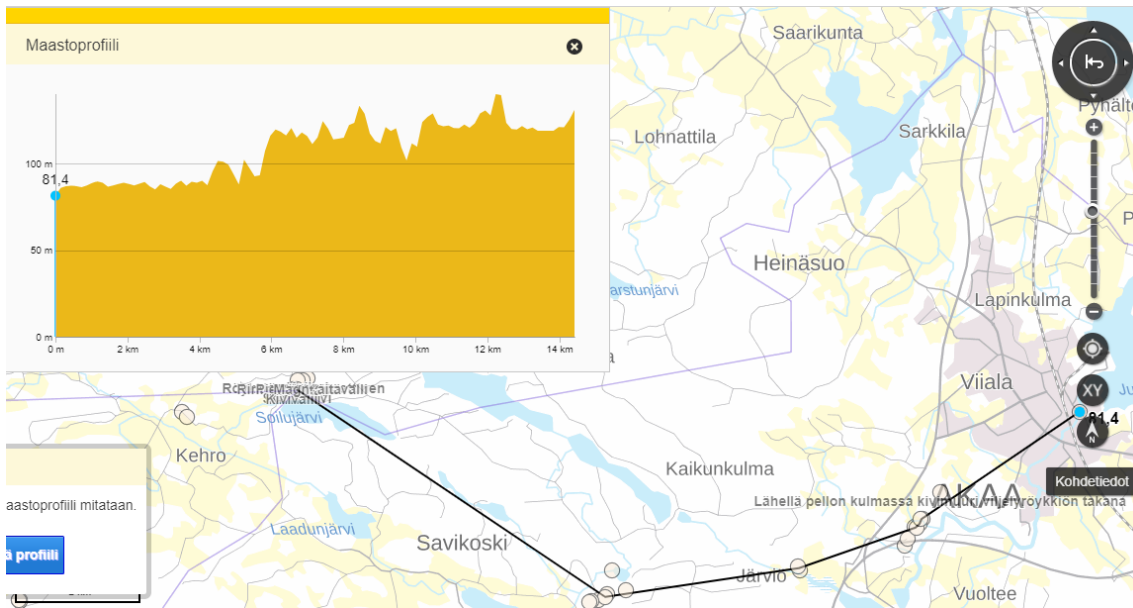
Kartta 18. Kehrointynnerin rajarakenteet tuntuvat selittyvän melko hyvin Järviön kylän Hannulan ja Lapion palstaomistuksilla, mutta kenties keskisellä on myös erillinen historiansa. Merkki on erilainen, sen kaatunut pystypaasi on yli 1,5 m korkea ja sen juurella on runsaasti suuria luonnonkiviä ja siinä on hakattuna luku 5.

Viialan ja Järviön 1600-luvun rajan maastoprofiilit

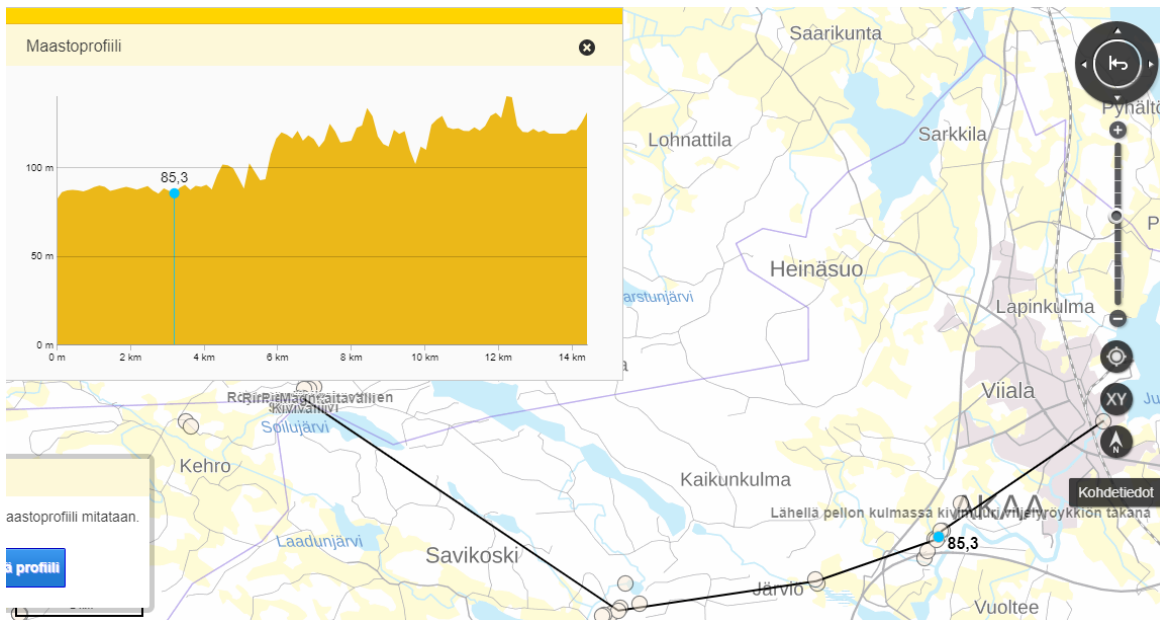
Haihunkosken sijainti maastoprofiileissa perustuu Viiala-Seuran rajan sijainnin muistokiveen Haihunkosken saarekkeessa. Rupaistenojan suu perustuu Olof Mörtin ja osin Niclas Avanderin karttaan ja Seppo Suvannon tutkimuksiin. Käytännössä kiinnitin sen paikalla havaittuihin rajamerkkeihin ja raunioihin, jotka vaikuttaisivat sijoittuvan 1700-luvun Hevonojan niityn aidanviereen.

Likolammin osalta maastoprofiili sijoittuu käytännössä riihen tai muun raunion ja rajamerkin puoliväliin, jossa vanhojen karttojen georeferoinnin perusteella on kulkenut Suvannonkin mainitsema Vilppulantie, jota raja hänestä pitkälti myötäili.

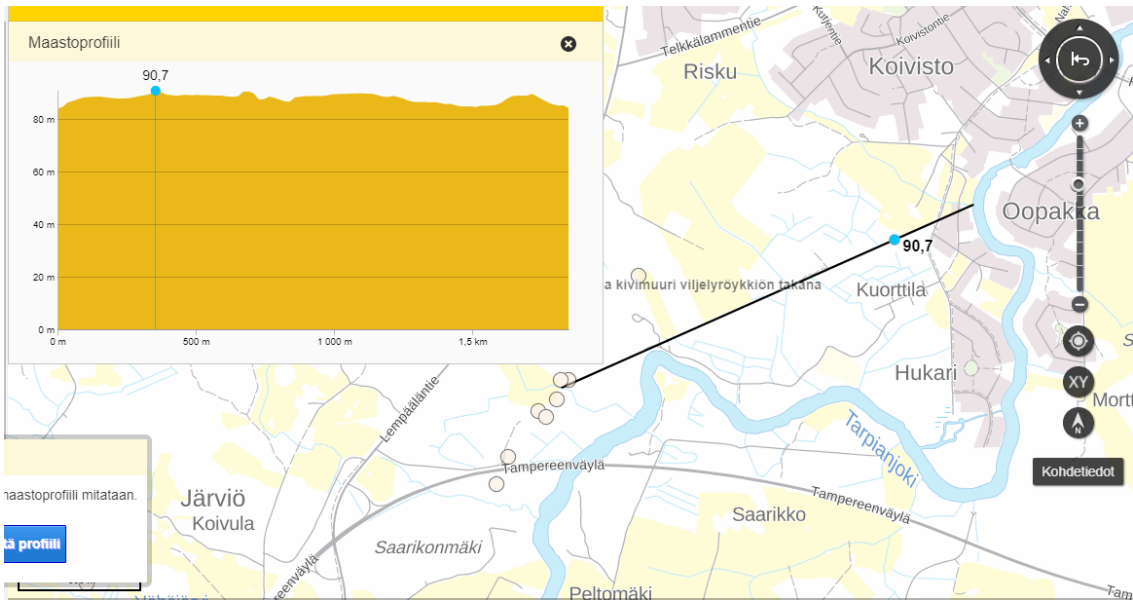
Kehrointynneri on asetettu Kartassa 18 kuvatun rajakiven kohdalle, jossa on hakkaus 5. Soidunkivi perustuu sen sijaintiin valokuvieni paikkatietojen perusteella, sekä sen asemaan peruskartoillakin nimettynä ja ilmeisesti myös yhä voimassa olevana rajamerkkinä.

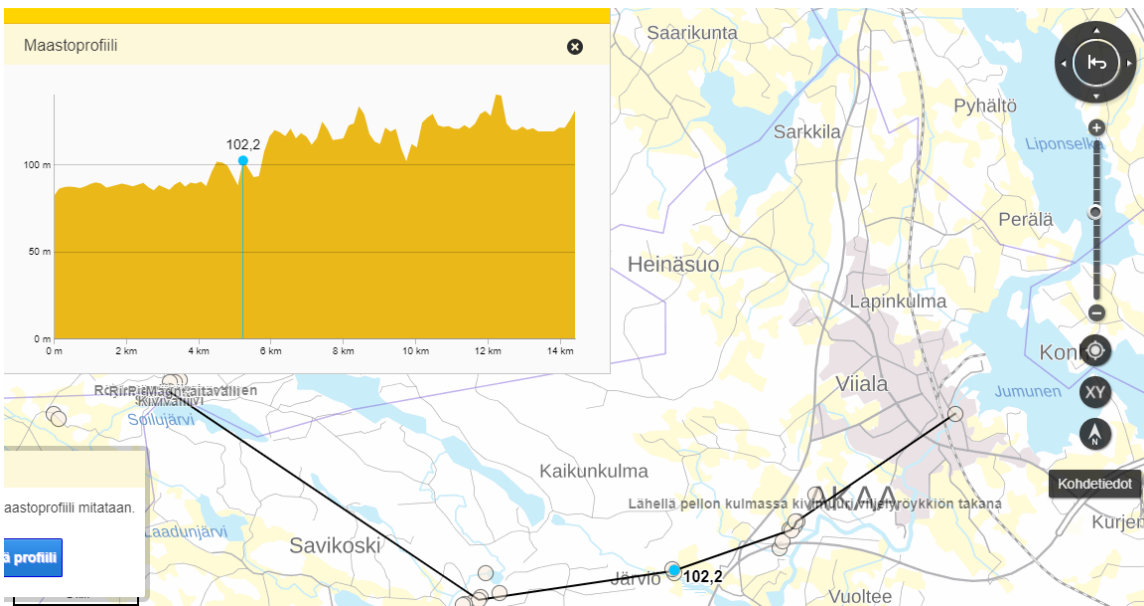
Kohde 8. Haihunkoski, korkeus 81,4 metriä mpy.

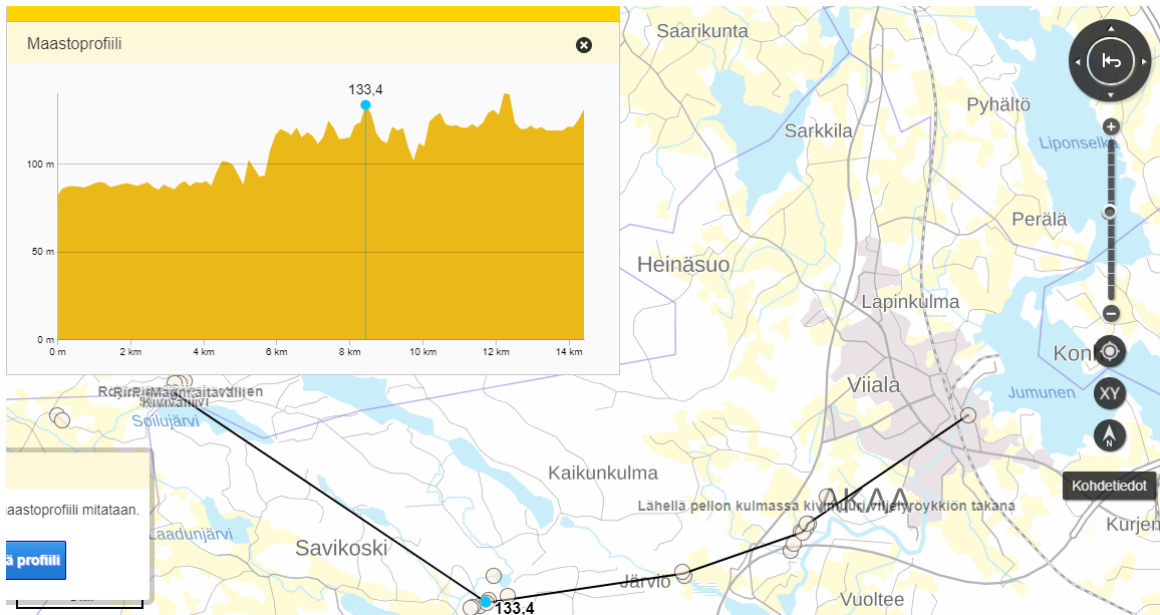
Kohde 9. Rupaistenoja 85,3 metriä. Korkein este on Viialan Koivistossa 89,7 metrissä Rupaistenojan ja 81,4 metriä mpy olevan Haihunkosken välillä. Matkan ollessa reilut 3 kilometriä, niin saavumerkit voisivat ainakin vielä näkyä. Käytännössä raja meni kuitenkin Suvannonkin (1954: 39) mukaan Tarpianjokea noudattaen poiketen Lempäälän puolelle niin, että Tarpia jäi Hämeeseen. Myös Mörtin kartassa (KA h43: 14/1-2) raja kulkee Haihunkoskesta Tarpianjokea pitkin, mutta leikkaa maakannaksen ”Tarpian ojan” kohdalta Rupaistenojan suuhun, jolloin nykykartan Viialan Hukarin alue jää Hämeen puolelle. Koiviston näkymäaste noin 380 metriä pohjoiseen Tarpianjokeen laskevan Tarpian ojan suun luota.

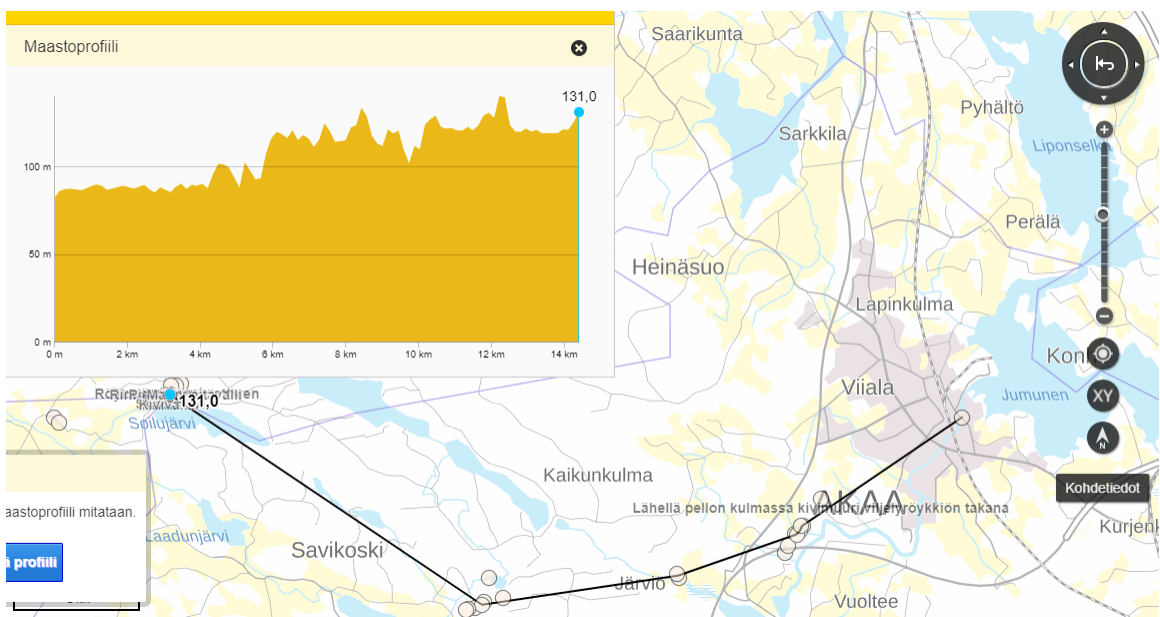
Kohde 8-9 Tarpian ojan suun ja Rupaisten ojan suun väli ja sen suurin näkymäeste korkeudeltaa 90,7 metriä mpy. Tarpian ojan suu on näkymästeen itäpuolella tasossa 83,8 metriä mpy ja kauempana lännemmässä Rupaistenojan suu tasossa 84,2 metriä mpy. Varmaankin vielä savumerkit voisivat näkyä etäisyyksienkin jäädessä pisteiden välillä näin lyhyiksi, eli alle 2:n kilometriin.

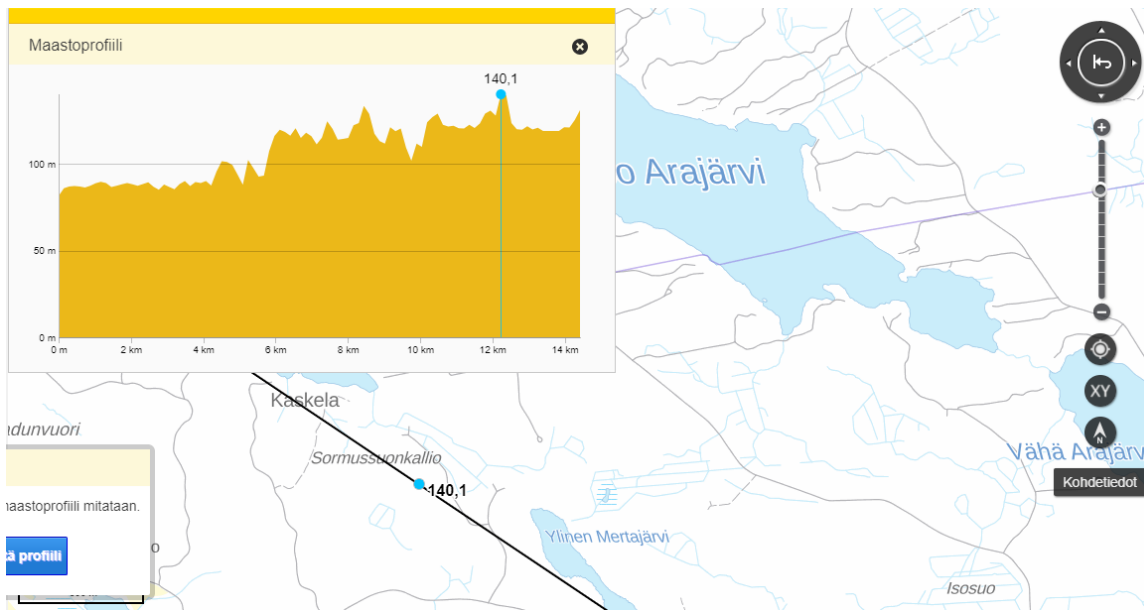
Kohde 10 Likolampi (Vilppulantien raunio ja rajamerkki) kohoaa 102,2 metriin mpy. Järviön pohjoispuolella Koivulassa on korkein kohta 102,9 metriä mpy Likolammen korkeuspisteen ja Rupaistenojan 85,3 metriä mpy tason välissä. Varmaankin ainakin savumerkit voisivat vielä näkyä pisteiden välillä.

Kohde 11 Kehrintynnerim korkeuspiste on 133,4 metriä mpy. Näkymä on Pitkäkorven ja Tynnyri-
korven välissä korkeudessa 125,7 metriä mpy. Näkymäesteele on noin 160 metriä metsätieltä poh-
joiseen. Pidän tuota metsätietä luultavana Vilppulantien nykymuotona.

Kohde 12 Soidunkivi 131 metriä mpy. Näkymäesteeksi voisi muodostua Sormussuonkallio 140,1
metrin korkeudellaan, Kehrintynnerin ollessa korkeudeltaan 133,4 metriä mpy. Härmän mäen
röykkiöille näkymä olisi kuitenkin esteetön, sillä Härmän mäki kohoaa yli 140 metriä mpy, ja
suunta sivuuttaisi Sormussuonkallion korkeimmat osat.

Kohde 11-12 Sormussuonkallio. Näkymäeste Kehrointynnerin ja Soidunkiven välillä.

2.4. Soidunkivi, Kangurijärvi, Kehroivuori, Kiukurivuori, Vaskisuonluoto ja Halkivaha

Tuomio 1, Tuhonkosken tuomio

Vesilahden lounaisen seudun rajoista on ainakin kaksi 1400-luvun tuomiota. Vuoden 1615 tuomiossa on vahvistettu vuoden 1429 tuomio Saarioisten ja Vesilahden rajoista, rajapaikkoinaan ”**Vaskisuonluoto, Tuhonkoski, Soidunsaari**”, kirjoittaa Suvanto (1973: 88) ja jatkaa, että ”vahvistamisvuosi vuoden 1429 tuomiolle olisi luultavasti vuosi 1469, jolloin käytiin myös Saarioisten pitäjän luoteisrajoja”.

Vuoden 1615 tuomiota koskevaa kohtaa Satakunnan historia III:n sivulla 88 koskee lähdeviite 62) VA öö 1: 123. Lyhenne öö on Etelä-Suomen laamannikunnan renovoitujen tuomiokirjojen vanha tunnus. Nykyään tunnus on Etelä-Suomen laamannikunta LO:1. Tuomiokirjanidettä ei ole digitoitu, kertoo Inkinen (suullinen tiedonanto).

Paikannimenä Tuhonkoski voisi minusta varauksin viitata rajapaikan syntyneen vesimyllyn perustamisen yhteydessä ikään kuin koskipaikkaan liittyvän valtauksen seurauksena. Siten se saattaisi olla aikaisintaan 1400-luvun rajapaikka, sijaitessaan Hämeen ja Satakunnan seudulla. Tuomiokaan ei esitä rajapaikkaa tätä vanhemmaksi, vaan sen sanotaan juontuvan vuodelta 1429.

Tuomio 2, ”Rullan” tuomio

Toinen 1400-luvun tietolähde Vesilahden lounaiselta kulmalta on vuodelta 1478 oleva Tuomas Olavinpojan antama tuomio Vesilahden rajoista Hämeen linnalääniä vastaan, joka Suvannon (1973: 88) mukaan on perustunut Vesilahden kirkossa säilytettyyn ja silloin jo vanhaan ”rullaan”.

”Rullan” rajapaikan nimet olivat **Halkivahankoski, Vaskijärvi, Kiukurivuori, Kehroivuori, Kangurijärvi ja Soidunkivi**, ja Suvanto (1973: 88) arvelee raja-asiakirjan laadituksi Vesilahden ja Lempäälän seurakuntien jakamisen yhteydessä 1300-luvun alussa.

Tähän toiseen, vuoden 1478 tuomioon liittyvät asiainjakopiot ovat käytettävissä Kansallisarkiston internet-sivuilla olevassa Diplomatarium Fennicum –tietokannassa asiakirjahakunumerolla 3778. Alkuperäisasiakirja on Riksarkivetissa Ruotsissa, tietää Inkinen.

Jos tällainen vanha rulla on todella ollut, niin minusta se voisi olla hallintopitäjien vuoden 1410 perustamista vanhempi, sillä seurakunnan jakaminen olisi varmaankin sellainen asia, josta tehtäisiin jonkinlainen sopimusasiakirja, vaikkei muutoin kirkkopitäjien rajoista olisi kenties enemmän *communitaksina* kuin *terroina* tehtykään. Sen väitetty säilyttäminen kirkossa myös voisi viitata siihen, että kyse on kirkollisesta asiakirjasta, sillä muutoin sitä olisi säilytetty ehkä jossakin maallisen vallan arkistossa.

Soidunsaari (tuomiossa 1), Soidunkivi (tuomiossa 2)

Koivusen mielestä on uskottavaa, että soidu(n) on saamelaisperäinen ’saarta’ tarkoittava sana, sillä hämäläismurteissa t:n heikkona asteena on perinteisesti esiintynyt l, joka olisi viralliseen paikannimistöön ”yleiskielistetty” d:ksi. Nykyinarinsaamen suálu palautuu kantasaamen muotoon [sõlˀ], ja sana on balttilaislaina, mikä viittaa ajoitukseen 2300–500 eKr, jatkaa Koivunen. Hän toteaa sanan olevan samaa kantaa kuin suomen salo, eli ’suuri (asumaton) metsäalue, erämaa, sydänmaa, korpi; iso metsäinen saari’ (Álgu-tietokanta: inarinsaame: suálu; Kielitoimiston sanakirja: salo).

Soidunsaari olisi siis tavallaan suomennettuna nimeltään Saarensaari.

Saaren etymologiaa ei SSA Koivusen mukaan esitä itämerensuomea kauemmas, ja tällä itämerensuomalaisella taholla sana esiintyy kaikkialla, ja sanana saari lienee korkeintaan parituhatta vuotta vanha.

Soidunkivi on suuri luonnonkivi, jonka etelä ja koillispuolella on hieman lippaluolamaiset onkalot, joista ainakin koillisen pohjahiekassa paistaa pyöreiden luonnonkivien tasainen kerros, joka voi olla luonnon tai miksei ihmisenkin tekemä. Eteläinen lippaluola on suurempi, ja sitä reunustavat luonnonkivet ohjaavat katsetta ja antavat onkalolle vaikuttavamman ulkonäön. Soidunkiven

länsipuolella, noin 20:n metrin päästä siitä alkaa joitakin kymmeniä metrejä pitkä ladottu kivipenger, johon rakenteeseen on integroitu kolme rajamerkkiä ja sen liki on pienempiä, epämääräisiä rökkiöitä kolmisen kappaletta sekä yksi isompi, kauniisti kuperaksi koottu rökkiö penkereen pohjoispuolella, suunnilleen pengerryksen keskivaiheella (kartta 19). Pengerryksen eteläpuolellakin on hieman kuin maanalaista pengerrystä, hieman kuin se olisi ollut tie. Yläpuolisella Härmän mäellä (kartta 20) on kiviaitoja, rökkiöitä, ja kivettyreunainen kellarikuoppa.

Härmän mäen Soidunkiven puoleisessa rinteessä on kalannäköisen kiven edustalla oleva rökkiömäinen kasa, ja siitä ylämäkeen aivan vieressä latomatonta, säpäleisen näköisistä kivistä koostuvaa kivipengerrystä yhden paasimaisemman kiven työntyessä pitkänomaisesti penkereestä alarinteen suuntaan. Mäen kasvillisuudeltaan avoimemmalla laella on rökkiöitä ja koillisitärinteessä kiviaitoja. Aidoista sisimmäinen on kompassiin magneettinen. Myös yksi pieni, ladotun oloinen ja pohjakaavaltaan pyöreä, lieriömäinen rökkiö on magneettinen mäen päällä.

Härmän mäen rakenteet liittyvät ainakin osittain kaskiviljelyyn, kuten kiviaidat ja kellari (Niukkanen 2009: 44-45). Soidunkiven seudulla, vain noin neljän kilometrin päässä siitä, sijaitsee Vesilahden Linnamäki, tunnus 922010007 muinaisjäännösrekisterissä (<https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=112.922010007>). Linnamäki tuo mahdollisen puolustus- tai suojautumistarkoituksellisen territoriaalisen toiminnan sekä siihen mahdollisesti liittyvän tulenpolton instituution lähelle Soidunkiven rajapaikkaa, ainakin linnavuorten tutkimusperinteen kautta.

Kartassa KA MH 14 56M (Heikki Rantaupa: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200910214271>) on tuon Vesilahden Linnamäen kohdalla useita punaisia ristejä, jotka karttalegandan mukaan ovat ”Rüarner”. Kohteen kuvailun perusteella Härmän mäellä ja Linnamäellä on joitakin yhteneväisiä piirteitä, kuten aitoja ja rökkiöitä.

Soilujärven asutus näyttää vanhojen karttojen perusteella siltä, että vuoden 1959 peruskartassa 211405 on Soilujärven kaakkoisrannalla Saviniemessä Kaskela -niminen tilus ja järven länsipuolella Kehrossa Soilunpäässä ojan varrella on myös tilus. Kaskela on myös Senaatinkartassa XVI 23, mutta Kalmbergin 1855-1856 kartassa Kaskelaa ei ole, mutta Laatulaa on sitä etelämpänä. Vesilahden pitäjänkartassa (*Vesilahti (1749-1917): 2114 05 Ia. * -/- -.*) näkyy muutamia torppia Kehron rajan tuntumassa, muttei Härmän mäellä. Pitäjänkarttojen perusteella Lempäälän (*2114 08 Ia. * -/- -.*) ja Vesilahden (*2114 05 Ia. * -/- -.*) raja on Ylisen Mertajärven ja Kaakkolammen välimaastossa, Sormussuonkallion itäpuolella, jonne linnuntietä on matkaa Soidunkiveltä vain noin

2,7 kilometriä, ja paikka sijaitsee Kehrointynnerin ja Soidunkiven välisellä alueella. Tämä alue on minusta kiinnostava, sillä Sormussuonkallio muodostaa näkymäesteen Kehrointynnerin ja Soidunkiven välille, mutta Kehrointynneriltä Härmän mäen ladotulle röykkiölle on esteetön näkymä, sillä rajakivi on alarinteessä. Historiankirjoituksessa tuota seutua ei nosteta esille, vaikka siellä pitäjänkarttojen aikaan on ollut Vesilahden ja Lempäälän raja, joka näkyy myös Arajärvenmaan riitamaan vuoden 1760 kartassa (Arajärvi 1950: 40).

Soidunsaaren mahdollista saaritaustaa Tuomion 1 sanamuotoon perustuen voi arvioida laskiessa Maanmittauslaitoksen (<https://www.maanmittauslaitos.fi/tutkimus/teematietoa/maannousu>) teematietoon perustuen maankohoamisen Soidunkivellä, joka olisi 5 metriä vuosituhannessa. Koivusen aiemmin selostetun tiedonannon mukaan sana ”saari” on korkeintaan 2000 vuotta vanha, mikä olisi 10 metriä maankohoamisessa. Nykyinarinsaamen saarta tarkoittava suáluí taas palautuu Koivusen mukaan kantasaamen muotoon [söl-~], ja sana on balttilaislaina, mikä viittaa ajoitukseen 2300–500 eKr.

Soidunkivi on korkeuskäyrällä 130 m.mpy ja Soilujärven pinta 118,3 m.mpy. Kuva 4 ohessa hieman havainnollistaa korkeuskäyriä tuolla seudulla. Vanajan vesistön kuroutumisaika (Seppälä 1999: 90) toisaalta irroittaa tämän sen valuma-alueeseen kuuluvan latvaveden yleisestä rannankohoamisen kronologiasta. Teoreettis-laskennallisesti Härmän mäki olisi ollut kuvan 4 mukainen, harmaan alueen muodostama saari noin 500 eKr, sillä se olisi 12,5 metriä

maankohoamisessa, joka lisättyä Soilujärven nykypintaan olisi noin 131 m.mpy vedenkorkeus. Laskentatapa ei kuitenkaan sovi jo tällaisiin jo paljon aiemmin merestä irti kuroutuneisiin vesistöalueisiin.

Kuva 4. Kuvassa 130 m.mpy taso on väritetty harmaalla ja 135 m.mpy ylöspäin pinkkinä. Viivat ovat 5 m korkeuskäyriä, alkaen siis 130 metrin käyrästä. Korkeudessa 130 olisi korkeudesta 131 m.mpy kohoava Soidunkivi tuon harmaan saaren rantakivi. Veden korkeuden osalta laskelma on täysin hypoteettinen, sillä Vanajan vesistön kuroutumisen jälkeen sen valuma-alueiden vedenpinnat eivät enää ole kytköksissä yleiseen rannankohoamiseen merenrannikolla.

Soidunkivi ja Härmän alue

★ rajamerkki

Soidunkivi Halkivaha alue

■ kellari

▨ kiviaita

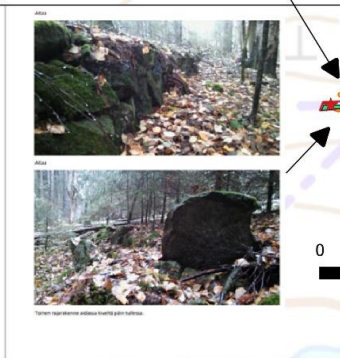
■ luonnonkivi

▨ röykkiö

■ ladottu

Taustalla Maanmittauslaitoksen peruskartta

Kuvat: Kaukametsä 2020

Kartta 19.

Soidunkivi ja Härmän alue

★ rajamerkki

■ kellari

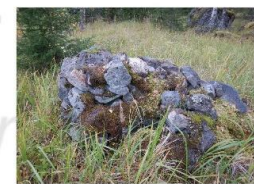
▨ kiviaita

■ luonnonkivi

▨ röykkiö

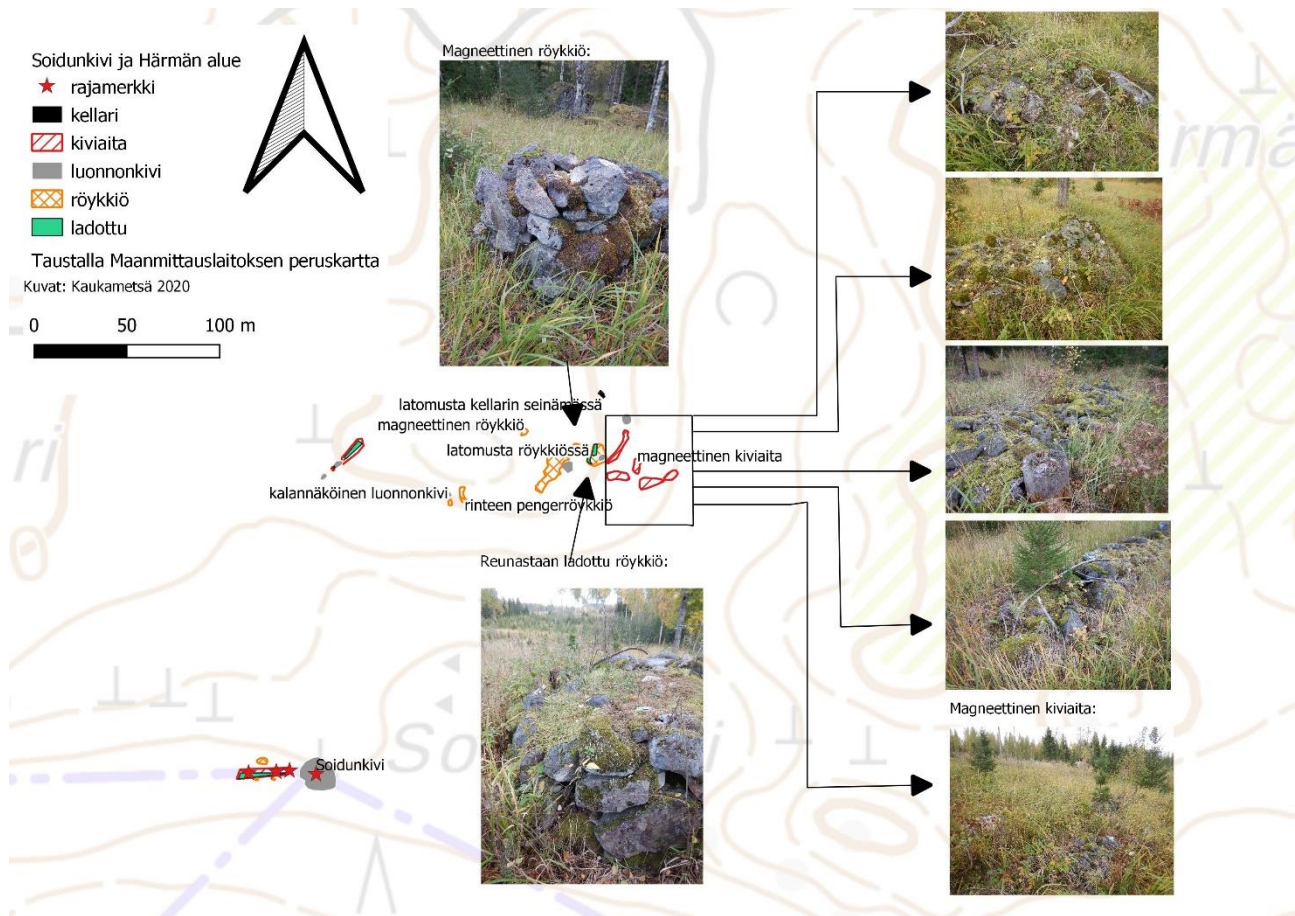
■ ladottu

Taustalla Maanmittauslaitoksen peruskartta

Kuvat: Kaukametsä 2020

Kartta 20.

Kartta 21.

Etelästä

Lännessä

Kuva 5: Soidunkiven koillis- ja eteläpuolella on luolamaiset onkalot, kuvassa vasemmalla se eteläinen.

Koillisesta

Kivialtaa 20 metriä Soidunkivestä länteen. Altaan on ikään kuin integroitu 3 rajamerkkiä ja 3 sekavampaa röykkiötä, sekä aidan pohjipuolella noin aidan keskellä iso röykkiö.

Kivipengerrystä/aitaa, jota on yli 20 m, alkaen Soidunkivestä 20 metriä kompassisuuntaan 260 astetta, eli länsi-lounaaseen.

Soidunkiveä lähin rajarakenne aidassa.

Kuva 6: Kiven koillispuolen luolassa on sisällä kiviä.

Kangurijärvi

Minulla ei ole suoraa havaintoa tai lähdetietoa, jonka perusteella tarkemmin paikantaa Kangurijärven varsinainen rajapiste.

Kangurijärvi on Pakkasen (1997: 201-204) mukaan kuivattu. Järvestä näkyy georeferoinnin perusteella puolet Schroderuksen vuoden 1651 kartalla (KA bb1a: 117-118). Pitäjänkartoilla näkyy koko Kangurijärvi (*Urjala (1749-1917): 2114 05 Ia.* -/- -.*) ja muutamia torppia Vesilahden puolella rajan tuntumassa, muttei kuitenkaan Härmän mäellä. Senaatinkartassa (XVI 22 Urjala) on Kangurijärvi kuvattu vihreällä värillä, joten tällöin se on jo varmaankin kuivattu. Urjalan pitäjänkartassa raja kulkee Kangurijärven itärannalla kääntyen pian etelämmästä lounaaseen, ja saman kaltaisesti Senaatinkartassa XVI 23 Kylmäkoski.

Muinaisjäännösrekisterin (rekisterinumero 1000031888) perusteella Laurilan mailta ja ilmeisesti entisen Kangurijärven saaresta 25 senttimetrin syvyydestä on löydetty vuonna 2020 historialliselle ajalle mahdollisesti ajoittuva veitsen päätehela ja pisteympyräkoristeinen pronssiesineen katkelma.

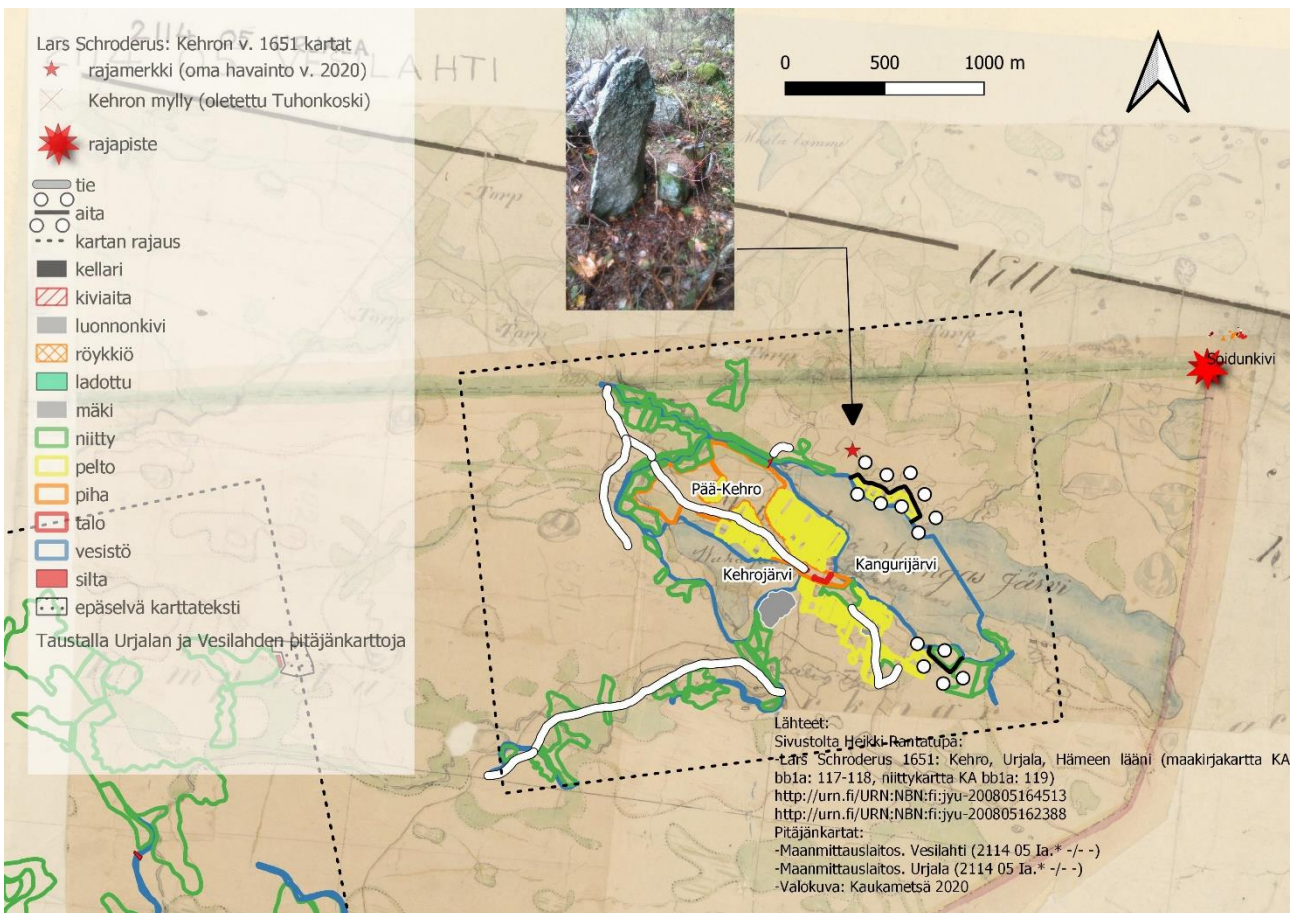
Koivusen mukaan Suomalainen paikannimikirja ei tunne Kangurijärveä, ja Suomen murteiden sanakirjan vähänkään lupaavan oloiset kang-alkuiset sanat tuntuvat viittaavan kankeen ja kankeamiseen, tai juuttumiseen ja hiertämiseen. Kankuri on yleiskielessä ja murteissa kankaantekijä tai kansantanssi (Kielitoimiston sanakirja: kankuri; Suomen murteiden sanakirja: kankuri), hän jatkaa. Saamen osalta Koivuselle tulee mieleen kånņir, joka tarkoittaa kainaloa (Álgu-tietokanta: inarinsaame: kånņir). Koivunen jatkaa kertoen, että Álgu-tietokannan mielestä ainakin inarin-, pohjois- ja koltansaamen kånņir-sanaa vastaavat sanat ovat keskenänsä samaa alkuperää, mutta koltansaamen osalta tässä rinnastuksessa esitetään eri sana.

Koivunen sanoo suomi-koltansaame-sanakirjan esittävän kånņir-sanana kolttalaismuodoksi keññer (koltansaamen oikeinkirjoituksessa kōññjâr), joka vastaa etymologisesti kyynär-sanaa, ja toisaalta kånñ eldêk (jota koltansaamen sanakirja ei löydä), joka vastaa kainalo-sanaa. Suomi-koltansaame-sanakirjan mukaan 'kainalo' on koltaksi kōññjârvuâlaž eli sananmukaisesti jotakuinkin 'kyynärän ala', hän lisää.

Jos Kangurijärven etymologia on saamelaistaustainen, eli Kainalo- tai Kyynärjärvi, niin se siis voisi kertoa ominaisuustietoa järvestä, ehkä jostakin kainalomaisesta ominaisuudesta, jollainen sillä ehkä on nähtävissä suhteessa sen länsipuoliseen Kehrojärveen (kartta 22), josta vesi kiersi harjun pohjoispuolitse Kangurijärveen, muodostaen eräänlaisen kainalon. Ehkä ajatus järven mahdollisesta kyynäränsyvyydestä voisi myös tulla mieleen. Lempäälässä on ainakin yksi Kyynäröjärvi, ehkä taustalla on jokin geneerinen nimeämisperuste.

Kartassa 22 on kuvattuna Schroderuksen kartalta tuotuja piirteitä polygoneina, taustanaan Urjalan pitäjänkartta ja sen kuvaama Urjalan ja Akaan raja punaisella. Vesilahden pitäjänkartta on himmeämpänä Urjalan vastaavan alla.

Schroderuksen Kehron niittykarttaa (KA bb1a: 119) on soviteltu lähinnä ojien perusteella Kikurin suunnalle alavasemmalle. Schoderuksen karttojen kuvaamat alueet ovat merkitty mustalla katkoviivalla. Yksittäinen rajamerkkihavainto Kangurijärven pohjoispäässä (kartan 22 valokuvassa) voisi melkein rajata Schroderuksen kuvaamaa vuoden 1651 Kehroa, mikäli aivan sen alapuolista aidattua peltoa ei laskettaisi mukaan. Rajamerkistä koilliseen päin kulkee kivimuurimainen jatke, joka voi hyvinkin liittyä lähinnä tiluksen raivaukseen, samoin kuin rajamerkkikin. Toisaalta se muistuttaa Soidunkiven länsipuolen kiviaitoja aitarakenteeseen ympäröityine rajamerkkeineen. Punaisella tähdellä karttaan merkityn Soidunkiven luona näkyy kartassa hyvin pienenä Härmän mäen rakenteita pohjoisempana rajakivistä.

Kartta 22.

Kehroivuori

Schroderuksen Kehron niittykartta (KA bb1a: 119) vaikuttaisi georeferoinnin perusteella asemoituvan Kikurijärven pohjoispuolelle siten, että sen itälaita sijoittuu Kiukurivuoren rajapaikan läheisyyteen. Niittykartan georeferointia vaikeuttaa se, että se kuvaa vain niittyjä ja ojia, jotka muuttuvat aikojen kuluessa. Paremminkin asemoituvaa Schroderuksen ”Pää-Kehroa” kuvaava kartta (KA bb1a: 117-118) vaikuttaisi ylettyvän Kangurijärven puoliväliin.

Kylmäkosken senaatinkartan XVI 23 perusteella Kehron raja menee Kangurijärven itärantaa, kääntyy Kangurinkosken eteläpuolen kallionkulmasta, sitten se kääntyy nykyperuskartassa nimetyyn Torikanmäen kohdalla, sitten Urjalan senaatinkartan perusteella Hakalan tiluksen koillispuolella, sitten Lepolassa, mistä se kulkee Arinakalliolle, jossa on suuri rajamerkki ja rajaraunioita.

Kiukurivuorelle ei Senaatinkartassa XVI 22 kulje rajoja, mutta Kiukurivuoren päällä lukee kyrillisin kirjaimin Polmz. Kikuri. En osaa suomentaa Polmz. -sanaa tai lyhennettä, mutta jos se merkitsisi vuotta tai mäkeä, olisi se lisätodiste Kiukurivuoren sijainnille nykyisellä Pitkäsillanvuorella.

Kuva 7. Arinakallion rajamerkki.

Urjalan pitäjänkartta on muutoin samanlainen, mutta Lepolan suunnalta menee jokin raja Kiukurivuorelle, ja sieltä Pirttilammen itäpuolisella Rataskalliolla hieman kääntyen Halkivahankiveen, rajaten Pirttilammen jälkeen länteen mentäessä Vahoisten palstaa eteläpuolelleen.

Kehroivuori sijaitsee Kangurijärven ja Kiukurivuoren välissä rajatuomiossa, joten jokin edellämainituista voisi sopia Kehroivuoreksi. Arinakalliota lukuun ottamatta en ole niitä inventoinut. Savikoskentien varressa olevaa Torikanmäkeä olen silmäillyt metsänkin puolelta. Kartassa 23 näkyy Senaatinkarttojen päällä Schroderuksen Kehron kartan ja Kehron niittykartan elementtejä ja Kangurijärven ääri viivat täydennettynä pitäjänkartan perusteella. Senaatinkartan vihreä raja on näkyvissä, ja Arinakallio on aivan kartan alalaidassa olevan terävän rajan kulman päässä, Pieriölammen taka. Seppo Suvanto on kirjoittanut, että ”Taipaleen alueella kylästä Savikoskelle päin on Kehronmäki” (1954: 29), mutta ei anna asiasta lisätietoja. Suunnilleen Suvannon kuvaukseen sopivassa suunnassa Taipaleen kylän alueella on vuosina 1971-1974 toiminut Kylmäkosken nikkeli-kuparikaivos, joten ties vaikka Kehronmäki olisi tullut pois kaivetuksi. Suvannon mainintahan on vuodelta 1954, eli kaivosta vanhempi.

Ehkä paras tai ainoa epäsuora lähde Kehroivuoren sijainnille voisi kuitenkin olla vuoden 1681 oikeusjuttu (Arajärvi 1950: 39- 40, Pakkanen 1997: 27-29), jonka mukaan kehrolaiset olisivat huomanneet tuolloin, että puolet kylän pelloista ja osa kylästäkin jäi Vesilahden puolelle Kiukurivuori-Kehroivuori-Kangurijärvi rajan johdosta, ja vaativat toisen tuomion Soidunkivi-Tuhonkoski-Vaskisuonluoto vahvistamista, mikä väitetysti tapahtuikin. Tuhonkoski vaikuttaisi tuomion jälkeen sijoittuneen Kehron nykyisenkin Riehunojassa sijaitsevan myllyn kohdalle, samoin nykyinen kuntaraja.

Jos vuonna 1681 puolet kylän pelloista ja osa kylästäkin olisi jäänyt Vesilahdelle, voi asiaa verrata vain 30 vuotta tapausta vanhempaan Schroderuksen vuoden 1651 Kehron kylän maakirjakarttaan (KA bb1a: 117-118), joka on georeferoitu ja piirretty kartalle 23. Koska kartalla näkyy Kangurijärvi ja Kiukurivuori, olisi Kehroivuori melkein väistämättä ainakin vuonna 1681 ollut Pakkasenvuori tai sen esimerkiksi sen Vuorenrinne, koska lähinnä se jakaisi kylän pellot puoliksi ja veisi osan kylästäkin. Arajärvikin (1950: 37) vaikuttaisi tulkinneen asiaa näin kartassaan ”Vesilahden rajat v:n 1479 tuomion mukaan”, samoin Pakkanen (1997: 29). Vetäessäni maastoprofiilin Soidunkivestä Kangurijärven yli Pakkasenvuoren Vuorenrinteeseen vain johonkin pisteeseen, jäi tällöin ainakin Laurilan talon alue Kehron kylästä jäädä rajan Hämeen puolelle. Pakkasenvuori on kuitenkin pinta-alaltaan laaja. Vuoden 1681 oikeustapausta ja siihen kuitenkin liittyviä asiakirjaepäselvyyksiä (Inkisen suullinen tiedonanto) käsitellään lisää Tuhonkosken yhteydessä myöhemmin.

Koivusen mukaan Suomalaisessa paikannimikirjassa ei ole mitään kehro(i)-aineksista paikannimeä, eikä SSA ei tunne sanaa. Lähin on kehrätä, joka palautunee kanta-arjalaiseen ’värttinää’ merkitsevään sanaan, jonka olisi pitänyt tulla kieleen vuosina 3000–2000 eKr, jatkaa Koivunen. Suomen murteiden sanakirjasta löytyy kehräämiseen liittyviä sanoja, kuten kehrä ja kehro, kun taas Joutsenossa kehri sen sijaan tarkoittaa ’virran pyöreäksi kuluttamaa kiveä’. Äänteellisesti sopivat ketr-sanat liittyvät niin ikään kehräämiseen tai sitten kekrijuhlaan (Suomen murteiden sanakirja: ketr*), toteaa Koivunen lisäten, ettei keksi mitään saamelaisetiymologiaa sanalle kehro.

Koivusen tiedonannon perusteella arvelisin kehräämisen olevan vahvimmissa oleva selitys kylän ja kaiketi sen mukaan nimetyn rajapaikan nimien alkuperälle. Tosin virran pyöreäksi kuluttamakin voisi kuvata ”Pää-Kehron” (kuten Schroderus sen kartalle kirjoitti) luonnon oloja, sillä se on kahden järven välissä oleva harju, jonka pohjopuolittain virtaa vesi Kehrojärvestä Kangurijärveen (kartta 23). Vesi ikään kuin pyörii kylän ympäri kaiken aikaa, jolloin kehräämiseen liittyvä sana voisi olla metaforinenkin. Ehkä kehro voisi pyörän tai pyörön tavoin olla kosken tai myllyn metaforakin, kehrähän tarkoittaa kai myös pyörää tai ympyrää.

Kartta 23.

Kiukurivuori

Kiukurivuoren rajapaikka on Kehron eteläpuolella. Sijoitan Schroderuksen niittykartan Kikurijärven pohjoispuolelle, mutta en tarkalleen osaa georeferoida sitä sinne. Kartan itäreunassa on teksti, josta en saa selvää. Kylää esittävässä maakirjakartassa on minusta myllyn merkki nykyisenkin Kehron myllyn kohdalla. Kartassa 25 on sijoiteltu niittykarttaa sen ojien perusteella.

Kartassa 24 näkyy ylhäällä oikealla Schroderuksen niittykartalla ollut oja, joka ei täysin osu kohdilleen, mutta ajattelisin sen voivan kokonaisuutta katsoen tuo Kiukurivuoren länsipuolinen oja, ja siten niittykartan rajoittuvan Kiukurivuoren juurelle.

Mäellä on rajamerkki, jossa vinon valon aikaan näkee hakkauksen 10 pystykiven pohjoispuolella. Latomus on suunnilleen pääilmansuuntien mukainen. Latomuksen länsipuolella on luhistunut viisariraunio ja kaakkoispuolella ehjä viisarirakenne. Rakenteen paikannus perustui Pakkasen (1997: 29) Kehron Kylähistorian tietoon.

Aiemmin arvelin Kikurin ja Kiukurivuoren nimen ehkä syntyneen paikalla mahdollisesti sijainneen Kiukkuririihen mukaan, mutta Maria Sihvolan ([VirtuaaliKYLÄ - Opetusmaatilat](https://virtuaalikyla-opetusmaatilat.fi/)) mukaan Kiukkuririihi on syntynyt 1500-luvulla luuvariihen pohjalta, joten niitä ei lie ollut olemassa 1400-

luvun puolelle ajoittuvan rajatuomion syntyessä. Koivunen pystyy kuitenkin esittämään nimelle muitakin mahdollisia selityksiä.

Koivusen mukaan ei SSA eikä Kielitoimiston sanakirja tunne kiukuri-ainesta, mutta Suomen murteiden sanakirja tuntee kiukuri-sanana Eurajoelta ja Hämeenkyröstä merkityksessä 'riihessä: kiukkuri'. Kiukkuri-sanana merkitykseksi Suomen murteiden sanakirja antaa 'riihirakennuksessa erityinen huone, jossa kiuas on, hän jatkaa.

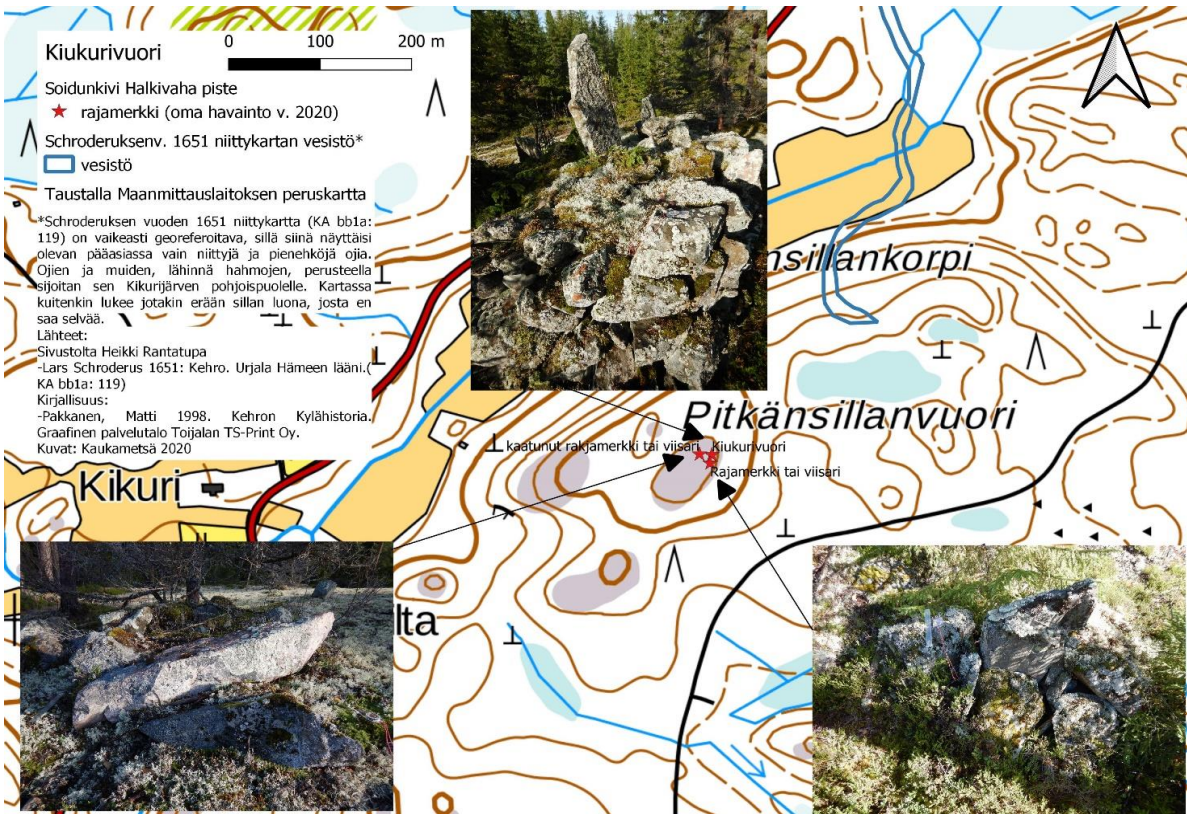
Inarinsaamassa on Koivusen mukaan sana kivkker 'jyrkkä' (inarinsaame–suomi-sanakirja), josta Älgu-tietokannassa ei ole mainintaa. Jos Kiukurivuori on jyrkkä ja saamen sana vanha, tässä voisi olla selitys, hän arvelee. Pohjoissaameksi 'jyrkkä' on ceakkus ja koltansaameksi ceägg, mikä ei tue kivkker-sanana vanhuutta, sillä toisten saamen kielten muoto poikkeaa selvästi inarinsaamen vastineesta. Se ei poista mahdollisuutta sanana vanhuudesta, sillä näissä saamen kielissä vanha 'jyrkkä'-merkityksinen sana olisi voinut korvautua jollakin toisella, Koivunen päättelee.

Myös Suomen peräpohjalaismurteissa (ja muualla) näkyy Koivusen mukaan olevana sana kiukka '(äkki)jyrkkä, äkisti kaareva', jonka levikki suomen murteitten ulkopuolella ulottuu vain karjalaan (Suomen murteiden sanakirja: kiukka; SSA: kiukka). Kyseinen sana on lainattu inarinsaameen asussa kivkke 'äkkiä' ja koltansaameen asussa ki'vkkeld 'id.' (SSA: kiukka), hän jatkaa.

Inarinsaamen sanoilla kivkker ja kivkke voisi yhdistävänä tekijänä olla äkillisyys, mutta Koivusen mukaan sanat eivät voisi olla johtosuhteessa keskenänsä ainakaan nykyisin sanamuodostuskeinoin.

Lisäksi Suomen murteiden sanakirjassa on esiintymiä sanasta kiukkari merkityksessä 'kiverä' (= 'jyrkästi kaareutuva, äkkiväärä; kiperä') ja myös Puumalasta ja Juvalta on myös atestoitu sana kiukkero 'kiverä, kiemurainen', kertoo Koivunen.

Koivunen kuitenkin huomauttaa, että mainitut suomen murteet eivät ihan täsmää tarkastellun alueen kanssa, mutta pitää mahdollisena, että idempää olisi siirtynyt väkeä nimeämään Kiukurivuoren, sillä sellaista sattuu todistetustikin (Ainiala et al. 2008). Jos ainesta aletaan jäljittää saameen, saatetaan olla vaarallisilla vesillä, hän muistuttaa.

Kartta 24.

Kartta 25.

Vaskisuonluoto

Vaskisuonluoto paikantuu nimensä perusteella Vaskiluodonsuon saarekkeelle, minne se myös sijoittuu Vesilahden ja Urjalan pitäjänkarttojen perusteella. Kartassa 26 se on taustanaan Vesilahden pitäjänkartta ja 27 taustalla on Urjalan pitäjänkartta.

Koivusen mukaan vaski on 'kupariseos' (Kielitoimiston sanakirja: vaski) tai 'kupari, pronssi, messinki' (SSA: vaski) ja sana koska se esiintyy koko uralilaisessa kielikunnassa samojedikieliä myöten, on se ikivanha sana, joka rekonstruoidaan muotoon *wäškä.

Suomalaisen paikannimikirjan (Petri Kallio) mukaan vaski-alkuiset nimet johtuvat punertavasta väristä tai rautamalminnostosta, ellei kyse ole vasikka-sanan kulumisesta.

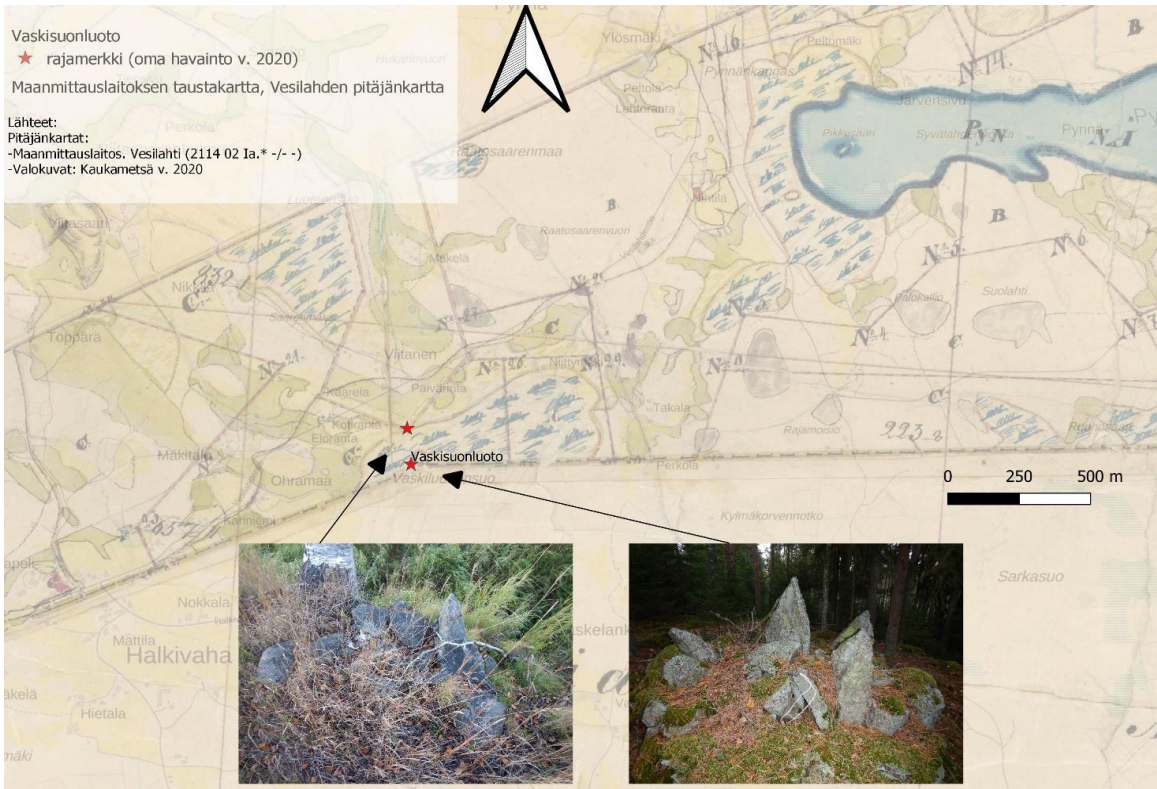
Suon levikki kattaa Koivusen mukaan ainakin koko itämerensuomalaisen haaran, joten sana vaikuttaa vähintään parituhatta vuotta vanhalta. Luoto taas on 'pieni puuton saari', tai murteittain 'vedenalainen tai maalla, etenkin pellossa, oleva kivikko' (Kielitoimiston sanakirja: luoto, Suomen murteiden sanakirja: luoto). Koivunen kertoo, ettei SSA:ssä sanaa ole, mutta Älgu-tietokannan mukaan sana on mahdollinen germaaninen laina, jonka alkuperä voisi olla aikaväliltä 1600 eKr. – 600 jKr. Sanan levikki näyttäisi kattavan lähes koko itämerensuomalaisen kielialueen; vain liivistä Älgu-tietokanta ei anna vastinetta, hän toteaa.

Rajapaikan nimi on siis niin vanha, ettei se tunnu relevantilta maakuntarajan tarkastelun kannalta. Ominaisuustiedolla mahdollisena suomalmiin nostopaikkana voi olla maankäyttöön liittyvää merkitystä tutkimuksen käsittelemän aikakauden kontekstissa. "Rullan" tuomiossahan Vaskisuonluodon sijasta oli muoto Vaskijärvi ja Halkivahankiven sijasta Halkivahankoski (Suvanto 1973: 88). Tämä voisi kertoa "rullan" tuomion olevan peräisin ajalta, jolloin Vaskisuo olisi ollut Vaskijärvi. Toisaalta Tuhonkosken tuomiossa Soidunkivi on Soidunsaari, mutta tuomio ei silti ole niin vanha.

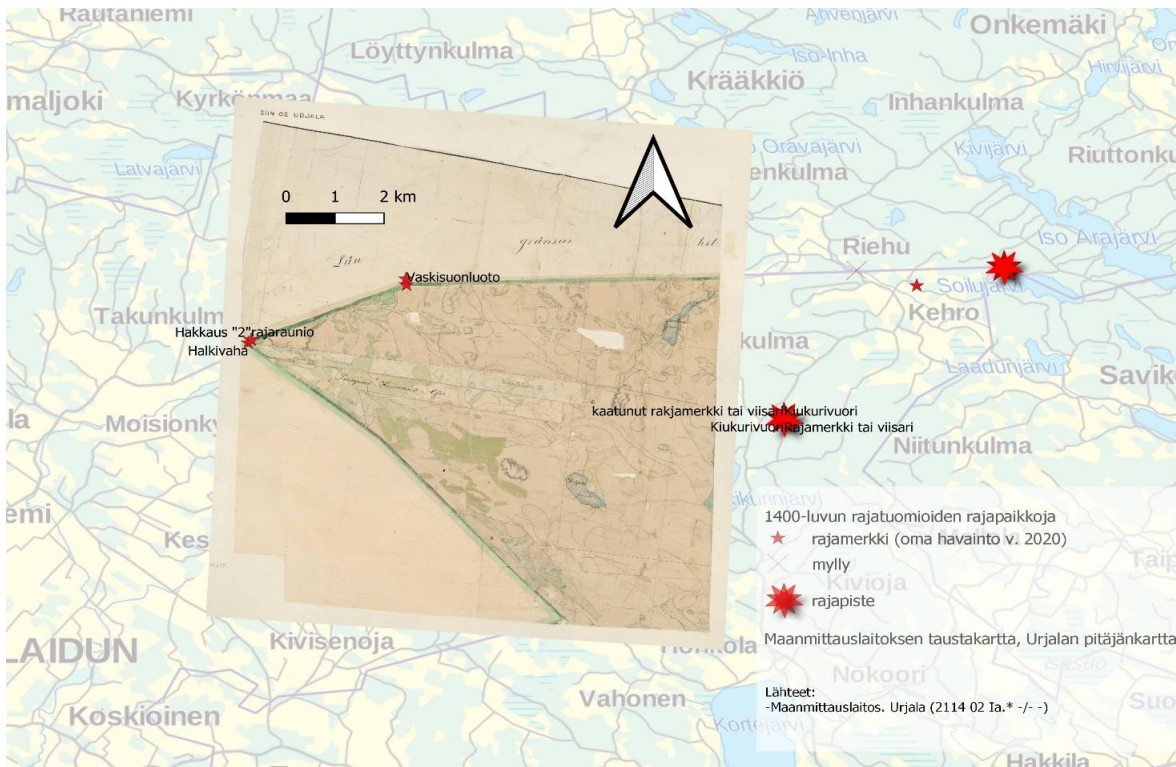
Kartassa 26 on myös paitsi Vaskisuonluodon rajamerkin kuva ja sijainti, niin myös yhden läheisen rajamerkin Vesilahden puolelta, joka sijoittuu pitäjänkartan aikaiselle rajalla. Kartassa 27 puolestaan näkyy Pirttilammen seudulta Halkivahalle kulkeva Vahosen palsta, joka on jatkoa Urjalan pitäjänkartan Kehron Lepolan luota Kiukurivuoren kautta Pirttilammen Rataskallion luo kulkevaa rajaa.

Molemmat Kehron alueen rajatuomiot menevät kuitenkin Vaskisuonluodon kautta Halkivahaan, joten myös Kiukurivuori on vanhimmillaan suuntautunut ensin sinne, eikä suoraan Halkivahaan.

Kartassa 27 on mahdollisesti pakkasenvuorta tarkoittanutta Kehroivuorta lukuun ottamatta ”rullan” rajapaikat, jos laskee Kangurijärven tunnetuksi paikaksi, vaikka senkin täsmällisempi 1400-luvun rajapiste onkin tuntematon. En ole löytänyt mitään sellaista, jonka perusteella ne voisi viitteellisestikään sijoittaa varsinaisiksi pisteiksi kartalle.

Kartta 26. Vaskisuonluoto ja läheinen rajamerkki Vesilahden pitäjänkartta taustallaan.

Kartta 27.

Kartta 28. Halkivaha ja Vaskisuonluoto georeferoituina Vesilahden 1749-1917 pitäjänkartalle (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=3780592>). Rajalinja menee Pynnänojan kohdalta mahdollisesti Oravijärville, missä on Kuttukallio niminen mj. rekisterin kohde, mahdollinen rajamerkki.

Halkivaha

Halkivahasta on Alifrostin (1984: 119) mukaan ensimmäinen maininta vuodelta 1418. Linnaläänien kihlakuntajako luotiin 1300-1400 lukujen vaihteessa ja vuonna 1410 perustettiin hallintopitäjät, jotka usein poikkesivat kirkkopitäjäjäosta, ja vuonna 1413 oli 7 linnalääniä (Alifrosti 1984: 93-94). Näihin kuuluivat myös Hämeenlinnana lääni ja Satakunnan lääni, joita Halkivaha rajakivenä jakaa.

Koivusen mukaan Suomalainen paikannimikirja kertoo, että sana vaha tarkoittaa Lounais-Suomen murteissa ympäristöstään erottuvaa huomattavan suurta siirtolohkareta tai muuta kiveä, ja jatkaa kertoen, että Haljeta-sanueen (SSA: haljeta) levikki kattaa koko itämerensuomalaisen alueen, ja sillä on epävarma vastine ersässä ja varmaksi esitetty vastine komissa.

Ehkä Halkivaha tavallaan merkitsee myös hämäläis- ja lounaismurteiden rajaa, sillä suuret luonnonkivet ovat tarkastelualueella kiviä siihen asti, viimeisimpänä Soidunkivi.

Koivunen huomauttaa viimeaikaisesta tutkimuksesta (esimerkiksi Saarikivi 2018), jonka mukaan monet komin sanat, joilla ei ole vastinetta sen lähimmässä sukukielessä udmurtissa mutta on itämerensuomessa, ovatkin lainaa itämerensuomesta tai jostakin kadonneesta, itämerensuomea ja saamea muistuttavasta, maantieteellisesti itämerensuomalaisten ja permiläisten kielten väliin sijoittuvasta uralilaisesta välittäjäkielestä.

Tämän perusteella sanan varma etymologia ei välttämättä ulotu itämerensuomea kauemmas, jolloin sana olisi korkeintaan parituhatta vuotta vanha, Koivunen toteaa. Mutta jos sana ei komissa ole lainaa, voitaisiin ajoitusta aikaistaa ainakin tuhannella vuodella. Myös jos ersän epävarma sanarinnastus pitää paikkansa, ajoitus siirtyisi niin ikä tuhansien vuosien päähän, hän päättelee.

Jorma Koivulehtoon ja Petri Kallioon (2016) viittaavan Älgu-tietokannan mukaan rajaan liittyvän vahan tapauksessa kyseessä olisi germaaninen laina joko kantagermaanista (waggan-), muinaisyläsaksasta (waggo) tai keskiyläsaksasta (wacke), kertoo Koivunen, ja toteaa sanan voivan olla jopa 3600 vuotta vanha, jos se tulee kantagermaanista, mutta sanoo sen olevan todennäköisesti uudempi.

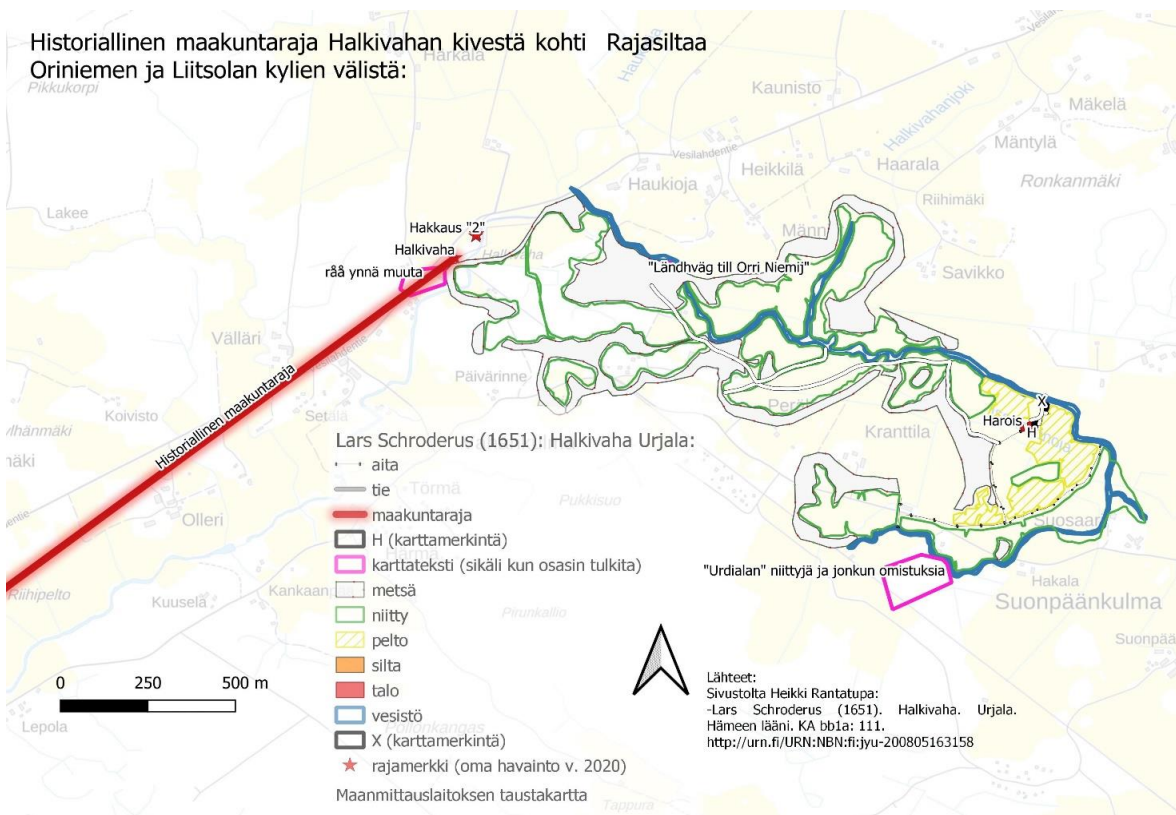
”Rullan” tuomiossa Halkivahankiven sijasta mainitaan ilmeisesti Halkivahankoski Suvanto (1973: 88), samoin kuin Vaskisuonluotoa nimitetään Vaskijärveksi, mikä voisi puoltaa ”rullan” vanhuutta.

Kartassa 29 on pienimittakaavaisempi karttapiirros valokuvineen Halkivahankivestä metsän puolelta kuvattuna. Lisäksi paikalla on rajakivi, jossa on Hakkaus 2, ja sen aivan lähellä pohjoispuolella pohjakaavaltaa neliömäinen kiviraunio. Punkalaitumelainen M.K. Lintunen kertoi minulle, että Tyrvää on joskus vaatinut ja saanut tuon pienen osuuden joesta myöhemmin. Raja näkyy taustalla olevassa Maanmittauslaitoksen peruskartassa.

Kartassa 30 on georeferoitu Lars Schroderuksen kartta Urjalan Halkivahan kylästä vuodelta 1651, ja tuotu karttaelementtejä siitä esille karttaohjelmalla piirtäen. Ainakin ”maantie Oriniemeen” näkyy kartalla. Kartalle piirretty maakuntaraja on oma tulkintani, se suuntautuu tulkintaani seuraavan rajapaikan, eli Rajasillan sijaintiin nähden.

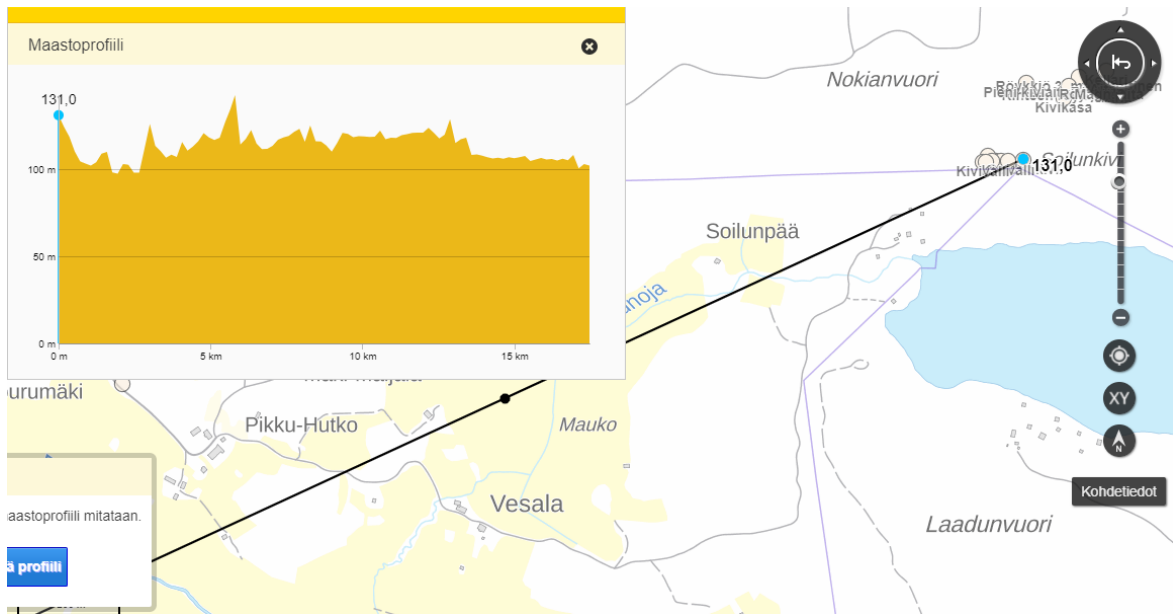

Kartta 29. Halkivaha.

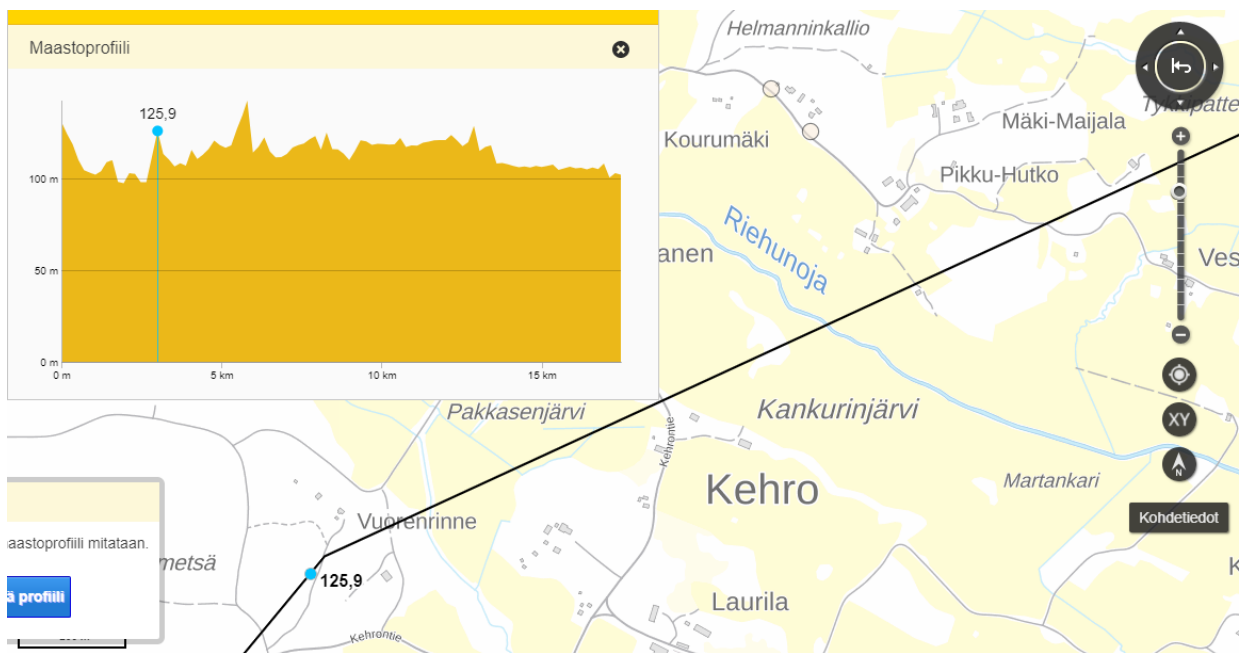

Kartta 30. Schroderuksen Urjalan Halkivahan kylän vuoden 1651 kartta georeferoituna ja piirrettynä vektoreiksi siten, kuin näkisin sen olevan.

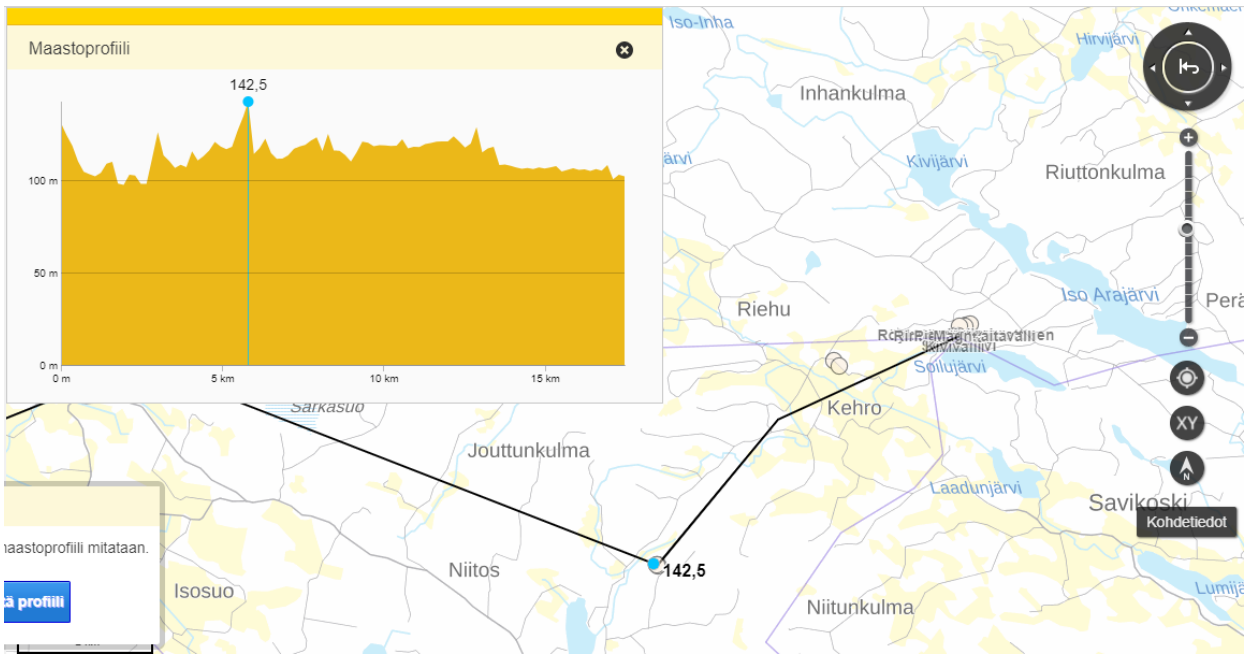
Maastoprofiilit ”rullan” rajapaikkojen perusteella

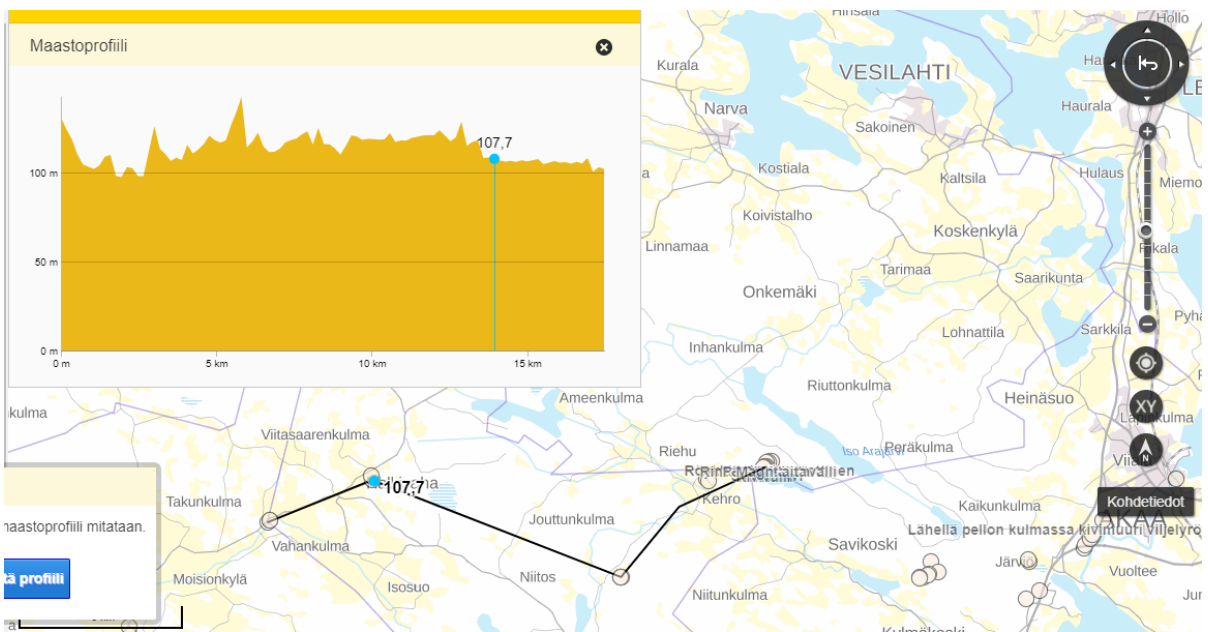
Kohde 12 Soidunkivi.

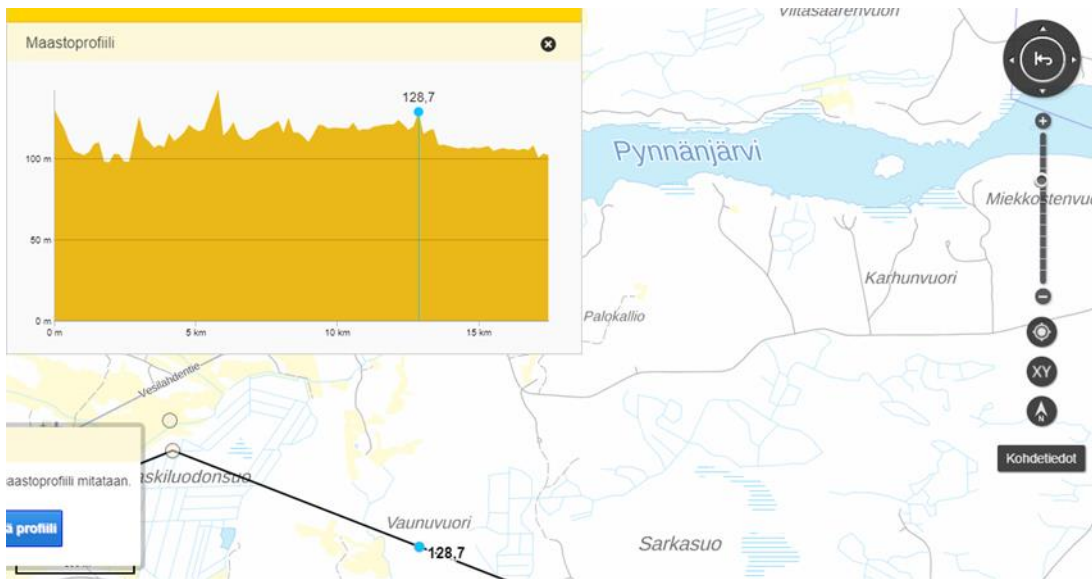
Kohde 13 ja 14 Kangurijärvi ja Kehroivuori, jonka korkeus tuolla kohtaa on 125,9 metriä mpy. Linja on vain vedetty Kangurijärven ylitse Pakkasenvuoren Vuorenrinteen puolen keskivaiheille. Soidunkiveltä olisi hyvä näkyvyys Pakkasenvuoren Vuorenrinteeseen yli Kangurijärven.

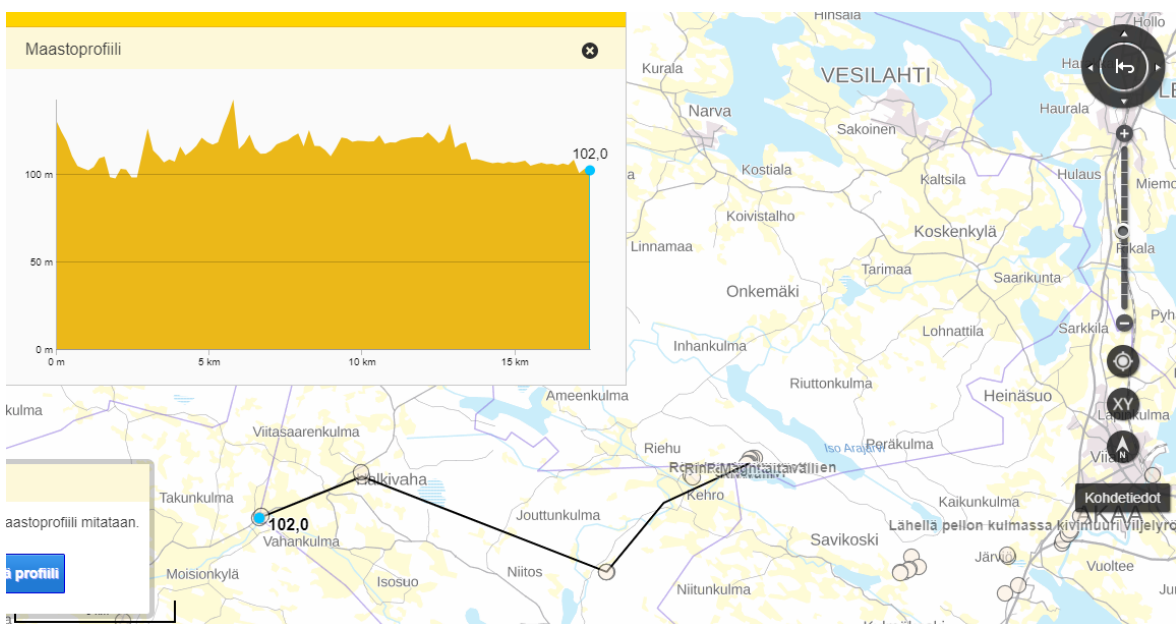
Kohde 15 Kiukurivuori kohoaa 142,5 metriä mpy, ja sieltä on esteetön näkyvyys Pakkasenvuoren Vuorenrinteeseen sekä suoraan Soidunkiveenkin, myös kulkematta Pakkasenvuoren kautta.

Kohde 16 Vaskisuonluodon korkeus on 107,7 metriä mpy. Näkymäestettä sen ja Kiukurivuoren välille tekee kuitenkin Vaunuvuori aivan Vaskiluodonsuon itäpuolella.

Kohde 15-16 Vaunuvuori mahdollisena näkymäesteenä, sillä se sijaitsee sen verran lähellä paljon matalampaa Vaskisuonluotoa, että yhteys melko kaukana sijaitsevaan Kiukurivuoreen voisi olla savumerkeinkin haaste. Toisaalta Vaunuvuorelta voisi saada näkö- tai tuliviesintäyhteyden molempiin suuntiin.

Kohde 17 Halkivaha korkeus on 102 metriä mpy ja Vaskisuonluodon 107,7 metriä mpy. Arvelisin ainakin savumerkkien mahdollisesti välittyvän. Korkein näkymäeste on Kaapelin kohdalla puoli-matkassa oleva 109,2 metrin korkeuinen osuus, mutta hankalampi ehkä aivan alavamman Halkivahan lähellä sen näkyvyyttä varjostava Haukiojan seudun 108,2 metrin mpy korkeuinen rajalinjan kohta.

2.5. Tuhonkoski

Ote Schroderuksen vuoden 1651 maakirjakartalta KA bb1a: 117-118, jossa uskoakseni on Riehunojan ylittävän sillan pohjoispuolella myllysymboli Riehunojassa. Se siis lienee 30 vuotta myöhemmin vuoden 1681 tuomiossa rajapaikaksi vahvistettu Tuhonkoski.

Tuhonkoski on ”Kehron kylähistorian” mukaan sama kuin Kehron vanha mylly (Pakkanen 1997: 27-29), jossa ymmärtääkseni yhä on luomutilan harjoittamaa myllytoimintaa.

Arajärven (1950: 39-41) mukaan vuonna 1681 Kehrossa huomattiin, että puolet kylän pelloista ja osa kylästäkin jäi Vesilahden puolelle Kiukurivuori-Kehroivuori-Kangurijärvi rajatuomion takia, joten kehrolaiset vetosivat vuoden 1429 tuomioon, jonka mukaan raja meni ”Soidunkivestä Tuhonkoskeen, Vaskiluotavan Suonsaareen ja sitten Halkivahaan”. Arajärven mukaan asia ratkaistiin Haihunkoskella joulukuussa 3-9 päivä 1681 ylimääräisillä laamanninkäräjillä kehrolaisten vaatimuksen mukaisesti kulkemaan ikuisiksi ajoiksi ja tuomion mukaan käytiin myös vuonna 1783 pitäjänrajat.

Minusta kuitenkin esimerkiksi kartan 25 perusteella puolet kylän pelloista ja osa kylästä voivat jäädä Vesilahden puolelle vain, jos Kehroivuori on jossakin kylän keskellä. Jos näin todella on ollut alun perinkin, eikä se ole vain muistiedonkulun katkos, joka mahdollisesti olisi päässyt syntymään vuonna 1681 eli 203 vuotta vuoden 1478 tuomion jälkeen. Onhan toisaalta mahdollista, että ”rullan” tuomio on vain niin vanha, ettei Kehron kylää olisi vielä perustettukaan sen laatimisaikana, ja siksi yksi rajapaikka osuisi keskelle kylää, kuten sen on osuttava, jos se jakaa melkein puolet kylästä Vesilahdelle. Onhan Kehron suunnalla arkeologisessa mielessä muinaisjäännösrekisterin perusteella löytötyhjiötä, kuten kartasta A ilmenee. Tämä voisi viitata seudun historiallisen ajan asutuksen olevan mahdollisesti nuorta.

Inkilän mukaan Arajärven lähdeviite on Vesil. kär. 1681 28–30/9, rajakartat HMK. Renovoitujen tuomiokirjojen alussa olevassa hakemistossa ei 1681 kuitenkaan Inkilän mukaan mainita Vesilahden käräjiä 28.–30.9.1681, linkki Digitaaliarkistoon:

<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=3737276>. Inkilän mukaan kannattaisi tarkistaa tuomiokunnan asiakirjat Kansallisarkistossa Turussa. Etelä-Suomen laamannikunnan renovoidusta tuomiokirjoista Etelä-Suomen laamannikunta LO:1 ei myöskään etsittäessä löydetty ylimääräisten laamanninkäräjien 3.–9.1681 (tai 8.–9.1681) pöytäkirjaa, hän toteaa.

Ei siis ole ollut lähteen mainitsemia Vesilahden käräjiä eikä ylimääräisiä joulukuun Haihunkosken käräjiäkään Viialassa. Joka tapauksessa kuitenkin nykyraja menee Kehron myllyn kautta, ja on kaiketi mennyt vuodesta 1681 alkaen, jos kaikki tarinat tuon vuoden käräjistä pitävät paikkansa.

Koivusen mukaan Suomalainen paikannimikirja ei tunne Tuhonkoskea tai muitakaan tuhoaineeksia paikannimiä. Kielitoimiston sanakirjan mukaan tuholla on vain merkitys 'tuhoutuminen, häviö, perikato; hävitys, vahinko, vaurio', hän toteaa, ettei Suomen murteiden sanakirjan verkkoversio ei ulotu aakkosissa riittävän pitkälle.

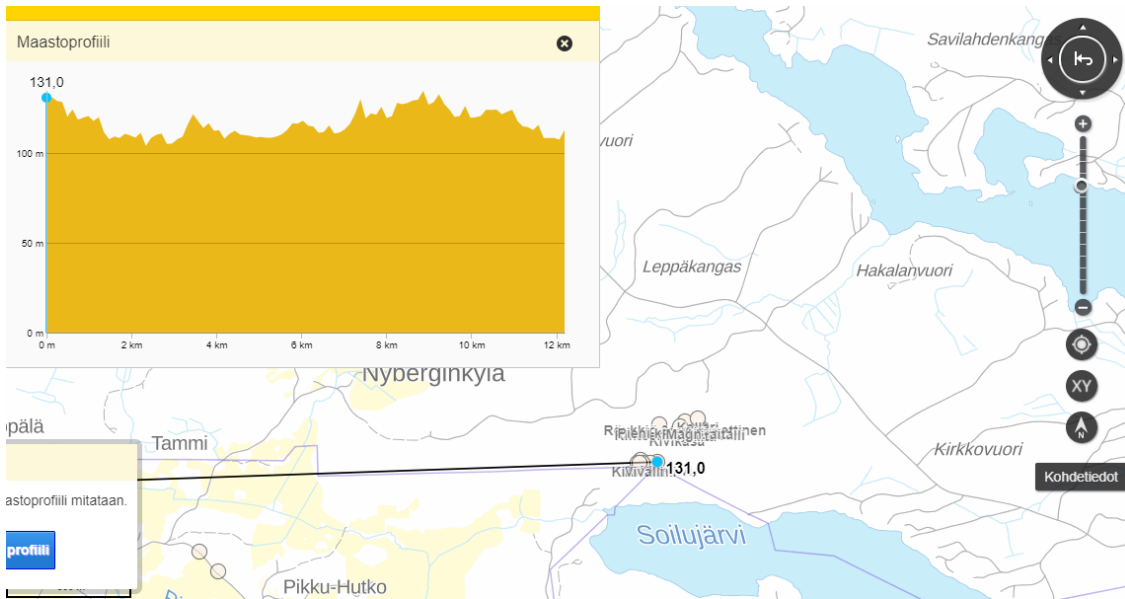
Tuholla on SSA:n mukaan vastineita pohjoisitämerensuomalaisissa kielissä karjalassa ja vepsässä, eli kyseessä ei olisi ainakaan paljon yli tuhatvuotinen sana, arvelee Koivunen lisäten, että sanue (tuho, tuhota ym.) on luultavasti deskriptiivis pohjainen, mutta tuhon -muoto voisi periaatteessa viitata myös tuhtoon (vrt. murt. astevaihtelu ht : h).

Tuhto puolestaan on Koivusen mukaan joko germaaninen laina (1600 eKr. – 600 jKr.) tai se palautuu kantauraliin; sanalla on vastineita samojedissa asti, joskaan ei kaikissa uralilaisissa kielissä eikä edes missään muualla itämerensuomessa (SSA: tuhto), mikä saa hänet epäilemään sanan kantauralilaisuutta. Kantauralilainen sana voisi hänen mielestään periaatteessa olla enintään kuinka vanha hyvänsä mutta joka tapauksessa useita tuhansia vuosia.

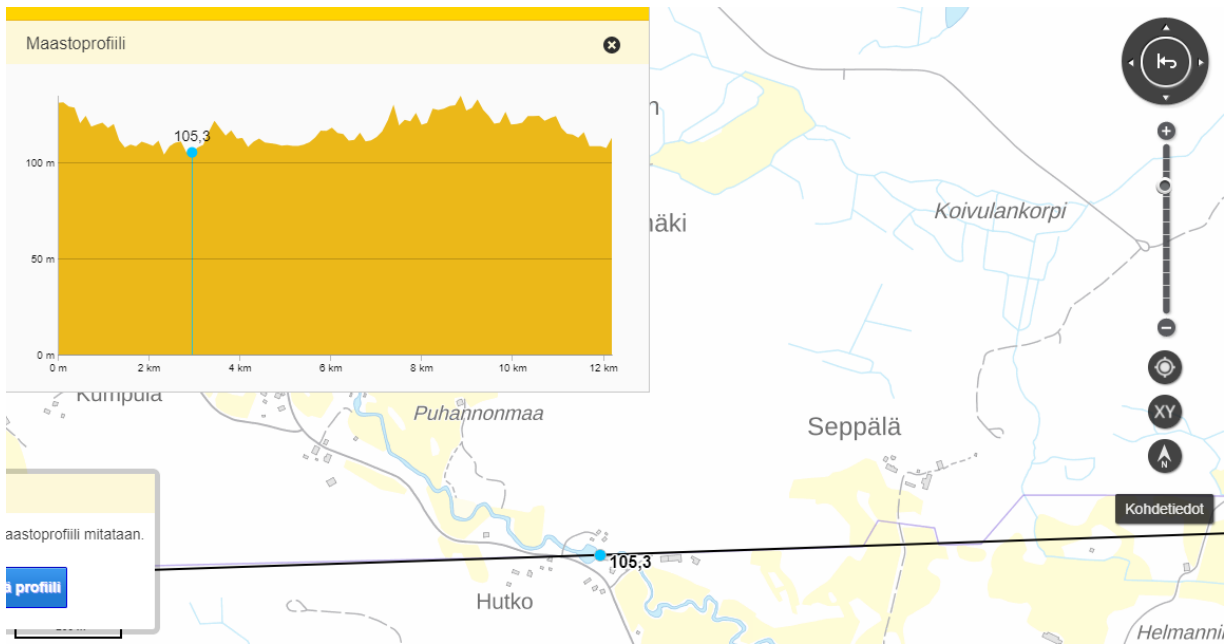
Koski-sanalla on SSA:n mukaan laajahko itämerensuomalainen levikki ja sanan vastineita esiintyy saamessa, marissa ja komissa, kertoo Koivunen, ja jatkaa sanan olevan yhdistetty myös toiseen, 'kuivaa' tai 'matalaa vettä' merkitsevään sanueeseen, mutta sitä ei pidetä uskottavana, koska saamessa 'koski'- ja 'kuiva'-sanueet ovat selvästi erillensä, vaikka ne muistuttavatkin toisiansa. Joka tapauksessa sana on tuhansia vuosia vanha, hän sanoo.

Maastprofiilit Tuhonkosken kautta

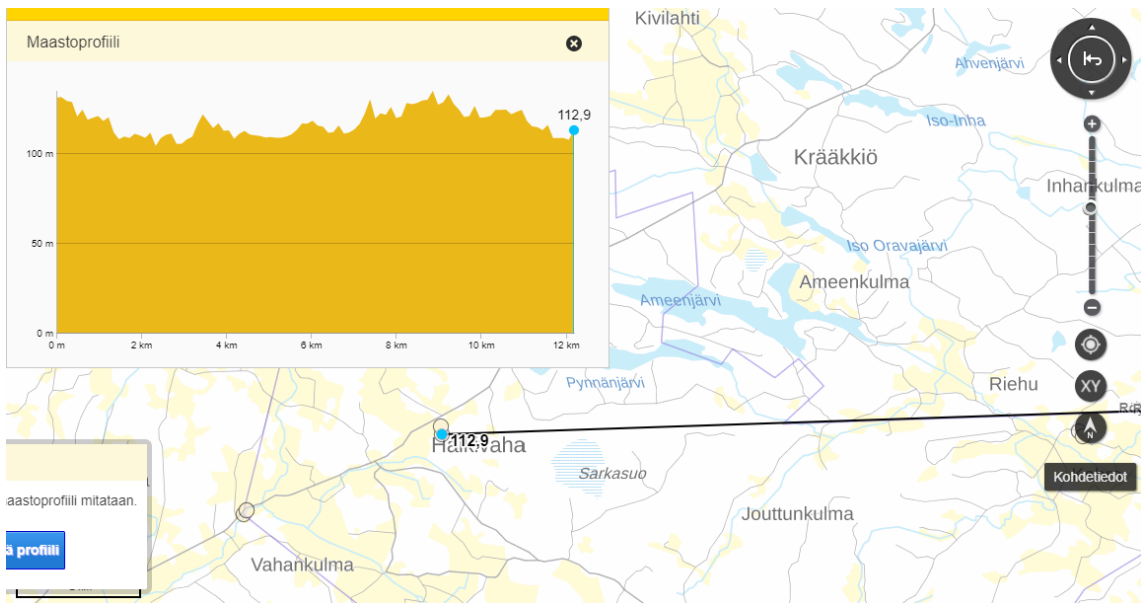
Maastoprofiili perustuu lähinnä Schroderuksen Kehron kyläkarttaan ja oletukseeni, että sillan pohjoispuolinen, puolipallon muotoinen ympyrä viittaa myllyyn, eli kyseessä olisi ehkä myllysilta. Historiankirjoitus tukee tätä oletusta.

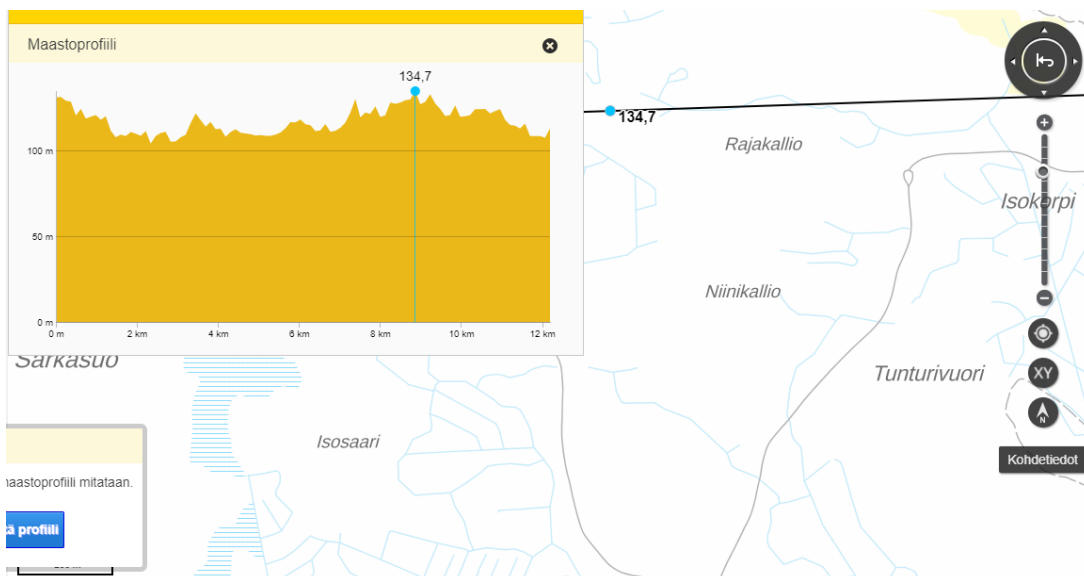
Kohde 12 Soidunkivi korkeudessa 131 metriä mpy.

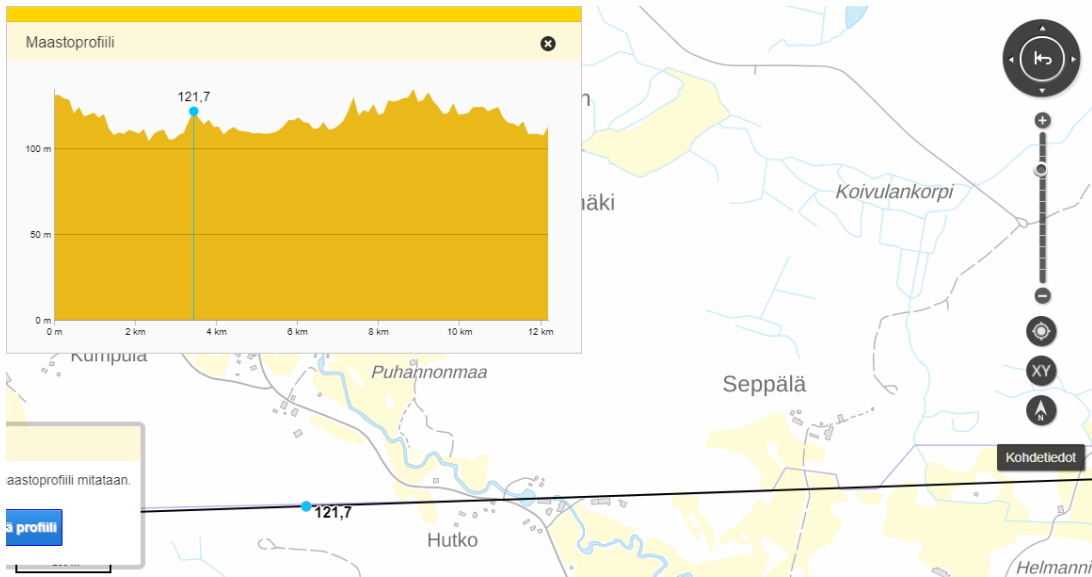
Kohde 18 Tuhonkoski on korkeusasemaltaan 105,3 metriä mpy. Soidunkiveltä on sinne minusta suorakin näkyvyys ihmisen katseen tasalta. Kiven päälle kiipeämisen mahdollisuutta en ole huomionnut.

Kohde 16 Vaskisuonluoto korkeudessa 112,9 metriä mpy. Tuhonkosken 105,3 metrin mpy tasosta ja sijainnista nähden koko etappi vaikuttaa kuin yhdeltä suurelta näkymäesteeltä. Ensimmäinen on Tuhonkosken läheinen Höllin mäki, joka läheisenä mäkenä ”varjostaa” sitä 122,5 metrin korkeudessa. Perämaan ja Isokorven välissä, Lakkarinkorven eteläpuolella on korkein, 133,3 m.mpy:n näkymäeste. Karhuvuoren ja Tunturivuoren välissä on Rajakalliolla pitkä rajalinjan osuus, joka on keskimäärin 130 m.mpy ja lopuksi Vaskisuonluotoa aivan läheltä varjostaa vielä Vaunuvuori.

Kohde 12-18 Rajakallion näkymäeste. Korkein este Tuhonkoskesta Vaskisuonluodolle on Karhuvuoren ja Tunturivuoren välissä sijaitseva Rajakallio. Lisäksi Vaunuvuori kohoaa vielä tästä Vaskisuonluodolle päin.

Kohde 12-18 B. Höllin mäen näkymäeste Tuhonkosken rajapaikan lähellä.

2.6. Halkivaha, Rajasilta, Karhee, Yhivuori sekä Koukonmäki

Suvannon (1973: 85–86) mukaan laamanni Henrik Klaunpojan 1449-1458 antamassa ja Sääksmäen kihlakunnantuomari Jöns Olavinpojan vuonna 1469 vahvistamassa tuomiossa Punkalaitumen Talalan Niilo Talan ja Tyrvään Liitsolan kylän Kauppi Vihattulan eräsijojen välille on vedetty raja Yhivuoresta Halkivahankiveen, ja näiden ovat olleet rajapaikat Karhee ja Rajasilta, joista Karhee on hietämäki Oriniemen kylästä Punkalaitumen kirkolle vievän tien varressa länsipuolella ja jäljempi on Oriniemenojan ylittävä silta Oriniemen kylän lähellä.

Inkilä kertoo, että Suvanto on yllä viitannut teokseensa 1954 b, Eräs Hämeen ja Satakunnan maakuntarajaa koskeva tuomio. Kaikuja Hämeestä XI. Helsinki 1954. Kyseisen artikkelin mukaan Tyrvään syyskäräjillä 1760 esitettiin 22.10.1646 oikeaksi todistettu jäljennös alkuperäisestä tuomiosta 1469. Renovoitu tuomiokirja löytyy Digitaaliarkistosta Kansallisarkiston internet-sivuilta: <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=25033982>.

Rajasilta

Tulkitsen kartoissa 31 ja 32 Schroderuksen vuoden 1651 maakirjakartta KA bb1a: 105 georeferoinnin perusteella Punkalaitumenjoen ylittävän sillan rajasillaksi, mahdollista Oriniemenojaa en löydä kartalta, mutta raja ei voine olla kovin eri silta, koska jää niin kapea rako kylien väliin Halkivahasta katsoen.

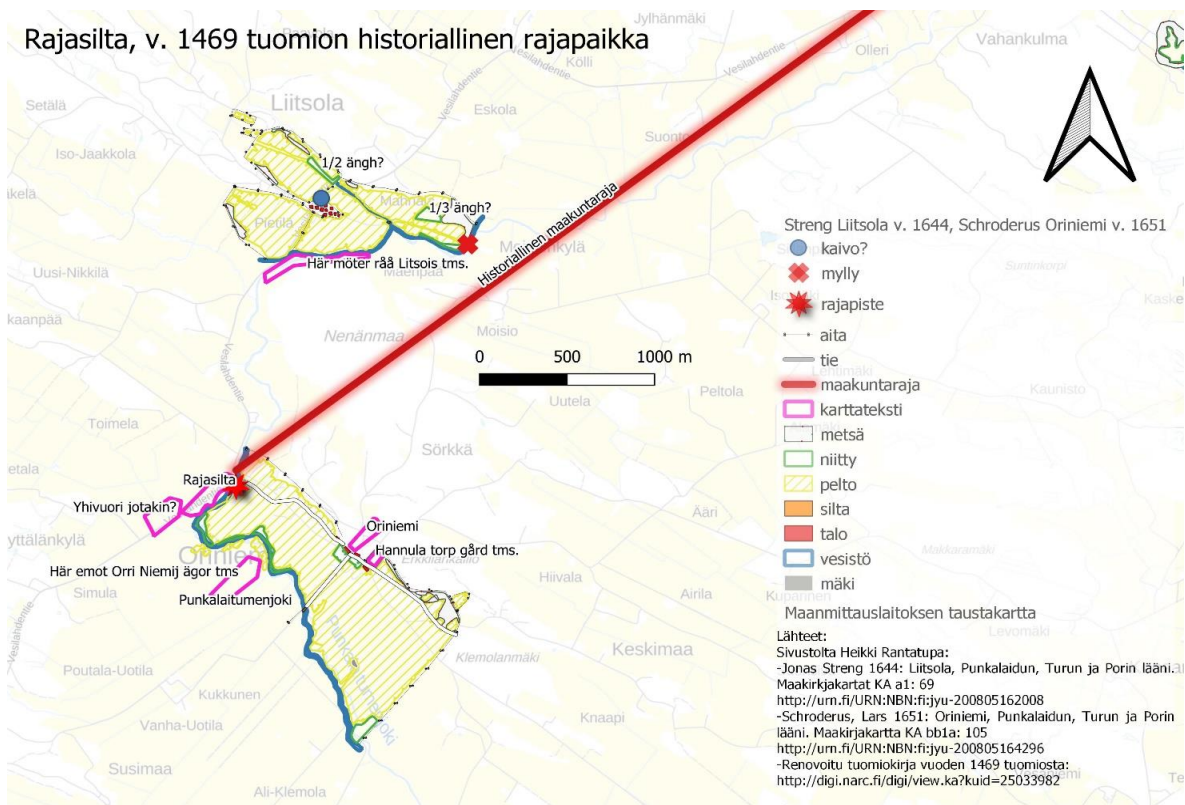
Halkivahan suunnalla sama joki on Halkivahanjoki, joten ehkä se Oriniemen kohdalla on Oriniemenjoki ja etelämpänä Punkalaitumenjoki. Oriniemenjoki on mainittu Niilo Valosen

Liitsolan sauna-ahdetta esittävän valokuvan kuvatekstissä olevan” mäen alla” vasemmalla Suur-Huittisten pitäjän historiassa (Lähteenjaoja 1949: 72), mutta en osaa paikantaa kuvauspaikkaa.

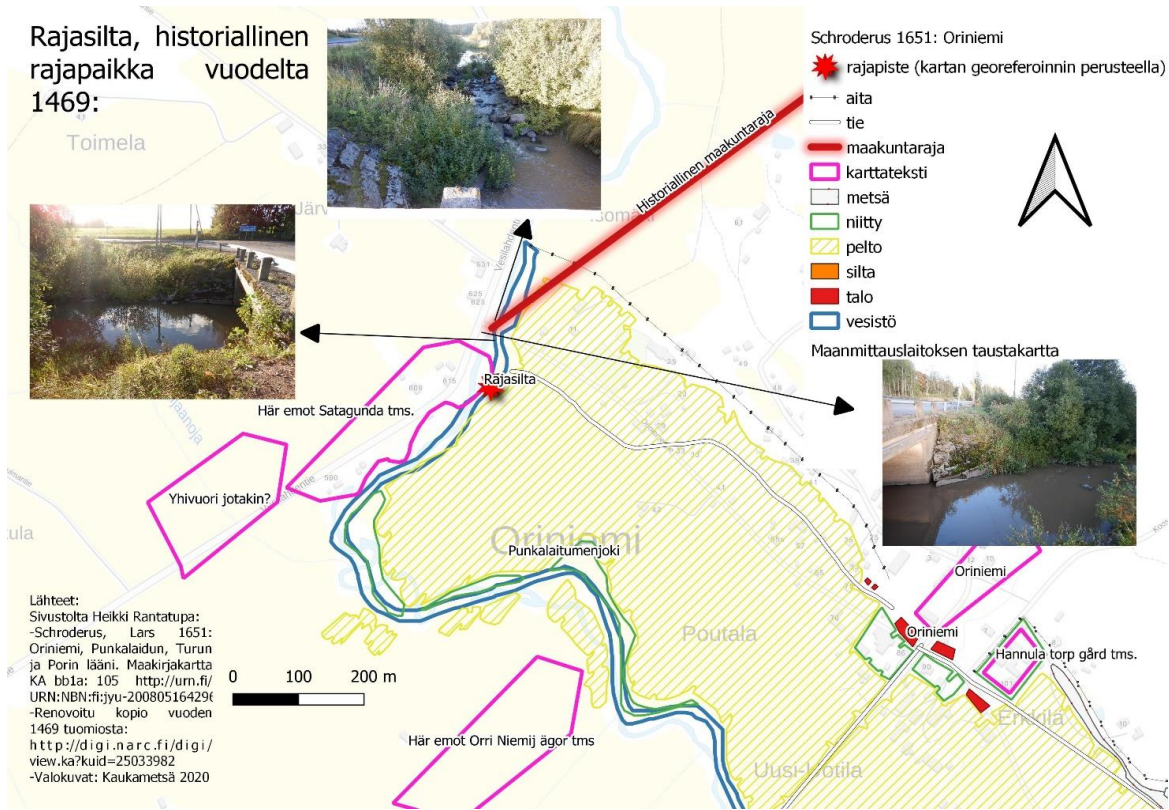
Schroderuksen kartassa on Punkalaitumenjoen sillan kohdalla joessa mielestäni rajaa merkitsevää katkoviivaa. Schroderuksen silta osuu georeferoituna hieman nykyisen Oriniemensillan eteläpuolelle. Siinä lähellä on karttateksti ”Yhivuori (jotakin)”. Nenämaa jää melkein joka tapauksessa näköesteeksi rajapaikkojen väliin, joten maastoprofiilin kannalta tarkemmalla paikalla ei liene merkitystä. Kartassa 31 on myös tuotu Jonas Strengin vuoden 1644 Liitsolan kylän maakirjakartan (KA a1: 69) elementit aika kattavasti piirroksina karttatulosteelle.

Kartoille 31 ja 32 piirretty historiallinen maakuntaraja on oma tulkintani, ja on toisessa päässään kiinnitetty Halkivahankiveen. Tuota linjaa katsomalla huomaa, ettei Oriniemen ja Liitsolan välisellä rajalla ole paljoa liikkumavaraa Halkivahankivestä katsoen, ainakaan 1600-luvun osalta.

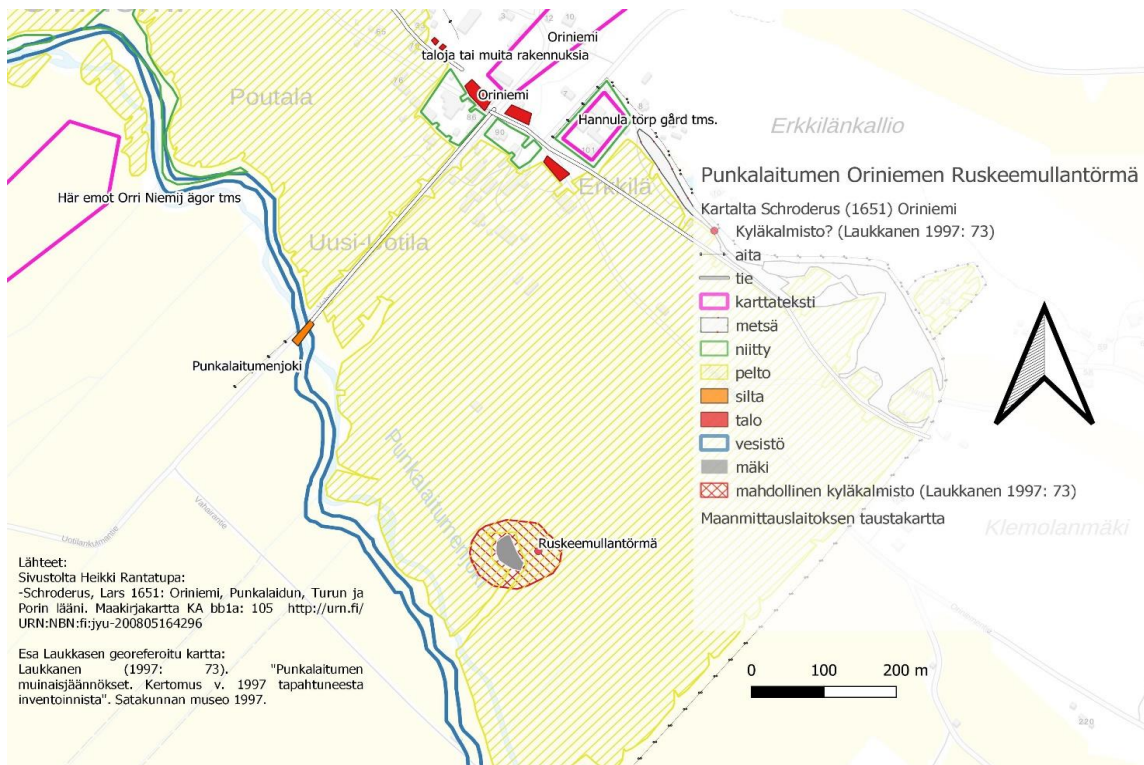
Kartassa 33 on georeferoitu Esa Laukkasen (1997: 73) inventointiraportin kartalta Ruskeemullantörmä -niminen paikka Oriniemen kylästä, jossa on epäilty sijainneen kyläkalmisto. Tieto perustuu ilmeisesti epämääräisen lähdeviittaukseen Suur-Huittisten historiassa (Lähteenjaoja 1949), ja Laukkanen ilmaisi raportissa, että sitä olisi ehkä voinut tutkia enemmän. Schroderuksen vuoden 1651 kartalla sillä kohtaa on jonkinlainen viljelemätön alue kartassa (olen tulkinnut sen mäeksi kartassa).

Kartta 31.

Kartta 32. Kuvassa georeferoimalla saatu sillanpaikka tähtenä.

Kartta 33. Ruskeemullantörmä Oriniemessä.

Karhee

Karhee on ”Orinimestä Punkalaitumelle menevän tien viereinen hietämäki, jolta on Urjalan rajoja käytäessä 1780 löydetty palaneiden kivien latomus, kuin ne olisivat olleet riihenkiukaasta” (Suvanto & Niemelä 1986: 30-31).

Koivunen kertoo, ettei Suomalainen paikannimikirja tunne yhtään karhee-merkkisyhtymää sisältävää paikannimeä. Se voisi hänestä viitata karheen lisäksi ja ehkä sitä todennäköisemmin karheeseen eli karhoon, joka on ’harjannemainen matala kasa heinä- tm. luokoa; tiehöylän sivulleen kasaama harjanne’ (Kielitoimiston sanakirja: karho).

Suomen murteiden sanakirjan mukaan karhe tunnetaan ainakin Satakunnassa myös ’muista pitkänomaisista kasoista, kasaumista, joukkioista’, kertoo Koivunen, ja lisää karhea-sanan voivan tarkoittaa myös ’isorakeista’, mikä voi hänestä olla mahdollinen nimenantoperuste, jos se sopii paikan luonteeseen.

SSA esittää karhe- ja karhea-sanat toisiinsa liittyviksi; sen mukaan sanat ovat deskriptiivistä alkuperää, mikä ei Koivusen mukaan auta ajoituksessa. Sanue esiintyy kuitenkin koko itämerensuomalaisella alueella, eli kyseessä lienee itämerensuomalaisen kantakielen aikainen innovaatio, joka ei siis voi palautua ainakaan ajanlaskua edeltävään aikaan, hän päättää.

Koivusen tiedonannon ominaisuuksiin liittyvät tulkinnat sopivat Karheen sijaintiin, jonka johdan muun muassa Suvanto & Niemelän (1986: 32) kartasta ”Konatunmaan rajaseutu”.

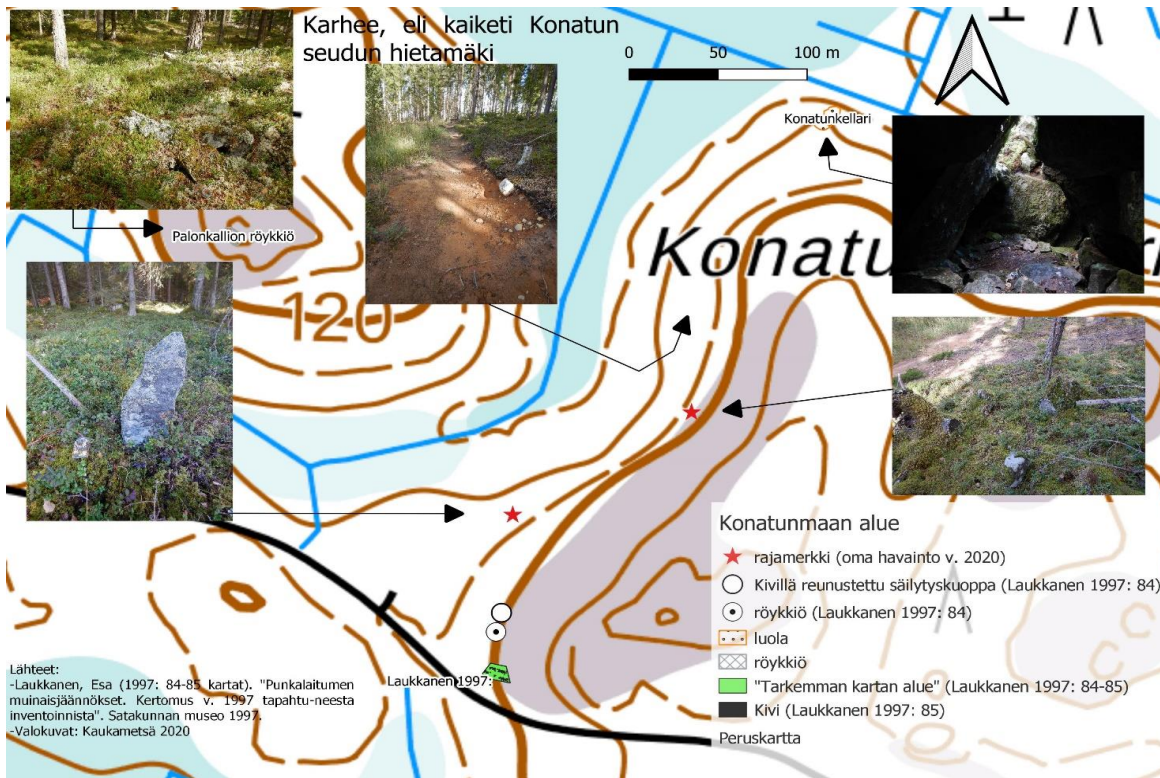
Kartan 34 keskimmaisessä valokuvassa näkyy Konatun monesti mainittu erityinen maaperä. Laukkasen (1997: 40) tulkinnan mukaan Killinen (1876: 25-27) puhuu muun muassa Palonkallion muinaisjäänöksestä Konatun Levon kuvailun yhteydessä, ja Laukkanen myös ymmärtääkseni tulkitsee tietyn inventoimansa paikan olevan Killisen mainitsemien ”kuuden pienen kivikyhäyksen” paikaksi. Kartalle 34 ja pienimittakaavaisemmin kartalle 35 olen georeferoinut Laukkasen piirtämältä kartalta tuon kohteen, sekä hänen myös inventoimansa kellarikuopan ja kiviröykkiön ”kivikyhäyksen” pohjoispuolelta. Kartalle on merkitty myös kaksi havaitsemaani rajamerkkiä, Palonkallion röykkiö ja Konatunkellarin luola.

Suur-Huittisten pitäjän historiassa (Lähteenoja 1949: 53) on kartta vuodelta 1790, jossa urjalalaiset kylät Oriniemi ja Koskioinen eivät vielä kuulu Punkalaitumeen, ja raja näyttäisi menevän Konatunmaan kautta Yhivuoreen (Lähteenoja 1949: 69-71).

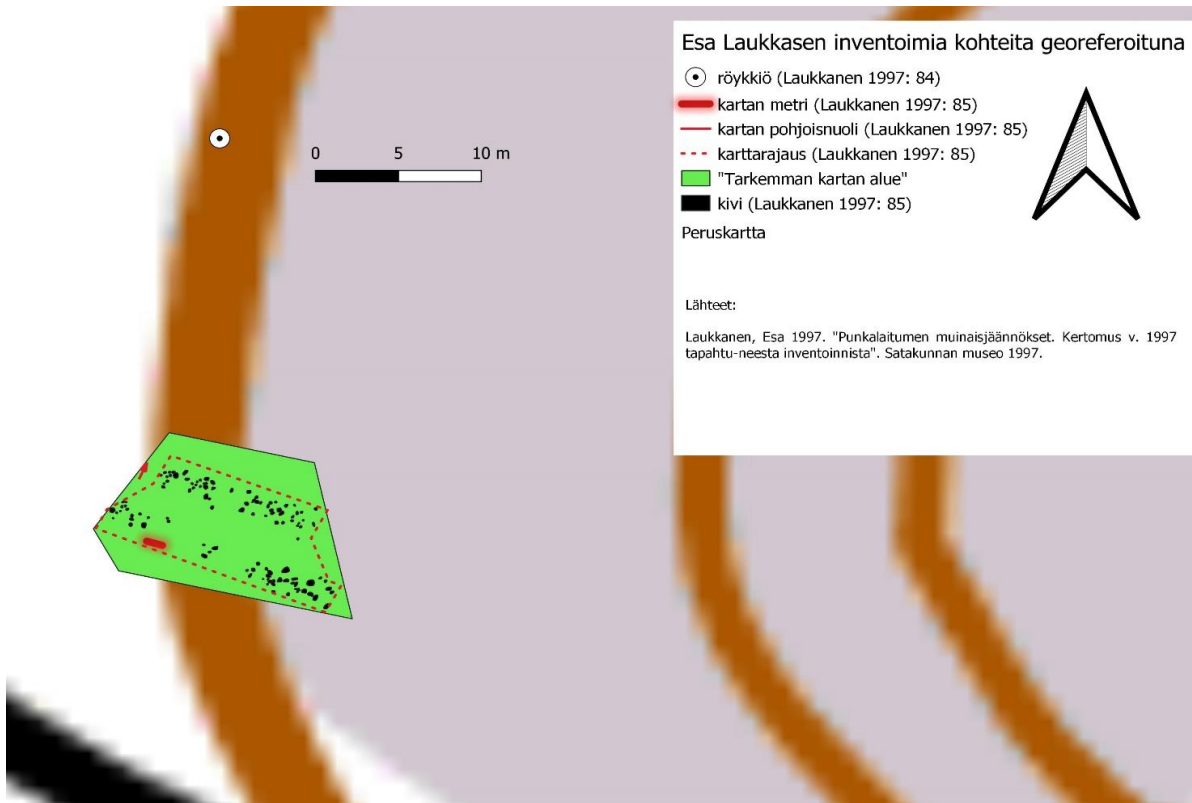
En osaa tarkasti paikantaa Karheen rajapaikkaa mihinkään rakenteeseen, mutta ajattelen Urjalan rajankäynnissä kohdatun palaneiden kivien kasan olevan mahdollisesti esimerkiksi Palonkallion

röykkiö tai Laukkasen inventoima Konatun kyhäelmä tai sen pohjoispuolinen röykkiö. Nämä kaikki sijaitsevat aika lähellä, muutaman sadan metrin tai askeleen päässä toisistaan, kuten Konatunmaan eri osien usein sanotaan sijaitsevan toisistaan aluetta kuvaavassa folkloressa.

Palaneiden kivien röykkiöt ovat rajamerkkejä parempia kiintopisteitä käytettäviksi maastoprofiileissa, kun tarkastellaan rajatulien polttamisen teoriaa ja sen mahdollisuutta, joten käytin niitä mieluummin analyyseissä.

Kartta 34.

Kartta 35. Vihreällä Konatun kivilatomus (Laukkanen 1997: 41), jotka hän tulkitsee Killisen (1877) ”kuudeksi pieneksi kivikyhäykseksi”.

Yhivuori

Yhivuori ja sen läheinen viisari on kuvattu pienimittakaavaisessa kartassa 36. Kartassa 37 on Yhivuoren rajamerkki ja siitä länteen sijaitseva, kolmesta pystytetystä kivipaadesta rakennettu rajamerkki, joka on tyypiltään hieman erikoinen.

Kartta 36. Yhivuoren rajamerkki.

Kartta 37. Yhivuori ja siitä länteen sijaitseva muu rajamerkki.

Koukonkallio

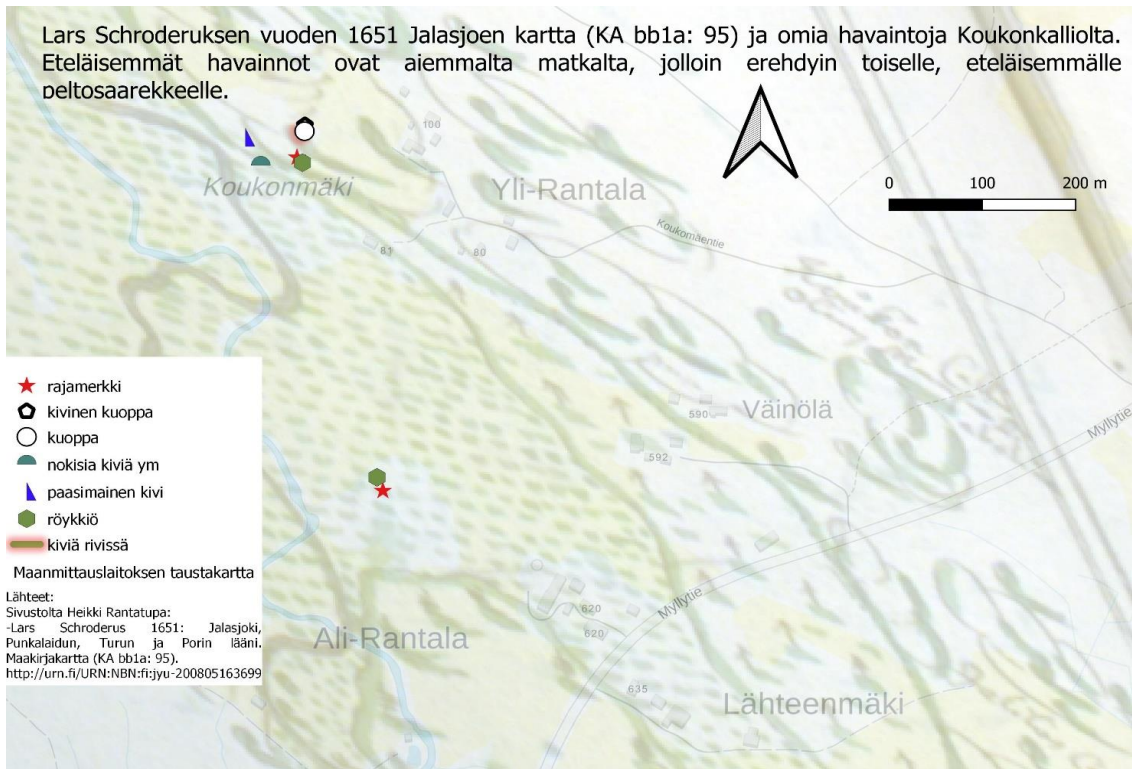
Koukonkallilta Laukkanen (1997: 25-28) kuvaa Koukonmäen kohteita. Ainoa Koukonmäen muinaisjäännösrekisterin kohde, rekisterinumeroltaan 619010014, on uskoakseni kartassa 38 ylärivin keskimmäinen kuva. Se ainakin sijoittuu karttaohjelmistoon tuotuna aika samaan kohtaan.

Havaitsin myös 4 riviin asetettua kiveä, joista ajattelin, että olisivatko ne voineet olla lasten tekemiä. Samoin ajattelin Härmän mäen läntisimmästä, pienestä kiviainesta. Lastenkin rakennelmat voivat säilyä pitkältäkin menneisyydestä, etenkin kivirakennelmat. Havaitsin myös yhden rajamerkin raunion. Joka on merkitty punaisella tähdellä karttaan. Käytin sitä maastoanalyysissäni kiintopisteenä.

Eräällä aiemmalla matkallani kävin Koukonmäen eteläpuolisella peltosaarekkeella, josta kuusen alta havaitsin myös uskoakseni hieman raunioituneen rajamerkin, ja sen pohjoispuolella kiviröykkiön. Näiden sijainnit on hieman muistinvaraisesti merkitty kartalle 39, jolle on myös pyritty georeferoimaan Schroderuksen vuoden 1651 maakirjakartta (KA bb1a: 95), jolla tuo salaperäinen teksti hieman kuultaa läpi pohjoisnuolen ja mittakaavajanan alapuolella. Kartan georeferointi oli tosin vaikeata, sillä kiintopisteiden löytäminen tuotti vaikeuksia, ja kartta on aika suurimittakaavainen, joten yksityiskohdat eivät osu hyvin paikoilleen karttaan tarkentaessa.

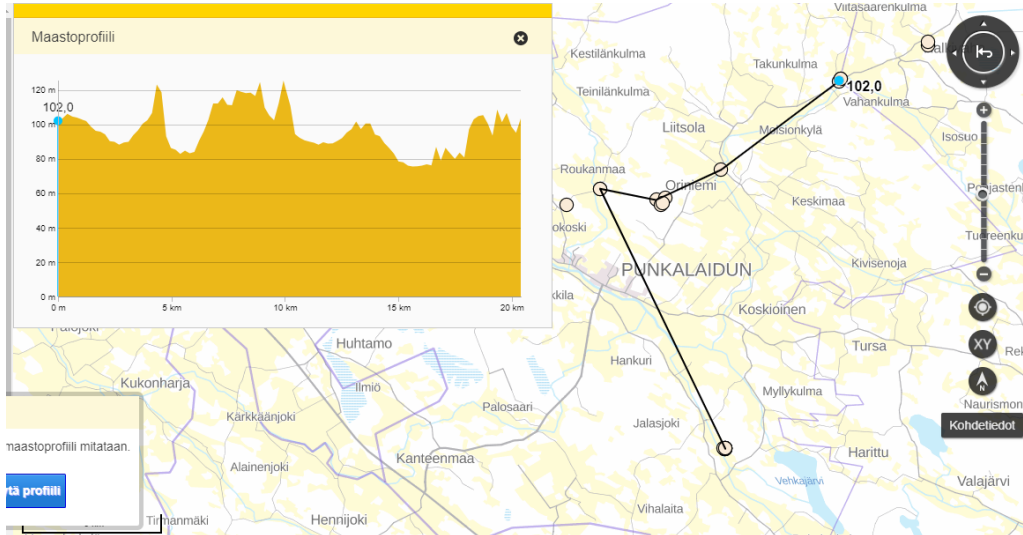

Kartta 38. Koukonkallion havaittuja rakenteita.

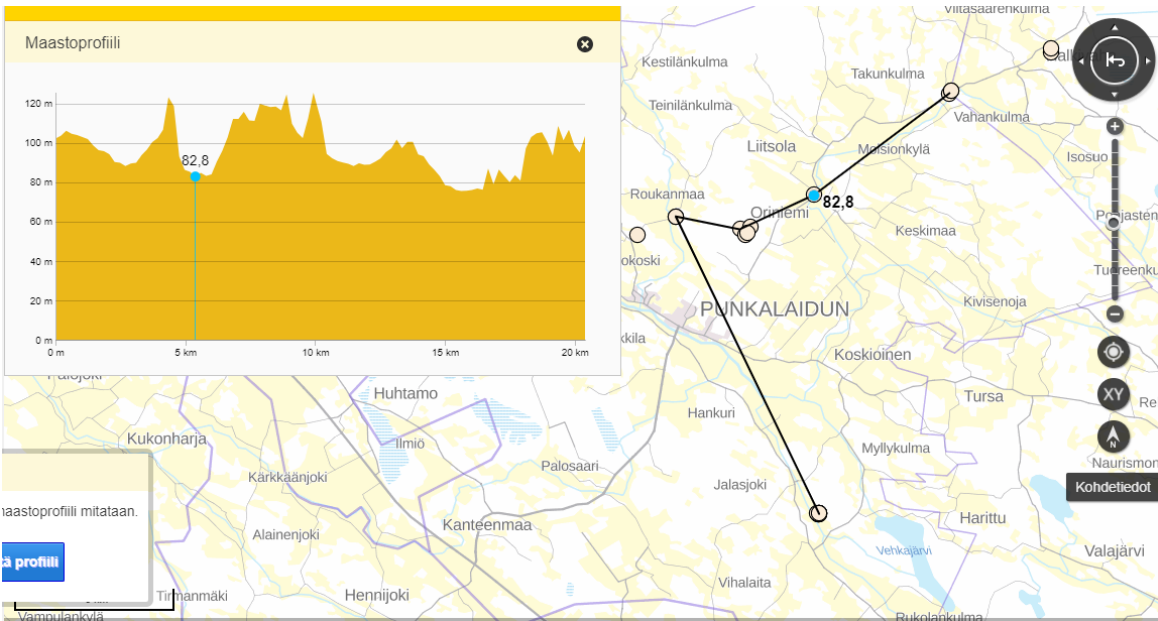

Kartta 39. Mittakaavan ja pohjoisnuolen alapuolella kuultaa Schroderuksen kirjoitus Koukonkalliosta.

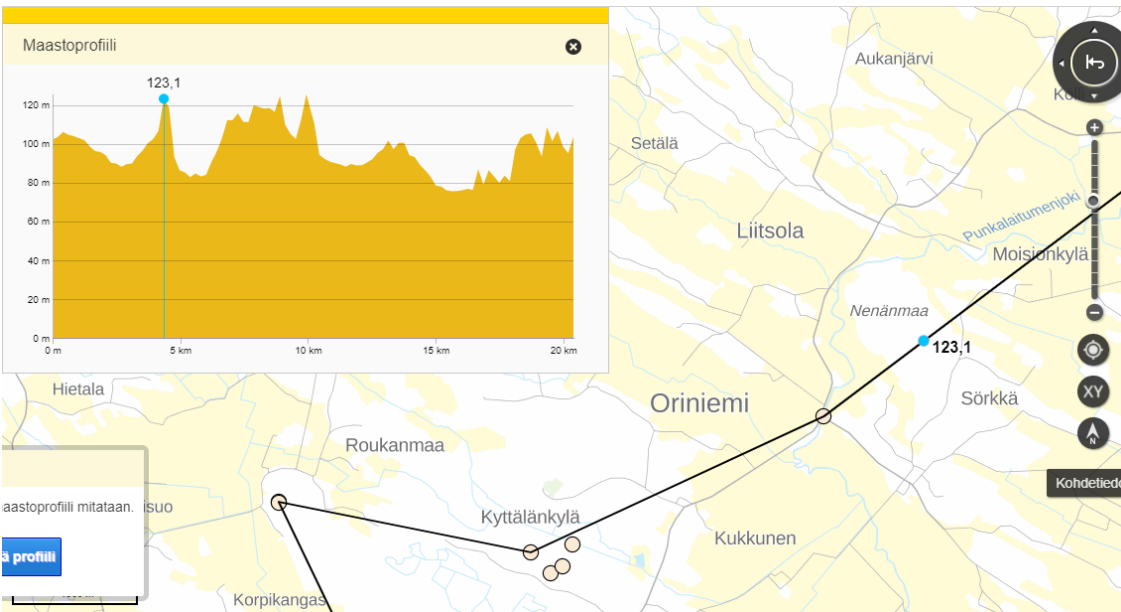
Maastoprofiilit Halkivaha – Yhivuori sekä Koukonmäki

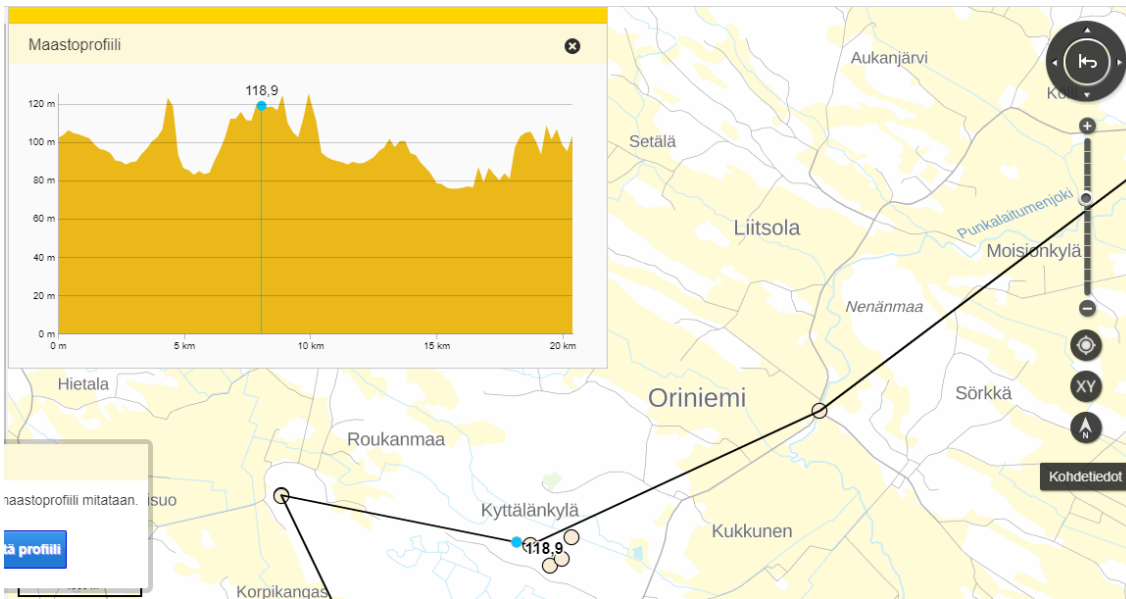
Kohde 17 Halkivaha 102 m.mpy.

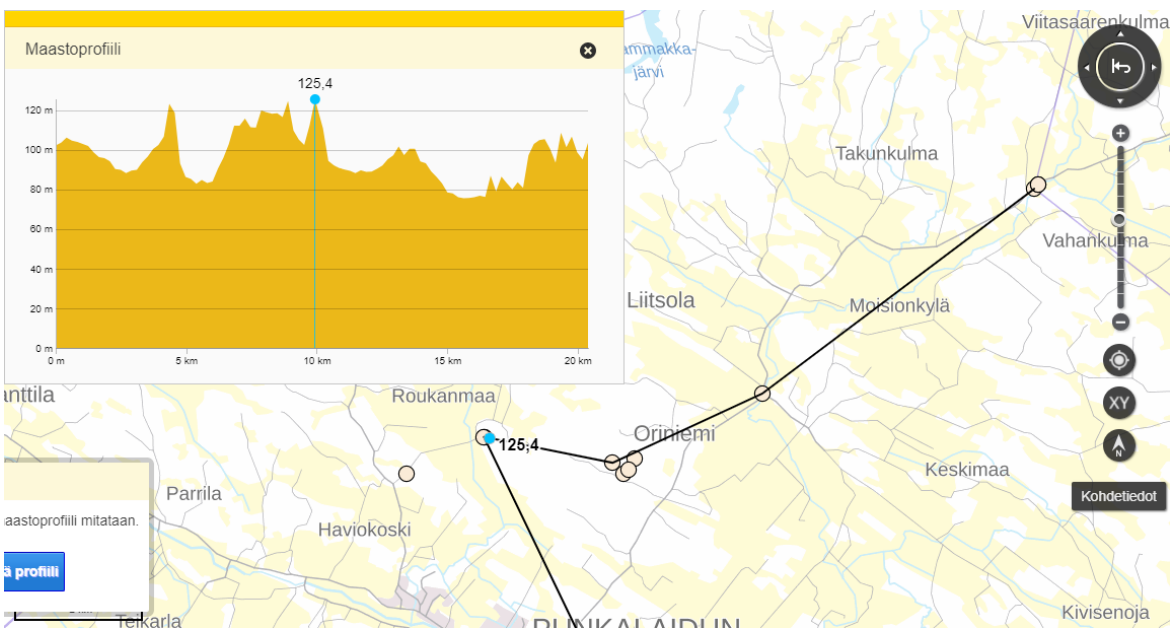
Kohde 19 Oriniemen silta 82,8 m.mpy.

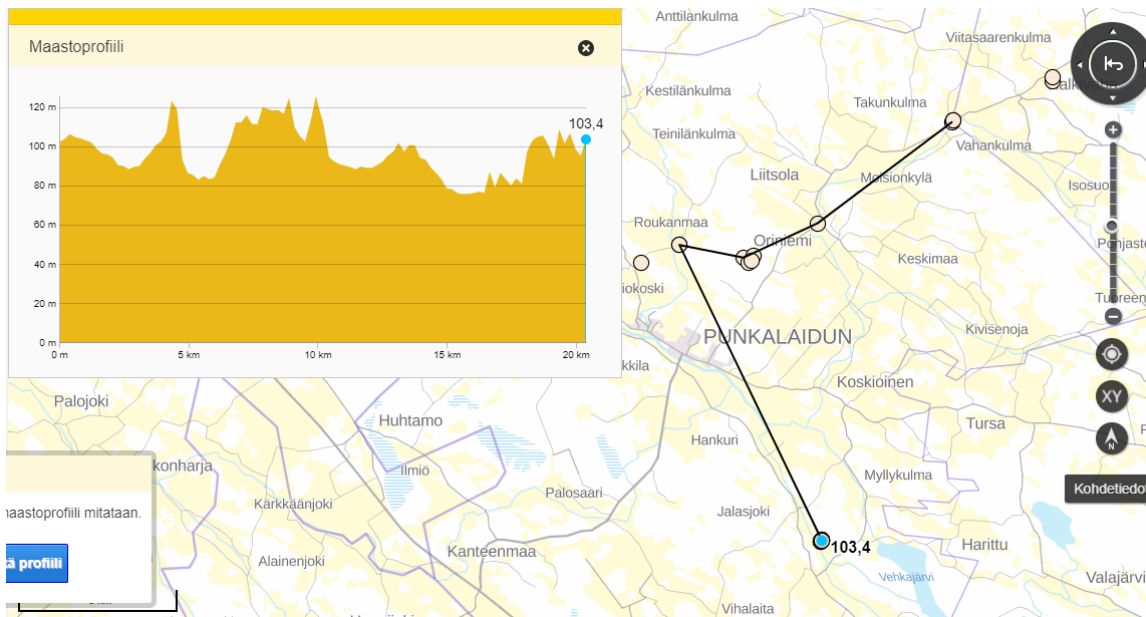
Kohde 17-19 Nenämaa. Savumerkkienkin kannalta merkittävä näkymäeste on korkeudeltaan 123,1 m.mpy Halkivahan ja Oriniemensillan välillä.

Kohde 20 Palonkallion röykkiö Konatussa on korkeudessa 118,9 m.mpy. Välikankaan seutu kohoaa korkeimmillaan 115,5 m.mpy:n korkeuteen. Vaikka se katkaisee hieman pisteiden välistä suoraa linjaa, ei se silti estäisi minusta mahdollisten savumerkkien havaitsemista näiden välillä.

Kohde 21 Yhivuori. Korkeus 125,4 m.mpy. Korkein este Palonkallion röykkiöstä (118.9 m.mpy) sinne on 123,4 m.mpy kohouma matkan puolivälissä, eikä se ole näkyvyyseste. Myöskään ”kivikyhäksen” tai rajamerkkienkään suunnasta ei merkitseviä esteitä synnyt Yhivuoren suuntaan.

Kohde 22. Rajamerkin raunio Koukon mäellä korkeudessa 103,4 m.mpy. Yhivuorelta ei ole nähdäkseen näkyvyysestettä sinne ihmisen katseen tasolta tai ainakaan savumerkkien tasolta. Korkein este olisi Jalasjoen Marttilassa 109,4 m.mpy:n korkeudessa. Rajamerkki on lisäksi Koukon mäen alarinteessä ja sen itäpuolella. Mäen laella löytyy selkeämmin suoran näkyvyyden pisteitä.

3. Analyysitulosten tulkinta ja yhteenveto

3.1. Rajapaikkojen käyttö analyysitulosten valossa

3.1.1. Kronologia

Kaikki vanhimmat rajatuomiot sijoittuvat Alifrostiin (1984: 93-94) viitaten hallintopitäjien perustamisen ja linnaläänien perustamisen jälkeiseen aikaan, eli vuosia 1410-1413 myöhemmiksi, ellei sitten mahdollisesti Kehron kylän Pakkasenvuoren kautta jakavan ja ”Vesilahden kirkossa säilytettyyn silloin jo vanhaan rullaan” raja olisi 1400-lukua vanhempi.

Suvannon mielestä rulla saattaisi liittyä Lempäälän ja Vesilahden jakamisajankohtaan eli 1300-luvun alku (Suvanto 1973: 88).

Jos Suvannon arvelu on oikein, olisi ”rullan” raja linnaläänejä ja hallintopitäjiä vanhempi, mahdollisesti siis sinettimaakuntien aikainen. Rullan rajaan ei sijoitu koskipaikkoja Halkivahankoskea lukuun ottamatta, mikä saattaisi epäsuorasti viitata sen olevan 1400-lukua vanhempi. Rullan rajapaikkojen nimien etymologiset osat vaikuttavat vanhoilta, eikä niissä ole viittauksia uudenaikaisempiin teknologioihin, sillä kiukkuririihikin Kiukkurivuoren nimen selittäjänä

lienee ajallisesti ristiriidassa kyseisen riihimallin rajatuomion antamista myöhäisemmän ilmaantumisen tähden.

Toisaalta puolestaan Lempäälän eteläraja perustuu varhaisimmillaan 1600-luvun lähteisiin Kehrintynnerin ja Haihunkosken väliltä, ja siitä vuoden 1564 tuomioon, ja vasta Pyörökoskella on keskiaikainen vuoden 1510 tuomioon perustuva rajapaikka maakuntarajalla, ja se on siis käytännössä vanhin Lempäälän rajapaikka maakuntarajalla, ja ainoa keskiajan puolelta oleva.

Lainlukija Kristoffer Pietarinpojan perustettua Viialan kartanon vuonna 1610 Lempäälän Viialan-Tolvilan-Alkkulan jakokunnan alueelle, niin Viialan kylän seitsemästä talosta säilyi 1500-luvulta vain Seppälä, muiden myydessä tilansa Kristoffer Pietarinpojalle, vaihtaen ne taloihin Haudanniemestä, kertoo Suvanto (Suvanto 1954: 39, 129). Tästä herää kysymys, missä sijaitsi Viialan kylän Seppälä ennen Viialan kartanon perustamista. Haihunkosken eteläpuolella on nykykartassa Seppälä. Seppälää ei toisaalta näy Mörtin vuosien 1691-1699 kartoissa, joten se on voinut jäädä kartanon rajan eteläpuolelle, jolloin Lempäälän Viialan kylän rajakin olisi ollut eteläpuolella 1500-luvulla. Toisaalta myös Pietarinpoika on omistanut maata rajan eteläpuolelta Haudanniemestä, eihän hän muutoin olisi voinut siirtää Viialan kylän muuta väestöä sinne perustettavan kartanon tieltä.

Oriniemen kylässä voisi näkyä maakuntalaitoksen synty arkeologisesti, mikäli esimerkiksi Ruskeamullantörmä olisi kylähautausmaa. Ilmeisesti kylähautausmaat eivät kuitenkaan suoranaisesti kerro kyläyhteisön kohtaamasta ristiretkiajasta, vaan ne liittyisivät keskiaikaan mutta toisaalta myös varhaiskeskiaikaan (Niukkanen 2009: 30, 77). Täten hautausmaasta ei voine päätellä ristiretkien seurauksena mahdollisesti syntyneiden sinettimaakuntien syntyyn liittyviä kronologisia kysymyksiä.

3.1.2. Vesistöt

Mörtin kartan korkean vedenpinnan huomioiden, joka näkyy muun muassa Viialan ja Tolvilan kartanoiden välisen Alkkulanlahden olemassaolona ja georeferoinnin perusteella myös Konhon rantaviivan korkeampana sijaintina voisivat puhua sen puolesta, että Viialan Pyhällön Ristikivi olisi voinut olla keskiaikainen Viialan kylän rajamerkki. Ristihän oli keskiajalla yleinen rajan merkitsemistapa, josta luovuttiin 1600-luvulle tultaessa.

Hypoteettisesti voisi ajatella, että esimerkiksi Lempäälän Kuokkalankoskeen ehkä 1400-luvulla rakennetut myllyt olisivat aiheuttaneet myöhäiskeskiaikaisen, verraten hetkellisen vedenkohoamisen Vanajan vesistön puolella Jumusen järvessä, eikä täten asiassa olisi kyse

luonnonhistoriallisesta vesistön pinnan muutoksesta. Asialla olisi kuitenkin voinut olla merkitystä varhaisimpien rajapaikkojen muodostumiselle, joka pääosin tuntuisi ajoittuvan vesimyllyjen ilmaantumisen kanssa samalle vuosisadalle eli 1400-luvulle, jolloin myllyteknologian saapuminen on voinut muutoinkin sekoittaa rajoja.

Vesimyllyt, samoin kosket ja sillat ovat usein ympäröivää aluetta alavampia paikkoja. Vesimyllyjen perustaminen 1400-luvulla olisi voinut sotkea myös rajapaikkojen keskinäiseen näkyvyyteen perustuvaa järjestelmää, mikäli sellainen olisi ollut. Vesimyllyt voivat selittää ainakin Tiihalan rajankäynnin alavimpia paikkoja. Myllyteknologiaan liittyviä myllynkivien valmistuspaikkoja on ilmeisesti kolmella eri mäellä Kuohenmaalla. Myllynpaikka on saattanut liittyä myös Tuhonkosken ja ehkä myös Rajasiltaa Oriniemen ja Liitsolan välillä. Haihunkosken kohdalla kalastuksella on ollut kaiketi suuri merkitys, joten se ei selittyisi rajapaikkana pelkillä myllyvaltauksilla.

Oinonkiven ja Halkohaavan järven väli vaikuttaisi olleen tärkeä vesistönylityspaikka saarten suojaamana kapeikkona Roineen ja Mallasveden suurten järvien välillä, ja kulkureittinä kenties jo vanha.

Toisaalta korkeiden mäkien rajapaikkojen kerrostuma myös näkyy kiistatta tutkimusalueella, ainakin sen eteläisemmissä osissa. On mahdollista, että se on jonkinlainen vanhempi traditio, jonka saumoihin ikään kuin myllyvaltauksiin liittyvät uudemmat traditiot olisivat limittyneet. Mäki-orientaatio voisi liittyä linnavuoriin ja muihin vanhempiin mäki- ja näkyvyys-traditioihin, jotka näkyvät erinäisissä arkeologisissa muinaisjäännöstyypeissä.

Kehron pohjoispuolitse menevä raja on Suvannon (1973: 88) mukaan vuodelta 1429 ja vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla vahvistettu. Se olisi siis alun perinkin linnaläänien ja hallintopitäjien perustamista myöhempi. Kehron pohjoispuolitse kulkevan rajapaikannimeä *Tuhonkoski* ei Koivusen tiedonannon mukaan voida ajatella yli tuhat vuotta vanhaksi sanaksi, mikäli Tuho-sana ei liity tuhtoon vaan nimenomaan tuhoon. Sikäläkin siis itse paikannimikään ei voi yltää kovin kauas. Keskiajalle sijoittuvia sanaetymologisia tietoja Koivunen antoi myös sanoille mylly ja tynnyri, jotka esiintyvät rajapaikkojen nimistöissä käsitellyllä alueella.

3.1.3. Käyttö uhripaikkana

Koukonkallion osalta on Jutikkala pohtinut Sääksmäen historia I:ssä, että se olisi jo varhain joutunut kirkon omistukseen pakanallisen uskonnollisen taustansa tähden. Alifrostin (1984: 64-66) mukaan Hämeen pakanalliset paikat olisivat jo olleet kirkon hallussa 31.1.1228, kun Gregorius IX:n

kirjeessä saksalaista ja balttilais-gotlantilaista valtapiiriä edustaneelle Tuomas Piispalle 31.1.1229 kehoitettiin Suomen kirkkoa ottamaan haltuunsa pakanalliset kulttipaikat. On toki hankalaa arvioida pakanallisen uskonnollisen identiteetin vahvuutta ja sen mahdollisesti kokoavaa *communitas*-henkisyyttä alueellisesti, mutta epäsuorasti Gregorius IX:n kirje viittaa siihen, että communitaksen perusta oli uskonnollinen, tai ainakin, että paavi näki asian olevan näin. Paavin oman identiteetin tähden hän tietysti näkisi asian näin.

Jutikkalan (1934: 98-99) mukaan alun perin Jaakkolan tulkinnan mukaan Sääksmäki omisti Koukonkallion luota vielä 1600-luvulla 340 kuormanalan niityn, ja että se olisi alun perin kuulunut kirkolle, päätyen reduktion kautta kruunulle. Hän arvelee ”perkeleen talon” yhteismaalla yhteisesti kerätyn sadon päätyneen tietäjämiehen tai uhrimenojen suorittajan palkkaan, keskiajalla taas kirkon hyväksi.

Tutkimusalueen eteläosa koskee myös Huittista, ja Suur-Huittisten historiassa on esitetty Huittislaisten paikannimien yhteyksiä Viroon, ja jopa itse pitäjännimen esitetään Viron vanhimmassa maakirjassa vuodelta 1220 tanskalainen sukunimi Hvide (Lähteenoja 1949: 85-86). Lähteenoja (1949: 86) ainakin otaksuu Hvide-nimen tulleen Suomeen vuosina 1191 ja 1202 Tanskasta tehtyjen ristiretkien seurauksena.

Eräs selitys maakuntarajojen synnylle voisikin olla, että ne olisivat osittain muodostuneet pakanallisten kulttipaikkojen sijaintien mukaan ristiretkien käytännön toimintalogiikan perusteella. Onhan Halkivahakin mainittu myös palvontapaikkana ja Konatunmaahan liittyy monenlaista taikauskkoa. Myös Eräjärven Eräpyhään liittyy uskontoarkeologiaan liittyviä piirteitä ja tarinaperinteitä, se sijaitsee vanhimman maakuntarajan lähellä (Suvanto: 1972: 52). Suvanto liittää Eräpyhän kategoriaan ”*pyhä*”-nimisiä rajoja, ja sen lisäksi joitakin ”*pyhä*”-nimisiä paikkoja, jotka eivät ole rajalla, mutta aivan sen lähellä (Suvanto 1972: 51). Tämä resonoi myös Viialan Pyhällön Ristikivenkin kanssa.

Suvanto (1972: 52) kertoo, että Reinhold von Beckerin mukaan Eräpyhässä olisi vuonna 1750 ollut ”sylenkorkuisia jätettä pyöreästä kivirakennelmasta, läpimitaltaan noin syli, sekä toisesta soikeasta kivikasasta. Niistä länteen oli kaksi kyynärää korkea kivi, jonka juurella oli hiiltä. Beckerille kerrottiin, että kiven päällä oli muinoin poltettu ruumiita”.

Kirkko kuulemma valtasi paikan, pystyttäen sinne ristin, joka aina uusittiin, ja nykyään siellä olisi kallioon hakattu risti, ja paikkaa voidaan pitää eränkävijöiden uhripaikkana ja rinnastaa se Ylä-Satakunnalle tyypillisiin lapinraunioihin, hauta- ja uhripaikkoihin, jotka usein olivat mäellä ja joista oli laaja näköala järvelle (Suvanto 1972: 52).

Mahdollisesti myös Halkivahan rajakivellä on tarinaperinteen mukaan toimitettu uhreja, kuten Laukkanen (1997: 87) mainitsee viitaten ”*Satakunnan seutukaavaliiton julkaiseman kulttuurihistoriallisten kohteiden luettelon v:n 1978 laitokseen*”. Jos Halkivahan kiven ja kosken alue on ollut ennen rajaluonnottansa esimerkiksi uhrilehto puronvarressa, niin minkälaisen yhteisön uhripaikka se olisi ollut, vesilahtelaisten, tyrvääläisten, urjalalaisten, hämäläisten, satakuntalaisten vaiko koko sitä ympäröivien alueiden? Kartasta A voi oransseista pisteistä saada jonkinlaisen käsityksen rautakauden muinaisjäännöskohteiden jakaumasta tutkimusalueen kunnissa. Näistä lähinnä Halkivahaa olisi nähdäkseni Hämeen puolen Urjalan rautakautisten jälkien keskittymä. Yhdeksi tavaksi ottaa haltuun pakanoiden uskonnollisia paikkoja voisi kuvitella niiden tekemisen hallinnollisiksi rajoiksi, jolloin palvojayhteisö hajoaisi, ja palvontapaikka marginalisoituisi. Urjalan rajapaikoilla vaikuttaisi eniten olevan viitteitä pakanallisesta uskonnon harjoittamisesta, mikä voisi viitata rajapaikkojen syntyneen ristiretkien maakunnallisesta ulottuvuudesta ja ristiretkien mahdollisesta toimintalogiikasta, eli pakanallisten palvontapaikkojen haltuunotosta.

3.1.4. Kaskeaminen

Soidunkivellä, tai sen vierellä Härmän mäellä on mahdollisesti kaskeamiseen liittyviä rakenteita, kuten kellari, kiviaitoja ja röykkiöitä.

Eräs territorialismin muoto saattaisi olla kaskeaminen rajoilla, sillä vanhan tavan mukaan maa otettiin kaskeamalla haltuun, ja täten kaskeamalla nautintoalueensa rajoilla voisi ikään kuin estää alueidensa kutistumisen. Voisi ajatella, että rajat muodostuisivat tällöin kaskeamiskelvottomien, kivisten ja karujen seutujen muodostamien etenemisesteiden yli, ja rajapaikat sijoittuisivat väliin jääville kaskeamiskelpoisille paikoille. Näille paikoille syntyisi raja ja mahdollisia palorapautumia ja polton jälkiä seudun kiviin ja vahoihin. Rajatulien poltto olisikin kaskenpolttoa, jolla olisi nautintoaluetta, eli esimerkiksi takamaata suojaava tarkoitus.

Tällaisten rajakaskimaiden tulisi olla säännöllisesti kaskettavia kiertokaskipaikkoja, joita tehtiin lehtimetsiin, erotuksena uudemmissa, kuusikoiden huuhtakaskista (Niukkanen 2009: 44-45) ja jatkaa: ”*viljelyn jälkeen (kierto)kaski jäi muutamaksi vuodeksi niitettäväksi ahoksi, sen jälkeen metsälaitumeksi ja noin 20–30 vuoden jälkeen kasvupaikan hyvydestä riippuen kaadettiin metsä uudelleen kaskeksi*”, todeten vielä, että kivet kerättiin usein kasoiksi isojen maakivien ympärille, viljelmän ympärille saatettiin rakentaa kivi- tai pisteaitaa suojaksi eläimiltä, kaskimaiden maakuopissa säilöttiin nauriita ja kaukokaskilla saattoi olla myös riisiä.

Niukkasen (2009: 45) mukaan ”*Erityisesti kiertokaskialueita on saatettu hyödyntää hyvin pitkiä aikoja, ja ne saattavat sisältää arkeologista aineistoa esihistorialliselta ajalta 1800–1900-luvuille*”,

ja että tyypillisiä kaskialueiden rakenteita ovat taidokkaastikin ladotut, usein pyöreähköt, mutta muunkin muotoiset rökkiöt, sekä hautamaiset kuopat, mutta myös pyöreät, matalan vallin reunustamat kuopat, joskus tilapäisasumukset ja potaskanvalmistukseen liittyvät merkit koivurovioista.

Vaskisuonluoto tuskin voi olla kaskipaikka luonnonolojensa puolesta. Vesilahden puolella rajaa tosin on viljelykelpoista maata.

Kehrintynneri saattaisi tässä selitysmallissa olla tynnyrinalan kaskimaa, jonka ensi- tai toissijainen tarkoitus olisi territoriaalinen suojavaalaus. Kehroi- etuliite ilmaisisi nimenomaan omistajuutta. Koivunen antaa paikannimelle tynneri-osan osalta ajoituksen 1375-1562 ja lainautumiskieleksi myöhäiseen muinaisruotsin (suullinen tiedonanto).

3.2. Tulokset ja yhteenvetoa maastoprofiileista

Oiononkiveltä maastoprofiilin puitteissa näkynee saarten lomitse Pajulan suuntaan vastarannalle, kun ottaa huomioon toista metriä korkean havaitsijan. Oiononkivellä saattaisi olla näkemiseen liittyvää etymologista taustaa saamelaiskielissä. Tiihalan vuoden 1510 rajatuomion paikat, siltä osin kuin ne sijoittuvat vanhimmalle historialliselle maakuntarajalle tässä, vaikuttaisivat kaikki olevan näkymäesteellisiä rajapisteiden väliltä, mutta toisaalta havaitsija voisi nähdä molemmat rajat näiltä välikohoumilta, joita ovat Halkohaavanjärven koillispuolinen, harjumainen kohouma, Lavianvuori ja Ristikallio. Tiihalan rajankäynnissä on ollut tietty toimitusmiesten määrä, joka kenties heijastelee jotakin vanhaa, maakuntalain oikeushistoriallista taustaa, joka saattaisi olla kotoisin Uplannin laista tai muualta.

Tiihalan rajankäynnissä Oiononkivestä seuraava Saarikylissä oli Raronkius. Suvanto liittää sen myös ”Kiukaat ja liedensijat”-kategoriaan kertoen, että sen ensi maininta on vuodelta 1510 nimellä Raron Kiuwass, ja että se sijaitsi Tiihalan jakokunnan rajalla Vehoniemen jakokuntaa vastaan Raronsalossa (Suvanto 1972: 139). Proseminarityössäni (2019: Liite 16.1.) löysin kolmikulmaisen kivikasan, kuin kolmisoppiiriin perustuksen, mutten osaa sanoa, onko se Raronkiuas. Muuta tuleen liittyvää en näe Tiihalan rajankäynnin osuuden rakenteissa. Tiihalan rajapaikoissa on näkyvissä pikemminkin vesi kuin tuli.

Pyörökosken ja Leukamankiven välillä ei ole kuuluisia, historiallisia rajankäyntejä, ainakaan säilynyt, se on maankäytöltään Lempäälän ja Sääksmäen takamaita Savijärven seudulle asti. Laukemankiveltä, jota ei löytynyt, on vuoden 1564 Hogenskild Bjelken ja Knuut Knuutinpojan tuomio Haihunkosken laakaan. Leukamanharjulta luultavasti olisi nähtävissä rajatuli

Haihunkoskella. Pyörökosken ja Leukamanharjun väliin jää Sääksmäkeläisten takamaita ja Lempäälän Savijärven erämaita. Näkymäeste on alle kilometrin päässä Pyörökoskesta Leukamaan päin, josta jo näkisi Leukamanharjulle esteettä. Pyörökoskella voi olla vesimyllytausta, leukamankivi saattaa olla vanhan tien varren maamerkki ja Haihunkoski saattoi olla tärkeä kalastuspaikka, jonka jakamisesta oli sovittava.

Viialan 1600-luvun rajankäynneissä tuskin poltettiin rajatulua, sillä maanmittausala oli jo edistynyt. Mikäli se kuitenkin periytyy keskiajalta, jolta lähteitä ei ole säilynyt, on se melko esteetön lukuun ottamatta Sormussuonkalliota, joka muodostaa 8 metrisen esteen Kehrintynnerin ja Soidunkiven välille, mutta Härmän mäen rökkiöille näkymä on esteetön. Sormussuonkallion seudulla vaikuttaisi kuitenkin olevan jonkinlaista rajataustaa, sillä esimerkiksi Lempäälän ja Vesilahden pitäjänkarttojen raja sijoittuu sen lähelle.

Tulisia rakenteita rajan osuudella ovat Järviön mahdollinen riihenraunio ja Soidunkiven rökkiöt ja kaskiviljelyn jäänteet, nekin tulisena paikkana. Lisäksi magnetismi rakenteissa Järviössä ja Härmän mäellä voisi ehkä johtua tulen pitämisestä.

Kehron alueen ”rullan” rajojen osalta on Soidunkiveltä Kiukurivuorelle esteetön, mutta välistä jää tuntematta tarkat rajapisteet. Kangurijärvi on tuntematon tarkan rajapisteen osalta, vaikka kuivattu järvi on paikannettavissa, Kehroivuoren osalta tilanne on vähän sama. Rullan tuomiossakin Kiukurivuorelta Vaskisuonluodolle on näkymäesteenä Vaunuvuori.

Kehron toisen rajatuomion mukaisen myllyn eli oletetun Tuhonkosken kautta Vaskisuonluodolle on kolme näkymäestettä. Ensin pian myllyn jälkeen lännessä Höllin pohjoispuolinen mäki, sitten korkein paikka Karhuvuoren ja Tunturivuoren välinen Rajakallion ylänkö ja lopuksi vielä Vaunuvuori (joka on näkymäeste myös Kiukurivuoren ja Vaskisuonluodon välillä).

Keskimmäinen Rajakallion ylänkö on kahteen muuhun verrattuna kuitenkin niin korkea, että tuolta Karhuvuoren-Tunturivuoren alueelta voisi mahdollisesti havaita savumerkkejä Kehron myllyltä ja Vaskisuonluodolta samanaikaisesti.

Vaskisuonluodolta Halkivahaan ei ole valtavia näkymäesteitä, mutta Halkivahasta Oriniemen sillalle on, se on Nenämaa. Halkivaha on mahdollisesti tulenpitopaikka, mutta onko se ollut sitä rajatulien polton takia vai uhri- tai kaskipaikkana, on asia erikseen. Jos lasketaan sinettimaakuntien perustamisesta eli vuoden 1250 paikkeilta Halkivahan ensimmäintään 1418, niin olisiko 168 vuotta

rajatulien polttoa riittävästi rapauttamaan kiven, mikäli tulia poltettaisiin vuosittainkin? Tähän vastaamiseksi tarvittaisiin geologista asiantuntemusta, jota minulla ei ole.

Oriniemen silta on lähellä Nenämaata, kylien raja jopa menee sen laella, mikäli Oriniemen silta on sama kuin Rajasillan rajapaikka, jolloin kyläläisten olisi kätevää katsella rajaa yhdessä sieltä omilta rintamailtansa. Karheessa eli Konatunmaan rajaseudulla on kaksikin tulista röykkiötä ja kellari, joka voi liittyä kaskeamiseen. On myös kaksi rajamerkkihavaintoa röykkiökohteiden välistä. Konatunmaalta lienee mahdollista nähdä ainakin savua Yhivuorelta. Yhivuorelta on esteetön näkymä Koukon mäelle ja myös sillä sijaitsevalle rajarauniolle, vaikka rajaraunio sijaitsee alarinteessä ja hieman Koukonmäen takana Yhivuoren suunnasta katsoen. Luultavasti näiden välillä olisi kuitenkin vähintään jokin yksi tai usempi välirajakin, mutta suorakin linja jakaisi aika hyvin Koskioisen kylän Hämeen puolelle, mihin se kuuluukin, ja muut Punkalaitumen eteläisemmät kylät Ala-Satakunnan Huittisiin, niin kuin kuuluisikin historioitsijoiden mukaan mennä.

Ajatus rajatulien poltosta ei ole mahdoton. Tiihalalan suunnalla toisaalta myllyt saattavat hallita rajaa, mutta siellä toimisi tähystäminen mylly- ja koskipaikkojen välisiltä mäiltä käsin. Arajärvenmaan näkymäeste Sormussuonkallio toimisi samoin tähystyssuuntana molempiin suuntiin.

Huonoin näkyvyys on Tuhonkosken ja Vaskisuonluodon välillä, mutta sitäkin saattaisi voida tähystää Rajakalliolta molempiin suuntiin Tiihalalan rajan paikkojen maasto-ominaisuuksien tapaan.

Alifrosti tuo monia maakunnallisia instituutioita esiin, mutta uskonnolliseen communitakseen hän ei ota kantaa, Halkivahaan liittyy vaihtoehtoinen selitys uhripaikkana, samoin Koukonkallion seutuun, johon liittyy myös Jutikkalan tulkinta varhaisesta kirkollisesta haltuunotosta. Tästä voisi kysyä, olisivatko maakuntarajat saattaneet osittain muodostua uskonnollisten kulttipaikkojen ympärille, kun ristiretkien puitteissa olisi luotu korvaavaa uskonnollista communitas-perustaa.

Toisaalta varmaankin jonkinlaista yhteisöjen territorialismia on ollut esihistoriallisellakin ajalla, sillä territorialismi vaikuttaa melko universaalilta antropologiselta käytökseltä. Vesilahden Linnamäen linnavuori on lähellä Soidunkiveä, noin neljän kilometrin päässä siitä. Jos tuolla tai muilla linnamäillä olisi poltettu viestittämistarkoituksessa tulia, niin miksei ainakin joskus rajoillakin.

Lopuksi voidaan kuitenkin todeta, että tulenpoltolla rajapaikalla voi olla muitakin syitä, kuin rajan merkitseminen maastoon savumerkkien avulla, ja että kaikilta osin ei ole suoraa näkyvyyttä

rajapaikkojen välillä, tässä tutkimuksessa näitä ovat Arajärvenmaan, Kuohenmaan ja Kehron pohjoisosan alue sekä Oriniemen ja Liitsolan välinen Nenämaa ainakin.

Monissa rajapaikkojen nimissä on myös nähtävissä etymologisia tai nimistön merkityksiin liittyviä *terminus post quem* -piirteitä, jotka ajoittavat niitä keskiajalle, eikä sitä vanhemmiksi. Myös toimitusmiesten lukumäärä rajankäynneissä ja sen seurauksena mahdollisten savumerkkien käytön toteutustapa ja mielekkyys herättävät kysymyksiä.

Lähteet

Suulliset tiedonannot

Astia-asiakirjapyyntö Inkinen, Jaana

Keskustelu Pentti Kalliovalkaman kanssa 3.12.2108

Koivunen, Tomi, paikannimien tarkastelu

Lintunen, M.K., suullinen tiedonanto 2021

Karttalähteet

Kalmbergin kartasto: <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/79289/fc20050774.jpg?sequence=19>

Maanmittauslaitos. Vanhat painetut kartat:

214101 1953

212310 1954

221408 1959

211412 1959

213110 1954

211409 1959

Senaatinkartat:

XVI 22 Urjala

XVI 23 Kylmäkoski

Pitäjänskartat:

Maanmittauslaitos. *Akaa (1749-1917): 2114 08 Ia.* -/- -*

Maanmittauslaitos. *Kylmäkoski (2114 08 Ia.* -/- -*

Maanmittauslaitos. *Lempäälä (1749-1917): 2114 08 Ia.* -/- -*

Maanmittauslaitos. *Pälkäne (1749-1917): 2141 01 Ia.* -/- -*.

Maanmittauslaitos. *Sääksmäki (1749-1917): 2114 12 Ia.* -/- -*

Maanmittauslaitos. *Urjala (2114 02 Ia.* -/- -)*

Maanmittauslaitos. *Urjala (2114 05 Ia.* -/- -)*

Maanmittauslaitos. *Vesilahti (2114 05 Ia.* -/- -)*

Sivustolta Heikki Rantatupa:

Avander, Niklas 1700. Järviö. Kylmäkoski. Hämeen lääni. (KA h1b: 4/1-2)

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805165057>

KA MH 14 56M (<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200910214271>)

Mört, Olof 1692: Tolvila, Viiala. Hämeen lääni. (KA h43: 14/1-2)

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805164452>

Mört, Olof 1699. Tolvila, Viiala. Hämeen lääni. (KA h43: 14/1-2)

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805162263>

Schroderus, Lars 1640: Kärsä Rytiälä. Sääksmäki. Hämeen lääni. (KA bb1a: 2).

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805162205>

Schroderus, Lars 1651: Kehro, Urjala, Hämeen lääni. Maakirjakartta KA bb1a: 117-118

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805164513>

Schroderus, Lars 1651: Kehro, Urjala, Hämeen lääni. Niittykartta KA bb1a: 119

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805162388>

Schroderus, Lars 1651: Halkivaha, Urjala Hämeen lääni. Maakirjakartta KA bb1a: 111

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805163158>

Schroderus, Lars 1651: Jalasjoki, Punkalaidun, Turun ja Porin lääni. Maakirjakartta KA

bb1a: 95 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805163699>

Schroderus, Lars 1651: Oriniemi, Punkalaidun, Turun ja Porin lääni. Maakirjakartta KA bb1a: 105 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805164296>

Streng, Jonas 1644: Liitsola, Punkalaidun, Turun ja Porin lääni. Maakirjakartta KA a1: 69 <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805162008>

Hämeen lääni, Kangasala, Lempäälä Pitäjänkartat KA MH 14 56M
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200910214271>

Verkkolähteet

Álgu-tietokanta = Álgu-diehtovuoddu 2020. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.

Verkkojulkaisu [viitattu 28.10.2020]. Saatavana: <http://kaino.kotus.fi/algu/index.php?t=etusivu>

Inarinsaame–suomi-sanakirja: <https://saanih.oahpa.no/smn/fin/>

Kielitoimiston sanakirja 2020. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu. Päivitetty 24.2.2020 [viitattu 28.10.2020]. Saatavana: <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/>

Majakkaseuran merimerkkiopas, PDF-dokumentti: <https://www.majakkaseura.fi/wp-content/uploads/2017/02/Suomen-saariston-historiallisia-merimerkkej%C3%A4.pdf>

Maanmittauslaitos. <https://www.maanmittauslaitos.fi/tutkimus/teematietoa/maannousu>

Museovirasto. Kulttuuriympäristön palveluikkuna.

Sihvola, Maria: Riihi. Verkkosivustolla [VirtuaaliKYLÄ - Opetusmaatilat](#) (katsottu 1.4.2021)

Suomen murteiden sanakirja 2020. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. Verkkojulkaisu [viitattu 28.10.2020]. Saatavana: <http://kaino.kotus.fi/sms/>

Suomi–koltansaame-sanakirja: <https://saan.oahpa.no/fin/sms/>

Kirjallisuus

- Ainiala, Terhi, Saarelma, Minna, Sjöblom, Paula 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Alifrosti, Kari 1984. *Suomen historiallisten maakuntien synty keskiajalla*. Turun yliopisto. Suomen historian pro gradu. Syksy 2014.
- Arajärvi, Kirsti 1950. *Vesilahden Historia*. Vesilahden seurakunta ja kunta: Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö.
- Arajärvi, Kirsti 1959. *Lempäälän Historia*. Lempäälän seurakunta ja kunta: Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö
- Bilund, Antti 2014. *Lempäälä, Valkeakoski ja Kangasala, Tikinmaa-Lavianvuori voimajohtolinjan muinaisjäännösinventointi 2013*. Mikroliitti Oy. Verkko-osoite: <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=129>.
- Gustaffson, Melander et al. 1933. *Suomen maanmittauksen historia I. Ruotsinvallan aika*. Suomen maanmittauksen historian toimituskunta. Werner Söderström osakeyhtiön kirjapainossa Porvoossa 1933.
- Huhtamies, Mikko 2008. *Maan mitta. Maanmittauksen historia Suomessa 1633-2008*. 1. painos. Maanmittauslaitos. Edita Publishing Oy. Edita Prima Oy. Helsinki 2008.
- Itkonen, Terho 1997. *Nimestäjän opas. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten XIII*. Kolmas, uusittu painos. Helsinki 1997. Suomalais-ugrilainen seura. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi.
- Kaukametsä, Turkka 2019. *Yhivuoresta Saarikyliin. Varhaisimpien historiallisissa lähteissä nimettyjen rajapaikkojen inventointia Hämeen ja Ylä-Satakunnan välillä*. Proseminaariryö. Turun yliopiston arkeologian oppiaine 2019.
- Kallio, Petri 2006. *Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa*. Virittäjä 1/2006. Kotikielen Seura, Helsinki.
- Kalliovalkama, Pentti 1996. *Saarikylät aikain saatossa*. Pentti Kalliovalkama 1996. Saarikylien Nuorisoseura Ry.
- Killinen, K. 1876. *Kiinteitä muinaisjäännöksiä Loimaan kihlakunnassa*. <https://www.kyppi.fi/to.aspx?id=129>.

- Kuisma, Juha 2016: *Lastusten ja Ahtialan vanhinta historiaa*. Teoksessa: *Lempäälän koilliset kylät* s. 20-44. Ritva Mäkelä (toim.). Lastusten kyläyhdistys ry. Pieksäprint Oy 2016.
- Kuohenmaan kylätoimikunta 2005. *Takamaan taival -Tapahtumia ja tarinoita Kuohenmaasta*. Kuohenmaan kylätoimikunta. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2005.
- Laakson, Ville 2015. *Tikinmaa – Lavianvuori voimajohtolinjan muinaisjäännösten täydennysinventointi Valkeakosken Pyörönmaan ja Lavianvuoren välillä 2015*. Mikroliitti Oy Laakso, Ville. Fingrid Oyj 2015.
- Laukkanen, Esa 1997. *Punkalaitumen muinaisjäännökset. Kertomus v. 1997 tapahtuneesta inventoinnista*. Satakunnan museo 1997.
- Lähteenoja, Aino 1949. *Suur-Huittisten pitäjän historia vuoteen 1639*. Vammala 1949. Tyrvään Kirjapaino Oy.
- Mäkelä, Ritva (toim.) 2016. *Lempäälän koilliset kylät*. Lastusten kyläyhdistys ry. Pieksäprint Oy 2016.
- Niukkanen, Marianne 2009. *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojele*. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja julkaisuja 3. Museovirasto, rakennushistorian osasto 2009.
- Paikkala, Sirkka et al. (toim.) 2007. *Suomalainen paikannimikirja = Suomalainen paikannimikirja, PDF-näköisjulkaisu*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Karttakeskus, Helsinki.
- Saarikivi, Janne 2018. *Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian. Περί ὀρθότητος ἐτύμων – Uusiutuva uralilainen etymologia*. Edit. Holopainen, Sampsa; Saarikivi, Janne. Uralica Helsingiensia 11. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Seppälä, Sirkka-Liisa 1999. *Rapolan esihistoriaa*. s. 88-108 teoksessa *Masunni. Kirjoituksia Tampereelta ja Pirkanmaalta 3*. Tampereen museot 1999.
- Suvanto, Seppo 1954. *Akaan Historia Toijala – Kylmäkoski – Viiala. Ensimmäinen osa*. Toijalan kauppalan, Kylmäkosken ja Viialan kuntien sekä Akaan, Kylmäkosken ja Viialan seurakuntien yhteinen historiatoimikunta: Vammalan Kirjapaino Oy Vammala.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja 1992–2000*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Suvanto, Seppo 1972. *Pälkäneen Keskiäika*. Teoksessa *Pälkäneen Historia*. Pälkäneen kunta: Vammalan Kirjapaino Oy Vammala.

Suvanto, Seppo 1972. *Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos*. Tampereen yliopisto: Historian laitos. Monistesarja B. Suomen historia Nro 3. Tampere 1972.

Suvanto, Seppo 1973. *Satakunnan Historia III Keskiäika*. Satakunnan Maakuntaliitto r.y.: Satakunnan Kirjateollisuus Osakeyhtiö Offset.

Suvanto, Seppo & Niemelä Jari 1986. *Punkalaitumen Historia I. vuoteen 1721*. Punkalaitumen historiatoimikunta: Vammalan Kirjapaino Oy Vammala.